

BALIO SRUOGOS LAIŠKAI ĮVAIRIEMS ASMENIMS: „SURSUM CORDA!“

NERINGA MARKEVIČIENĖ

Įvadas. Straipsnio¹ tikslas – pristatyti Balio Sruogos laiškų įvairiems asmenims rinkinį (1911–1947), kuris rekonstruotas ištyrus Lietuvos (Vilniaus, Kauno, Šiaulių) ir pasaulio (JAV, Rusijos) atminties institucijose saugomus rašytojo egodokumentus². Siekiant šio tikslo, naudojantis analitiniu aprašomuoju metodu, svarbu: 1) aptarti šio Sruogos laiškų rinkinio korpusą, 2) aprašyti laiškų tematiką³, 3) pabrėžti Sruogos laiškų ir atsiminimų apie jį sąsajas, nurodant naujai išryškėjančias detales ir iki šiol nežinotus ar mažai aktualintus faktus apie rašytojo asmenybę, jo veiklą ir gyvenimą, 4) akcentuoti laiškuose atsispindinčius Sruogos grožinės kūrybos fragmentus, svarbius genezės, recepcijos aspektais, 5) įvardyti tekstologines problemas. Sruogos laiškai įvairiems asmenims iki šiol nebuvo surinkti, chronologiškai susieti, todėl jų visuma dar nėra tapusi analizės objektu, nepublikuota.

Nedaug Sruogos laiškų įvairiems asmenims tirta lingvistiniu, kreipimosi formų aspektu⁴. Sruogos laiškų medžiaga daugiausia rėmėsi Algis Samulionis⁵. Jis ir pradėjo registruoti Lietuvoje saugomus Sruogos laiškus paties kruopščiai suplanuotiems Sruogos raštams, rengė laiškų rankraščių nuorašus – darė autografų kopijas perrašinėdamas ranka ir spausdinimo mašinė-

¹ Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Balio Sruogos elektroninis laiškų (1911–1947) archyvas“ (sut. Nr. LIP-017/2016).

² Dabar užregistruotas 401 Sruogos laiškas įvairiems asmenims ir institucijoms (išsamus registras – straipsnio autorės archyve). Tai didžiausias rašytojo laiškų rinkinys (kituose rinkiniuose užregistruoti 205 laiškai Valerijai Čiurlionytei, 299 laiškai – Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 110 laiškų – Juozapui Sruogai ir Bronėi Sruogienei).

³ Sruogos laiškų įvairiems asmenims raiškos tipų, stilistikos ir struktūros analizė – atskiro straipsnio objektas.

⁴ Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, Sandra Šiaučiulytė, Ilona Mickienė, „Balio Sruogos asmeninių laiškų kreipinių raiška“, in: *Respectus philologicus*, Vilnius, 2008, nr. 13 (18), p. 79–91.

⁵ Algis Samulionis, *Balys Sruoga: Monografija*, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1986.

le⁶, rinko epistoliarinės medžiagos publikacijas⁷. Tirta ankstyvųjų Sruogos laiškų kalba⁸. Teminiu, ezopinės kalbos aspektais analizuoti Štuthofa laiškai, jų rašymo, cenzūravimo ypatumai⁹. Pokariniais Sruogos laiškais, dokumentine, kontekstine medžiaga remtasi aprašant *Dievų miško* rašymo ir redagavimo istoriją¹⁰.

Laiškų įvairiems asmenims korpuso ertmės. Išliko ne visi Sruogos laiškai įvairiems asmenims, o tik jų dalis: „Be to, rankraštynuose tėra gausaus B. Sruogos susirašinėjimo dalis: iš viso dingę arba nepasiekę archyvų rašytojo laiškai F. Kiršai, J. Herbačiauskui, V. Krėvei, S. Šilingui, S. Šimkui, K. Puidai, A. Olekai-Žilinskui, J. Baltrušaičiui, A. Daugėlaitei ir kt. įvairių metų pažįstamiems“¹¹. Nors praėjo daug laiko po to, kai Samulionis užrašė šį teiginį, Sruogos laiškų korpusas naujais autografais pasipildė mažai.

Dalia Sruogaitė per ilgametę Sruogos *Raštų* redaktorę Donatą Linčiuvienę 2013 m. pabaigoje perdavė Kosto Ostrausko anksčiau saugotus tris Štuthofa rašytus tėvo laiškus filosofui Vladimirui Šilkarskiui¹². 2016 m. Vacys Reimeris perdavė vieną Sruogos laišką žmonai¹³. 2016 m. tiriant Sruogienės archyvus JAV, rasta keletas Sruogos laiškų redaktoriui, diplomatui Jurgiui Šauliui¹⁴,

⁶ Balio Sruogos 1911–1913, 1915–1916, 1918 m. laiškai, [nuorašai], in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas* (toliau – LLTI BR), f. 53, b. 1288; Balio Sruogos 1921–1924 m. laiškai, [nuorašai], in: LLTI BR, f. 53, b. 1290; Balio Sruogos 1924–1940 m. laiškai, [nuorašai], in: LLTI BR, f. 53, b. 1292; Balio Sruogos 1945–1947 m. laiškai, [nuorašai], in: LLTI BR, f. 53, b. 1299.

⁷ Algis Samulionis, *Balio Sruogos raštų bibliografija*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1970, p. 164–165.

⁸ Aurimas Markevičius, Neringa Markevičienė, „Balio Sruogos laiškų kalba“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 16: *Laiškai Valerijai Čiurlionytei (1915–1918)*, sudarė Algis Samulionis, Neringa Markevičienė, parengė Neringa Markevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 499–529.

⁹ Neringa Markevičienė, „Aš esu vėl, nepaisant visų vėjų, pilnas tikėjimo“: Balio Sruogos laiškai iš Štuthofa“, in: *Metai*, Vilnius, 2014, nr. 1, p. 121–126.

¹⁰ Neringa Markevičienė, *Balio Sruogos kūrinio „Dievų miškas“ rašymo ir redagavimo istorija*: Monografija, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, III), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 69–78.

¹¹ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, p. 12.

¹² Balio Sruogos laiškai Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-08-13, 1944-09-17, 1944-10-15, in: LLTI BR, f. 53, b. 1614, l. 1r; l. 1r; l. 1r.

¹³ Balio Sruogos laiškas Vandai Sruogienei, Štuthofas, 1943-11-07, in: LLTI BR, f. 53, b. 1617, l. 1r.

¹⁴ Balio Sruogos atvirlaiškis *Lietuvos žinių* redakcijai, [Petrogradas], [1915-07-30], žr. „Jurgis Šaulys papers, 1896–1950“, in: *Kislak Center for Special Collections, Rare Books and*

Šilkarskiui¹⁵, muzikologui Juozui Žilevičiui¹⁶. 2019 m. bendraujant su Valsybinio Rusijos muziejaus Sankt Peterburge Rankraščių skyriaus darbuotojais, rastas Sruogos laiško rusų poetui simbolistui Fiodorui Sologubui autografas¹⁷. 2019 m. istorikai, tirdami ekonomisto Vlodo Jurgučio bylą, atrado Sruogos laiško-pareiškimo Antanui Sniečkui autografa¹⁸.

Atsiminimuose taip pat pateikta žinių apie pasimetusius Sruogos rašytus laiškus – kaip jie atrodė, koks buvo jų turinys, kontekstas, perdavimo būdas (paštu, per rankas).

Žurnalo *Naujoji Romuva* redaktorius Juozo Keliuočio teigimu, „V. Krėvė ir B. Sruoga, o ne kas kitas, pasikvietė J. A. Herbačiauską iš Krokuvos į Lietuvą. Aš pats skaičiau ir turėjau savo archyve jų laiškus J. A. Herbačiauskui, kuriuose juodu karštai kvietė būtinai atvykti į Lietuvą [...]. Deja, šie laišakai karo metu žuvo“¹⁹.

Sruogos jaunystės laikų bičiulė Unė Babickaitė-Graičiūnienė rašė, kad Petrograde, po pasivaikščiojimų miške kartu su Igno Šeiniumi ir Sruoga, „[g]rįžęs namo, B.S. gražiai perrašydavo sukurtą eilėraštį, parašydavo dar ilgą ilgiausią laišką ir vidurnaktį nunešdavo į paštą. Rytą su pirmuoju paštu pro mano kambario durų apačią įčiuoždavo storai pūpsantys du vokai nuo B.S. ir nuo P.G. (Pauliaus Galaunės)“²⁰. Babickaitė-Graičiūnienė toliau rašė apie

Manuscripts, University of Pennsylvania (toliau – *KC PENN*), Ms. Coll. 1243, b. [box] 2, f. [folder]. 2, l. 1r–v; Balio Sruogos atvirlaiškis J. Bekampiui [Jurgui Šauliui], [Petrogradas], [1915-05-10], in: *Ibid.*, l. 1r–v; Balio Sruogos laiškas Jurgui Šauliui, Kaunas, 1918-08, in: *Ibid.*, b. 6, f. 7, l. 1r–v; Balio Sruogos laiškas Jurgui Šauliui, Kaunas, 1924-09-22, in: *Ibid.*, b. 4, f. 1, l. 1r–v; Balio Sruogos laiškas Jurgui Šauliui, Kaunas, 1924-05-19, in: *Ibid.*, b. 7, f. 2, l. 1r–v.

¹⁵ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-09-03, in: Pasaulio lietuvių archyvas, in: *Lituanistikos studijų ir tyrimų centras* (toliau – *LSTC*), [be f. ir b. pažymų], [skaitmeninė autografo kopija straipsnio autorės archyve], l. 1r–v.

¹⁶ Balio Sruogos laiškas Juozui Žilevičiui, Kaunas, [iki 1924-12], in: Žilevičiaus-Kreivėno muzikologijos archyvas, in: *LSTC*, [be f. ir b. pažymų], [skaitmeninė autografo kopija straipsnio autorės archyve], l. 1r–v.

¹⁷ Balio Sruogos laiškas Fiodorui Sologubui, [Petrogradas], [1915], in: *Государственный Русский музей*, f. 97, b. 396, l. 1r, 2r.

¹⁸ Balio Sruogos laiškas-pareiškimas Antanui Sniečkui, Vilnius, 1945-05-26, [pasirašytas mašiniu raštu], in: *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. K-30, ap. 1, b. 60, l. 37 [<http://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/albumai/balio-sruogos-laiskas-antanui-snieckui/172>]. Istorikai laišką datuoja netiksliai, nurodydami, kad jis rašytas 1945-05-16. Tačiau laiško pabaigoje esantis Sruogos įrašas ranka parkeriu (mėlynu rašalu) rodo, kad laiškas rašytas 1945-05-26.

¹⁹ [Juozo Keliuočio prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *Balys Didysis*, sudarė ir redagavo Reda Pabarčienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 253; toliau cituojant vartojama santrumpa *BD*.

²⁰ [Unės Babickaitės-Graičiūnienės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 75.

neiškikusius laiškus: „Pirmasis B.S. meilės laiškas man padarė neapsakomai didelį įspūdį. Jame buvo tokie žodžiai: „Karalaitė, baltaveidė, auksaplaukė. Tavo plaukuos saulė ilsis. Tavo akys – dangaus žibintai. Tu – gulbė...“²¹; „Kai jau visai nebelaukiau žinios, staiga gaunu laišką nuo jo iš Maskvos: „Sesiula brangi! Gelbėk mane dar kartą. Mane vėl nori apženyt. Baisiai, baisiai spiria. Suėmė iš visų šonų. Ji pati [Valerija Čiurlionytė] ir jos plati gausi giminė. Atvažiuok vaduoti“²². Babickaitė-Graičiūnienė Paryžiuje rašytame dienoraštyje 1931-01-17 paliudijo, kad sudegino Peterburge rašytus ir jai adresuotus Sruogos laiškus: „Sudeginau juos, nes nenoriu, kad, man mirus, jie patektų į žmonių rankas. Juose per daug buvo širdies. Geros, skaisčios, karštos širdies“²³.

Sruogą slaugiusi medicinos studentė Aldona Daugėlaitė, gyvenusi Kaune, liudijo, kad „[l]aiškus ir jo pavidimus iš Vilniaus tada ir vėliau (po 1946 m. kovo) man atveždavo Bakšys. Labai sunkiai juos išskaitydavau. Laiškai buvo dideli, stori, ilgi“²⁴. Toliau šią mintį Daugėlaitė dar tikslino atkreipdama dėmesį, kad Sruogos laišakai buvo panašūs į literatūros kūrinis, taip pirmą kartą kalbėta ir apie blukti imančią atskirų žanrų ribą: „Kai pakliuvau į lagerį, B. Sruoga rašė man nepaprastai puikius po penkiolikos-dvidešimties puslapių laiškus. Net sunku juos šiandien apibūdinti. Tai buvo kažkokie literatūriniai apmąstymai su gilia filosofine potekste, su didelio žmogaus išmintimi, gyvenimo patirtimi. Visus juos atidaviau mamai. Kai grįžau 1949 metais, mama jau buvo mirusi. Kur tie laišakai yra dabar? B. Sruogos biografijai tai būtų įdomus, vertingas ir labai reikšmingas faktas“²⁵.

Jadvyga Peseckienė, šeimininkavusi Sruogos bute Vilniuje, teigė, kad jis „[s]u daktaru [Juozu] Markuliu rašinėdavosi humoristinius laiškelius. Pripils mašinėle, aš nunešu. Tas paskaitys, juokiasi, pats prirašys visokių nesąmonių iš analizių. Nori pasirodyt, kuris už kurį mandresnis“²⁶.

Petrograde studijavusi Janina Narutavičienė prisiminė, kad Sruoga, susipažinęs su jam patikusia Marija Grikinyte, vėliau su ja susirašinėjo: „Bet į Kauną sugrįžęs, Balys dar retkarčiais susirašinėjo su Maniuka“²⁷.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*, p. 81.

²³ Romana Brogienė, „Balys Sruoga ir Unė Babickaitė-Graičiūnienė“, in: *Metai*, Vilnius, 1996, nr. 1, p. 109.

²⁴ [Aldonos Daugėlaitės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 359.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ [Jadvygos Peseckienės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 368.

²⁷ Janina Narūnė-Narutavičienė, „Panevėžyje ir Petrapilyje“, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, sudarė Vanda Sruogienė, Vilnius: Regnum fondas, 1996, p. 47; toliau cituojant vartojama santrumpa *BSMA*.

Maskvoje mokėsis Juozas Liūdžius teigė: „[n]egaliu prisiminti, kokių reikalu ir kurio turinio užsimezgė tarp mūsų, dar nepažįstamų, korespondencija. Tai buvo 1915 m., kai Balys studijavo Petrapily. Trumpu laiku pasikeitėme keliais laiškais. Ir kada Balys atvyko į Maskvą, susitikdavome dažnai kaip geri pažįstami“²⁸.

Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laišakai Valerijai Čiurlionytei rodo, kad ji, gyvendama Voroneže, susirašinėjo su Sruoga. Čiurlionienė prašė Čiurlionytės perduoti, „kad Sruogutis parašytų man ilgą laišką“²⁹, pati jam žadėjo parašyti atskirai³⁰, rengėsi padėkoti už kūrinio *Jūra* vertimą į rusų kalbą³¹. Čiurlionienė sulaukdavo ir Sruogos laiškų: „Rašė užtai Sruoga – gerą – širdingą laiškėlį – prašydamas ko nors „Saulėtekiui““³². Išliko Čiurlionienės eilėmis rašytas laiškelis Sruogai³³, atsakas į Čiurlionytės ir Sruogos jai siųstą bendrą laišką³⁴.

Sruoga savo laiškuose taip pat paliko žinių, kad susirašinėjo su asmenimis, kuriems siųsti laišakai neišliko arba išliko ne visi. Pavyzdžiui, laiške vienam žymiausių rusų simbolistų Sologubui teigė, kad anksčiau, norėdamas susipažinti, jau buvo išsiuntęs atviruką³⁵. Laiške Čiurlionytei džiaugėsi: „Gavau laišką nuo Liūdžiaus, apie mūsų jaunuomenę (vidurinių mokyklų), apie ugnį ir jaunumą“³⁶. Kituose laiškuose Čiurlionytei Sruoga užsiminė, kad susirašinėjo su studijų Panevėžyje bendramoksliu Jonu Navaku: „Gavau nuo Navako laiškutį“³⁷; „Pusantros savaitės ar dvi atgal nuo Navako

²⁸ Juozas Liūdžius, „B. Sruoga santarietis“, in: *BSMA*, p. 55.

²⁹ Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, Voronežas, 1916-02-08, in: Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *Raštai*, t. 5: *Laiškai 1906–1944*, sudarė Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Ramutis Karmalavičius, Dalia Palukaitienė, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 93.

³⁰ Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, Voronežas, 1916-03-11, in: *Ibid.*, p. 101.

³¹ Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, Voronežas, 1916-04-24, in: *Ibid.*, p. 105.

³² Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, Voronežas, 1916-10-02, in: *Ibid.*, p. 109.

³³ Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Baliui Sruogai, Voronežas, 1916-02-28, in: *Ibid.*, p. 95–97.

³⁴ Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei ir Baliui Sruogai, [Voronežas], [1916-03-01], in: *Ibid.*, p. 97–98.

³⁵ Balio Sruogos laiškas Fiodorui Sologubui, l. 1r.

³⁶ Balio Sruogos laiškas Valerijai Čiurlionytei, [Petrogradas], [iki 1916-07-25], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 68, l. 1r.

³⁷ Balio Sruogos laiškas Valerijai Čiurlionytei, [Petrogradas], [po 1916-06-07], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 69, l. II 2v.

gaunu atvirutę [...]“³⁸. Dar kitame laiške Čiurlionytei rašė apie palaikytą ryšį su Grikinyte: „Gavau porą atviručių nuo Marikės – vieną iš Maskvos, kita invažiuojant in Krymą rašyta“³⁹; „Ir rytą gavau nuo... Maniuko laiškeli. Ir tokį gerą!“⁴⁰ Jurgiui Savickiui tapus Valstybės teatro direktoriumi, Sruoga rašė: „tarp Tamistos ir manęs prasidėjo ilgas susirašinėjimas [...]“⁴¹. Tarpininkaudamas dėl Juozapo Albino Herbačiausko atvykimo į Lietuvą, Sruoga bičiuliui Vincui Krėvei-Mickevičiui užsiminė: „[m]at velnias pagundė mane įsileisti su juo į susirašinėjimą – nežinau, kas daryti“⁴².

Kad Sruogos laiškų buvo daugiau, liudija adresantų laišakai: rašytojų (Šeiniaus, Savickio, Kazio Binkio, Juozo Paukštelio, Petro Vaičiūno, Juozo Tumo-Vaižganto, Antano Žukausko-Vienolio, Vydūno, Fausto Kiršos, Vinco Mykolaičio-Putino, Krėvės-Mickevičiaus, Petro Juodelio, Juozo Petrenė (Petro Tarulio), Alpo Liepsnonio, Halinos Korsakienės, Jurgio Baltrušaičio, Konstantino Balmonto, Ericho Müllerio, Susanos Mar), menininkų (Babickaitės-Graičiūnienės, Antano Sutkaus, Romualdo Juknevičiaus, Algirdo Jakševičiaus, Andriaus Oleko-Žilinsko, Juozapo Levinsono-Benari, Reginos Januškevičienės, Stasio Šimkaus, Antano Žmuidzinavičiaus, Vytauto Kairiūkščio, Elenos Žalinkevičaitės), spaudos darbuotojų, žurnalistų (Petro Babicko, Juozo Baldausko, Juozo Pajaujo-Javio, Klemenso Prielgausko, Juozo Pronskaus, Šaulio, Mykolo Jasėno, Valentino Gustainio, Domo Cesevičiaus), kalbininkų (Jono Jablonskio, Jurgio Gerulio, Antano Vireliūno), mokytojų (Mato Grigonio, Domo Pinigio, Antano Valaičio, Jurgio Talmanto, Rapolo Šaltenio, Antano Juškos, Ievos Andrulytės-Aleksienės), gydytojų (Markulio, Benjaminio Zacharino, Antano Gylio), valstybininkų (Miko Lipčiaus, Vlado Tiškaus, Rapolo Skipičio, Petro Klimo), visuomenininkų (Mykolo Sleževičiaus, Stasio Šilingo, Šilkarskio, Mykolo Römerio, Juozo Ereto, Michalinos Meškauskienės), bičiulių (Albino Rimkos, Vaclovo Biržiškos), artimųjų (tėvų, žmonos, dukters, brolių Kazimiero Sruogos,

³⁸ Balio Sruogos laiškas Valerijai Čiurlionytei, [Petrogradas], [po 1916-05-18], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. 2v.

³⁹ Balio Sruogos atvirlaiškis Valerijai Čiurlionytei, [Petrogradas], [1916-06-18], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1v.

⁴⁰ Balio Sruogos laiškas Valerijai Čiurlionytei, [Sočis], 1917-06-09, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 169, l. 1r.

⁴¹ Balio Sruogos laiškas Jurgiui Savickiui, Kaunas, 1929-12-24, [nepasirašytas mašinarštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 696, l. 2r.

⁴² Balio Sruogos laiškas Vincui Krėvei-Mickevičiui, [Miunchenas], [iki 1923-08-23], in: *LLTI BR*, f. 51, b. 176, l. 1r.

Adolfo Sruogos, uošvio Kazimiero Daugirdo, jo pusbrolio Tado Petkevičiaus, Daugirdo antrosios žmonos Klementinos Daugirdienės, Sruogienės sesers Anelės Paulavičiūtės-Venordin), buvusių Panevėžio realinės mokyklos bendramokslų (Juozo Urbšio, Navako, Vinco Jonuškos), studentų, rašiusių ekskursijų, paskaitų, teatro seminaro, knygų skolinimosi, tyrimų, mokslo darbų, vertimų, rekomendacijų klausimais, dėkojusių už paramą, rūpestį jų studijomis, gyvenimiškais reikalais (Vytauto Maknio, Antano Vengrio, Antano Gustaičio, Henriko Radausko, Juozo Rausčio, Jono Rudzevičiaus, Kosto Snarskio, Juozo Tarvydo, Izidoriaus Stankaičio, Prano Morikūno), skaitytojų (Povilo Naktinio, Jasiuliškių kaimyno Jono Klingos), kitų asmenų (tremtinės Birutės Vileišytės-Tursienės, agronomo Vladimiro Zubovo, literatūros kritiko Petro Juodelio, užsienio mokslininko Ericho Bernekerio, pažįstamos Marijos Urbšienės)⁴³.

Iš išlikusių adresatų laiškų matyti, kad Sruogos susirašinėjimo būta kur kas gausnesnio, nei užregistruota, todėl dabartinis laiškų registras atspindi tik sąlygišką epistoliumo visumą.

Ankstyvieji laiškai (1911–1918). Ankstyvųjų Sruogos laiškų, rašytų prieškariu (1911–1913) ir Pirmojo pasaulinio karo metu (1914–1918), išliko mažiausiai (28 vienetai). Šiuose laiškuose daugiausia kalbėta apie siekį debiutuoti – per spaudą iš individualios kūrėjo aplinkos patekti į viešą kultūros erdvę, publikuoti parašytus autorinius ir išverstus kūrinius. Laiškai svarbūs ir todėl, kad juose išryškėja Sruogos autoritetai (Juozas Tumas-Vaižgantas, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis), kurie nepakito per visą gyvenimą.

Pirmasis išlikęs Sruogos, penkiolikmečio jaunuolio, Panevėžio realinės mokyklos mokinio, laiškas, rašytas kartu su kitais bendraminčiais, adresuotas kunigui Juozui Tumui, norint jį palaikyti, kilus ginčui tarp jo ir kito dvasininko:

Gerbiamas veikėjau kun. Juozai Tumai!

Mes, apačioje pasirašiusieji, šiuo išreiškiamo Tamstai užuojautą prieš begėdiškus užgauliojimus kun. Černiausio ir linkime Tamstai tolesniam laikui pasisekimo ir energijos. Tais sunkiais laikais mūsų tėvynei Lietuvai Tamsta buvai mūsų globėju ir apgynėju; todėl tebūna garbė tau, veikėjau! „Šalin apuokai ir šeškai!“⁴⁴

⁴³ Sruogos adresatų laiškus žr. *LLTI BR*, f. 53, b. 622–789; *LLTI BR*, f. 53, b. 790–922.

⁴⁴ Balio Sruogos [ir kitų asmenų] laiškas-užuojauta Juozui Tumui, in: *Viltis*, Vilnius, 1911-01-19, nr. 7, p. 2. Cituojami autografai minimaliai pakoreguoti pagal dabartinės kalbos nuostatas.

Vaižgantas buvo ne tik Sruogos, bet ir lietuvių tautos, išgyvenusios daug istorinių pasikeitimų ir sukretimų, autoritetas, todėl Sruoga „Vaižgantą labai gerbė, stačiai mylėjo“⁴⁵. Jo paguodžiančias mintis nebijoti tremties vėliau ranka įrašė *Dievų miško* mašinraštyje⁴⁶. Sruoga Vaižganto žodžiais norėjo įkvėpti vilties visiems kovotojams už Lietuvos laisvę.

Sruoga laiškus rašyti pradėjo 1911 m. kartu su publicistiniais, grožiniais, vertimų tekstais. Jis, Panevėžio realinės mokyklos mokinys, Ilguno pseudonimu siuntė *Lietuvos ūkininko* redakcijai savo „korespondencijėles ir eiliukes“, prašydamas išspausdinti, domėjosi bendradarbiavimo galimybe ateityje⁴⁷. Toliau sekė aktualija – eilėraščio „Prie karsto M. K. Čiurlionio“ ankstyvas variantas „M. K. Čiurlioniui“, parašytas tuoj po Čiurlionio mirties (1911-04-10). Sruogai, pradedančiam kūrėjui, šis įvykis svarbus – Lietuva neteko talentingo menininko. Sruogos laiškuose studijų Rusijoje bičiulei Čiurlionio seseriai Valerijai ryškiausiai atsiskleidžia Čiurlionio ir apskritai kūrybos intuityvi refleksija, gamtiškieji motyvai (jūra, kalnai, saulė), tampantys egzistenciniais simboliais, mistiniai regėjimai, jų sinestetinė visuma. Poetinę Čiurlionio mirties žinią pratęsė kontrastingas pranešimas apie tai, kas vyko Vabalninko parapijoje, – pateikti atskiri, savarankiški, lakoniški, ironiški buitiniai vaizdėliai apie paskirto naujo klebono savanaudiškus darbus, autokratinę valdžią, girtaujančius gydytojus (ankstyvieji laiškuose pasirodė ironiški ir komiški buitiniai vaizdėliai publikuoti ne kartu su laišku, o atskirai, subuitinant meninę stilistiką⁴⁸). Sruogos ankstyvuosiuose laiškuose pasirodo temų disonansas, poetinės ir prozinės kalbos sampyna. Žanrų ir stilių maišymas, kaleidoskopinė struktūra išliks būdinga daugeliui Sruogos laiškų, kuriais siekta ne tik informuoti (pranešti bendruomenei aktualią žinią), bet galvota, kaip paveikiau perteikti turinį – žinute, eilėraščiu, vaizdeliu ar jų mozaika.

Iš tėviškės rašytuose laiškuose matyti, kaip Sruoga, dar nežinomas autorius, atkakliai ieškojo kelio į spaudą. Pavyzdžiui, 1912 m. *Lietuvos žinių* redakcijai siūlytas rusų poeto Apolono Maikovo dramos *Trys mirtys* ankstyvas

⁴⁵ Vandos Sruogienės laiškas Algiui Samulioniui, Čikaga, 1978-08-29, [pasirašytas mašinraštis], in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyrius* (toliau – LLTI TS), l. 3r.

⁴⁶ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, [mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 8, p. 10.

⁴⁷ Balio Sruogos laiškas *Lietuvos ūkininko* redakcijai, [Panevėžys], [1911-04-18], in: *LLTI BR*, f. 96, b. 134, l. 1r-v, 2r-v.

⁴⁸ [Balys Sruoga] Ilgunas, „Parapijų reikalai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, Vilnius, 1911-04-28, nr. 17, p. 158.

„LŪ“ - 134

IV-18

Serben. Redakcija. laikraštis
 Maloneičian patalpinat i tamstų Sia
 mano korespondenciję ir eilinius.
 Mano adresas: Поневою, ~~Площадь~~, Т. Спов.
 Pseudonimas: „Uguras“
 Su pagarba V. B. Spruoga
 P. S. Maloneičian pasaišit, kokio būdu siūt paunksi
 M. M. Ciurlianini. 13.5.

Saulute malonei i ženae žinoro.
 skaištumo pripilta gamta
 Visa ši pasaulis pilnai usiavejo
 Kaip rojus ji buvo miela.
 Lirksmučiai lakunas po laukus čiulkejo
 Dainingi svečiai dietavoj
 Ir skardios daineles pradengėj skambėj
 Apdairnavs graisybis gamtos.
 Tik dietava verxia, nes nelaiminga
 Nes ji jau heteko sineus
 Nes jos jau pailso sunus maloningas

vertimas⁴⁹. Kartu pabrėžta, kad, nesvarbu, kur būtų nuspręsta vertimą priimti, kokį galutinį pavidalą jis įgautų, bet reikšmingas priėmimo publikuoti faktas, tolygus pripažinimui⁵⁰. Spaudai siūlytas Sruogos vertimas, o ir pats laiškas redakcijai nebuvo išspausdinti. 1913 m. nepasirodė ir žurnalo *Aušrinė* redakcijai siūsti kiti autoriniai tekstai – poetinis kūrinys „Gyvenimo verpetuos“ ir poemėlės-improvizacijos „Auštantis himnas“ ankstyvas variantas⁵¹.

Sruogos laiškuose atsispindi ir asmeniniai protestai, vieši nepritarimai pažeidus jauno kūrėjo autorines teises. Keturiolikmetis Sruoga, liberalių pažiūrų „aušrininkas“, piktinosi, kad keli jo eilėraščiai („Sonetas“ ir valsas „Vilnyse“), neatsiklausus leidimo, B. Kaunio slapyvardžiu savavališkai publikuoti priešingos, krikščioniškos, pakraipos leidinyje *Ateitis*, kurį redagavo kunigas Aleksandras Dambrauskas (Adomas Jakštas). Ižėistas, o dar ir prieš draugus „aušrininkus“ pažemintas Sruoga laikraštyje *Lietuvos žinios* ir žurnale *Aušrinė* prašė paskelbti, kad jis savo eilių žurnalui *Ateitis* nesiuntė, protestavo prieš tai padariusį asmenį⁵².

Septyniolikmečiai Panevėžio realinės mokyklos moksleiviai priešpaskutinėje klasėje buvo sumanę suvaidinti Kazio Puidos dramą *Undinė*. Sruoga, norėdamas gauti leidimą vaidinimui ir išvengti mokesčių, kreipėsi pagalbos ir patarimų į Mėgėjų teatro Vilniuje režisierių ir artistą Liudą Girą⁵³. Sruogos atvirlaiškis Girai yra paskutinis ne tik mokyklos metais, bet ir Lietuvoje rašytas tekstas. Kiti laišškai įvairiems asmenims adresuoti jau studijuojant Rusijoje.

Dar vienas Sruogos autoritetas – Panevėžyje dirbęs mokytojas Matas Grigonis⁵⁴. Su juo Sruoga pirmiausia suartino teatras. Sruoga aktyviai dalyvavo ne tik Panevėžio realinės mokyklos teatriniame gyvenime. Jis taip pat bendradarbiavo dramos ir muzikos mėgėjų draugijoje „Aidas“, kur spektak-

⁴⁹ Balio Sruogos laiškas *Lietuvos žinių* redakcijai, Baibokai, 1912-07-15, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAVB RS), f. 54, b. 1266, l. 1v.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Balio Sruogos laiškas *Aušrinės* redakcijai, [Panevėžys], [1913-01-01], in: *LLTI BR*, f. 21, b. 1058, l. 1r.

⁵² [Balys Sruoga] Barytas Kaunis, „Laiškas į redakciją“, in: *Lietuvos žinios*, Vilnius, 1913-06-29, nr. 76, p. 4; [Balys Sruoga] Barytas Kaunis, „Laiškas į redakciją“, in: *Aušrinė*, Vilnius, 1913-09-26, nr. 26, p. 160.

⁵³ Balio Sruogos atvirlaiškis Liudui Girai, [Panevėžys], [1913-11-25], in: *LLTI BR*, f. 13, b. 1630, l. 1v.

⁵⁴ Balio Sruogos laiškas Matui Grigoniui, [Kaunas], [1926-01-26], in: *VUB RS*, f. 1, b. 593, l. 1r.

lius ruošdavo Grigonis. Sruoga prisidėdavo prie „Aido“ veiklos, siūlydamas idėjas, patardamas kaip statyti istorinius veikalus, kurti dekoracijas⁵⁵. Vėliau jie ėmė bendrauti ir kaip pradedantys rašytojai, kuriems svarbu vienas kitą paskatinti, kartu svarstyti bendrus kūrybos klausimus⁵⁶.

Sruoga, studijuodamas Petrograde, ieškojo ir pasaulinio garso kūrėjų, iš kurių galėtų mokytis. Išliko vienas Sruogos laiškas rusų poetui Fiodorui Sologubui. Atsiminimuose Sruogos ir Sologubo ryšys visai neminėtas, nekalbėta ir apie Sruogos iniciatyvą jau Petrograde sąmoningai savarankiškai pradėti ieškoti galimybių susipažinti su žymiais rusų simbolistais. Impulsyviai parašytame laiške Sologubui Sruoga, siekdamas užmegzti su juo artimesnę pažintį ir atvirai išsipasakoti, prisistatė kaip pradedantis poetas, kilęs iš Lietuvos, kur ypatinga gamta jį paskatino kurti: „Išaugau aš toli, toli, gilioje lietuviškų miškų tankmėje. Vaikystėje pripratau giedoti maldas pušiai, klausyti verkiančių beržų rudeninių pasakų, įsijausti į liūdnas, graudžias, pratisas pušų šakų dainas, melstis degančiam saulėlydžiui...“⁵⁷ Sruoga aprašė, kaip atrado Sologubo poeziją ir kokį jos poveikį patyrė. Sruoga su eilėraščių knygomis išsisas dienas leisdavo tėviškės pievose, klajodavo miškuose: „Ir štai čia, pievoje, lydėdamas gėstančius vakaro saulėlydžius, aš pirmąkart pažinau begalinę Jūsų poezijos galią...“⁵⁸ Sruoga žavėjosi Sologubo eilėmis, o jų autorių pamilo kaip seniai pažįstamą, artimą žmogų, kurį, dar negavęs atsakymo, jau vadino mokytoju. Nuo to laiko ėmė svajoti apie konkretų susitikimą. Savaitgaliais vaikščiodavo apie Sologubo namus Petrograde, kur veikė ir literatūros salonas, vykdavo literatūros vakarai, burdavosi talentingi rusų poetai – Aleksandras Blokas, Viačeslavas Ivanovas, Andrejus Belas, Dmitrijus Merežkovskis. Sruoga, norėdamas susitikti Sologubą, matyt, kartu svajoto ir apie realią galimybę patekti į jo literatūros saloną. Sologubas Lietuvoje lankėsi 1913 m., skaitė paskaitas apie simbolizmą, galbūt todėl Sruoga tikėjosi sulaukti poeto dėmesio. Tačiau jauno lietuvių poeto svajonė tapti tokio asmens mokiniu neišsipildė (daugiau laiškų, adresuotų Sologubui, neišliko, Lietuvos archyvuose nėra ir iš Sologubo gautų atsakymų, todėl neišskios priežastys, kodėl pažintis neužsimezgė). Sruoga, negavęs atsako į anksčiau siųstą atviruką, apgailestavo,

⁵⁵ [Jono Baruolio prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 62.

⁵⁶ Balio Sruogos laiškas Matui Grigoniui, [Petrogradas], [1915], in: *VLIB RS*, f. 1, b. 593, l. 1r.

⁵⁷ Balio Sruogos laiškas Fiodorui Sologubui, l. 1r; iš rusų kalbos vertė straipsnio autorė.

⁵⁸ *Ibid.*, l. 1v.

98-121 1.

Влюблённй Скелад!

Надпись, что вы пишете моему отрывочку "думая
 что вы скорбите моей дерзостью... Да, виноват я,
 что осмелился вас беспокоить и что еще раз беспокою...
 Виноват, что сразу, некогда не видел вас, много ли знаю
 о вас, вздумал оторвать свои домочадцы от вас... Виноват,
 что я маленький, маломощный, малый и человек и вы
 не можете возмущать, просить, гроб позвонить с вами, познать
 коммюны... Покинуто, что это только мой дружеский
 лист, что это с моей стороны много, маломощно...
 Но в эту ночь, когда я вам писал было у меня какое
 то странное вдохновение, что сам не сознавал своих
 поступков... А теперь, когда уже не ро помню, как
 холодно, гробы вы оставили вечность...

Видно я далеко, далеко, в клубках туманов миров-
 ских мест. Сосредоточившись привах уже иже мои-
 та саена, смущаясь осенних слезки плачущих берез,
 слышала в грустном, заунывном, прозябшем и тем
 вьюх саен, моимым горячим заклетам...

А муча у нас так безразлично, необдуманно, а
 травя до груди, а иже так светлым, мучным...

kad „pati geriausia mano gyvenimo svajonė taip greitai pralėkė...“⁵⁹ Norėdamas atskleisti sielos būseną, Sruoga Sologubui priminė simbolinį Čiurlionio paveikslų ciklą „Audra“. Viename iš šio ciklo paveikslų pavaizduotas į bedugnę krentantis audros nulaužtas kryžius (ši Čiurlionio motyvą Sruoga ypač mėgo, siųsdamas atvirlaiškius įvairiems adresatams stengėsi rasti Čiurlionio vaizdų, kurie atspindėtų to momento būseną, išsamiau aprašytą turinyje). Ši vaizdą įtaigiai iliustravo Baltrušaičio eilėraščio „Mirksnių tėkmė“ citata: „Lyg būties bangų gilūtos / Saulėn siausto čiurkšnio putos / Dings ir mano dienos būtos!“⁶⁰ Tolesnis laiškas išmargintas Belo, Bloko, paties Sologubo poezijos intarpais, kuriuos Sruoga, kaip jam būdinga, citavo improvizuodamas, todėl nepasitikrinęs šaltiniuose, be autorystės pažymų, nes laikė savaime atpažįstama. Sruoga, atsiprašęs už tai, kad išdrįso sutrukdyti Sologubą, meldė patikėti jo nuoširdumu.

Į Sruogą, studijavusį Petrograde, 1915 m. kreipėsi dienraščio *Lietuvos žinios* redakcija, su kuria Sruoga bendradarbiavo ir kuri viena iš pirmųjų įvertino jo, literatūros kritiko, talentą. Redaktorius Jurgis Šaulys prašė Sruogos padėti visuomenei originaliai pristatyti Žemaitę – taip Lietuvos spaudoje siekta paminėti rašytojos septyniasdešimties metų gimimo sukaktį. Sruoga, propagavęs simbolizmą ir „menas menui“ kryptį, būdamas „per daug mistiškos dvasios“, abejojo, ar Žemaitę galėtų teisingai įvertinti, vis dėlto sutiko „nupiešti jos literatūrinį veidą-vaizdą“⁶¹. Sruoga Žemaitės kūrybą vertino savaitei – ne realizmo, o „grynojo meno“ požiūriu⁶².

Sruoga pritarė tarp Maskvos lietuvių studentų kilusiai iniciatyvai leisti mėnesinį lietuvišką laikraštį *Saulėtekis*. Tarp savo pažįstamų jis ieškojo korespondentų – kvietė Eduardą Volterį⁶³, Albiną Rimką⁶⁴. Sruoga Rimkos, tuo metu gyvenusio Bostone, prašė šiam darbui telkti ir Amerikos lietuvių bendruomenę. Negavus Maskvos valdžios leidimo, lietuvių inicijuotas laikraštis nebuvo išleistas.

⁵⁹ *Ibid.*, l. 2r.

⁶⁰ *Ibid.*; žr. Jurgis Baltrušaitis, *Žemės laiptai. Kalnų takas*, iš rusų kalbos vertė Linas Broga, Vilnius: Vaga, 1973, p. 194; laiške rusų kalba: „Как среди зыби бытия – / К солнцу взрывающая струя – / Распадется жизнь моя!“

⁶¹ Balio Sruogos atvirlaiškis J. Bekampiui [Jurgiui Šauliui], [1915-05-10], l. 1v.

⁶² Balys Sruoga, „Sūkuriuose“, in: *Lietuvos žinios*, Vilnius, 1915-05-31, nr. 61, p. 2–3.

⁶³ Balio Sruogos laiškas Eduardui Volteriui, [Maskva], 1916-09-01, in: *LMAVB RS*, f. 154, b. 125, l. 1r.

⁶⁴ Balio Sruogos laiškas Albinui Rimkai, [Maskva], [iki 1916-11-04], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1119, l. 1, 1r.

1918 m. gegužės mėnesį Sruoga kartu su draugais iš Rusijos traukiniu grįžo į nepriklausomą Lietuvą. Šios kelionės akimirkas keleivių vardu atvirlaiškyje, siųstame Julijai Jablonskytei, užfiksavo seserys Valerija ir Jadvyga Čiurlionytės. Šį atvirlaiškį kartu su Čiurlionytėmis, Juliumi Abraičiu, Juozu Nemeikša pasirašė ir Sruoga, pridėdamas vieną kelionės nuotaiką ir vidinę būseną atspindėjusį sakinį: „Pasikėliau ir plaukiu, kur obelės žydi. Būk kartu – B.“⁶⁵

Keli kiti dalykiniai Sruogos laišakai rašyti jau Vilniuje, 1918 m. rudenį dirbant lietuvių literatūros mokytoju Onos Mašiotienės vadovautoje mergaičių gimnazijoje⁶⁶, rengiantis sudaryti lietuvių rašytojų draugiją⁶⁷.

Apibendrinimas. Sruogos ankstyvuosiuose laiškuose įvairiems asmenims ryškiausiai fiksuoti šie įvykiai: bandymai patekti į lietuvišką spaudą, bendradarbiavimas spaudoje, Lietuvos menininkų-autoritetų (Vaižganto, Čiurlionio) teigimas, užsienio kūrėjo-mokytojo (Sologubo) paieška, palankios kūrybinės terpės (Sologubo literatūros salono Petrograde) poreikis, mokyklos (rusų simbolizmo) atramos. Vis dėlto iš laiškų nesužinome Sruogos išpūdžių ar patirčių iš artimos namų aplinkos, Panevėžio realinės mokyklos, Rusijos, Lietuvos. Daugiau informacijos apie Sruogos gyvenimą Lietuvoje iki Pirmojo pasaulinio karo, apie studijas karo metu Rusijoje galima rasti jo asmeniniuose laiškuose Čiurlionytei, broliui Juozapui Sruogai. Ankstyvuosiuose laiškuose atsiradusias konteksto spragas užpildo ir Sruogos draugų atsiminimai.

Tarpukariu rašyti laišakai (1919–1938). Tokių laiškų rinkinyje yra daugiausia (278 vienetai), jie tematiškai įvairesni. Išsiskiria kelios ryškesnių temų grupės: Sruogos santykis su lietuviais Vokietijoje, literatūriniai interesai ir sumanymai, iniciatyvos ir projektai, tarpininkavimas dėl Juozapo Albino Herbačiausko grįžimo iš Lenkijos į Lietuvą, istoriniai įvykiai Vokietijoje ir Lietuvoje Sruogos studijų Miunchene metu, redaktoriaus darbas Klaipėdoje, dėstymas Lietuvos universitete Kaune.

⁶⁵ Balio Sruogos [ir kitų asmenų] atvirlaiškis Julijai Jablonskytei, [pakeliui iš Maskvos – į Vilnių], [1918-05], in: *Gyvenimo juostos: Julija Jablonskytė-Petkevičienė*, sudarė Eglė Lukėnaitė-Griciuvienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013, p. 188.

⁶⁶ Balio Sruogos laišakai-pranešimai Onai Mašiotienei, Vilnius, 1918, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 223, l. 1r, 2r.

⁶⁷ Balio Sruogos laiškas-kvietimas Jonui Vilkaičiui, Vilnius, 1918-12-16, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1236, l. 1r.

Santykiai su lietuviais Vokietijoje. Sruogos, Miuncheno universiteto studento, laiškuose labiausiai atsispindi santykis su draugais, su kuriais jis nuolat bendravo, – Albinu Rimka, Vanda Daugirdaite, Juozu Urbšiu. Todėl dažnai Sruogos laišakai – ne naujos informacijos, kurios tradiciškai tikimasi, šaltinis, bet išgyvenimų, būsenų veidrodis, parodantis iki šiol mažiau išryškėjusias situacijas ir jose atsiskleidžiančius Sruogos ir jo draugų asmenybių bruožus.

Sruoga iš Miuncheno dažniausiai rašė Rimkai, studijavusiam Frankfurto prie Maino visuomenės ir prekybos mokslų akademijoje. Sruoga Daugirdaitei apgailėstavo, kad draugai, su kuriais jis išvyko iš Lietuvos, jį pamiršo, pabrėžė, kad dažnai susirašinėjo tik su Rimka: „Rimka – geras, kas antrą dieną gaunu iš jo laišką. Jis irgi vienas – esam lygiomis“⁶⁸.

Sruoga, 1921-11-01 išvykęs iš Lietuvos į Vokietiją, praėjus savaitei, parašė pirmąją atvirlaiškį Rimkai – kvietė pasisvečiuoti Miunchene, žadėjo pavaišinti alumi, kartu nukeliauti į kalnus. Sruoga jautėsi vienišas („aš vienas kaip agurkas“⁶⁹), guodėsi, kompleksavo, save ironizavo, kad, priimtas į Miuncheno universiteto „kokį 5 ar 7 semestrą“⁷⁰, lankydamas vokiečių impresionizmo ir ekspresionizmo literatūros paskaitas, negalėjo susikalbėti vokiškai („Kur čia velnią bumeliosi, kad nemoku vokiškai, net su mergaitėms negalėčiau susišnekėt“⁷¹), prašė patarimo, kaip rasti kambarį, kad nereiktų per daug išsileisti, gyvenant pensione. Norą draugiškai išsikalbėti, kartu pabūti Sruoga pridengdavo juoku, bravūrišku pokštu. Jis viliojo Rimką ne tik Miuncheno alumi, pypke, lietuviškais lašiniiais, kalnų maišu, bet ir gražiomis merginomis – kvietė kartu paūžti, siūlėsi supažindinti su savo nužiūrėtomis bavarietėmis, jam ypač patikusiomis bulgarėmis⁷².

Ypač išsiskyrė pirmosios studentiškos Kalėdos Vokietijoje, jas Miunchene sutiko Sruoga, Daugirdaitė, Rimka. Jie lankė teatrus, muziejus, aludes. Rimka, kaip ir Sruoga, mėgo juokauti, pasielgti netikėtai, krėsti pokštus. Po Kalėdų jis bičiulius nustebino: anksčiau neperspėjęs, paliko juos kie-

⁶⁸ Balio Sruogos atvirlaiškis Vandai Daugirdaitei, Miunchenas, 1921-11-16, in: *Maironio lietuvių literatūros muziejus* (toliau – MLLM), GEK 3961/19, MLLM ER₁ 1793, l. 1v.

⁶⁹ Balio Sruogos atvirlaiškis Albinui Rimkai, [Miunchenas], [1921-11-08], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1120, l. 3, 1v.

⁷⁰ Balio Sruogos atvirlaiškis Albinui Rimkai, [Miunchenas], [1921-11-16], in: *Ibid.*, l. 5, 1v.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² Balio Sruogos atvirlaiškis Albinui Rimkai, [Miunchenas], [1921-11-30], in: *Ibid.*, l. 6, 1v.

tai įmigusius ir išvyko į Leipcigą pas Jadvygą Čiurlionytę. Jam atrodė, kad bus juokinga, kai bičiuliai, atsikėlę ir jo neradę, sunerims, ims visur ieškoti. Svarbūs įvykiai, atsitikę Rimkai išvykus, toliau aprašyti Sruogos laiškuose Daugirdaitei, vėliau papildyti jos pastabomis (Naujųjų metų išvakarėse Sruoga su Daugirdaite leidosi į kalnus, susižadėjo Oberaudorfo slėnyje: „Tai buvo mūsų slaptos vedybos“⁷³).

Sruogos laišakai Rimkai lakoniški, jais pranešama aktualija (žinutė iš tos vietos, kur Sruoga buvo nukeliavęs), vizualiai, žaismingai fiksuota akimirkos būseną, nuotaika: „Kloniojuos iš kalnų žemiau, negu reikia. Ranžaus visai vienas – gerai po debesis, po uolas!“⁷⁴ Sruogienė Rimkos ir Sruogos bičiulystę ne veltui apibūdino taikliu posakiu: „Mažai žodžių – daug minčių“⁷⁵.

Sruoga šiltai susirašinėjo ir su Urbšiu, su kuriuo kartu mokėsi Panevėžio realinėje mokykloje ir kuris dirbo Lietuvos pasiuntinybės Berlyne Konsulinio skyriaus vedėju. Sruoga jį kvietė prisijungti ir kartu keliauti į Oberammergau Bavarijoje, į Tirolių Austrijoje, į Ski Welt slidinėjimo regioną Austrijos Alpėse. Jei išvykdavo į kalnus vienas, prisiminęs bičiulį, jam parašydavo: išliko Sruogos pasveikinimų iš aukščiausių Vokietijos kalnų, pavyzdžiui, Zugspitze'o viršūnės⁷⁶. Urbšys Sruogai padėdavo išspręsti pinigines problemas, kai laiku neateidavo honoraras, o santaupos išsekdavo, taip pat tarpininkavo persiunčiant į Lietuvą laiškus su čekiais. Jam Sruoga daugiausia rašė ruošdamasis baigiamiesiems egzaminams. Nuoširdų, artimą santykį, dėkojant už pagalbą ir supratimą, liudija atvirlaiškių kreipiniai: „Juozai“, „Urbšiau“, „Urbšeli“⁷⁷.

Literatūriniai interesai ir sumanymai. Laiškuose nemažai rašyta apie Sruogos literatūrinius interesus ir sumanymus, kuriuos jis bandė realizuoti, įsipareigodamas Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijai. Sruoga su Knygų leidimo komisija buvo sudaręs keletą sutarčių dėl literatūros veikalų parengimo ir leidybos. Ne visi planai-projektai buvo sėkmingai realizuoti.

⁷³ Vandos Sruogienės pastaba, in: Balio Sruogos atvirlaiškis Vandai Daugirdaitei, [Miunchenas], [1921-11-25], [Vandos Sruogienės mašinraštis-nuorašas], in: *KC PENN*, l. 39, autografa žr. *MLLM GEK 3961/20*, *MLLM ER*₁ 1794, l. 1v.

⁷⁴ Balio Sruogos atvirlaiškis Albinui Rimkai, [Bavarija], [1922-05-28], in: *Ibid.*, l. 8, 1v.

⁷⁵ Vanda Sruogienė, „Draugystė su Albinu Rimka“, in: *BSMA*, p. 127.

⁷⁶ Balio Sruogos atvirlaiškis Juozui Urbšiu, [Bavarija], [1923-08-06], in: *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius* (toliau – *LNMMB RKRS*), f. 15, b. 330, l. 1, 1v.

⁷⁷ Balio Sruogos atvirlaiškiai Juozui Urbšiu, [Miunchenas], [1923-12-24], [po 1923-10-27], [1923 m. vasara], in: *Ibid.*, l. 2, 1v; l. 7, 1v; l. 9, 1v.

1921 m. spalio mėnesį Sruoga Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijai apsiėmė savo vardu iš prancūzų kalbos išversti 1901 m. brolių heleinistų Alfredo ir Maurice'o Croiset parengtą didelės apimties (58 autorinių lankų) dviejų tomų *Graikų literatūros istorijos* vadovėlį. Jis turėjo būti išverstas iki 1924 m. pradžios. Vadovėlį dalimis vertė Daugirdaitė, Sruoga vertimą redagavo kalbos ir stiliaus aspektais. Sruoga išsipareigojo per mėnesį išversti ne mažiau dviejų spaudos lankų teksto, už atliktą darbą gaudavo 600 auksinų⁷⁸.

Sruoga Krėvei, Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos sekretoriui, ne viename laiške rašė apie knygos vertimą, dažniausiai atsiprašinėjo dėl vėlavimo. Jis stengėsi paaiškinti, kodėl nespėta dirbti, laikantis terminų. Iš pradžių darbas nebuvo koncentruotas, nes po kelionės iš Lietuvos į Vokietiją nesisekė ištraukti, tiksliai planuoti bendrą veiklą. Daugirdaitė tekstą vertė Berlyne, paskui jį išsiųsdavo į Miuncheną Sruogai, kuris tris kartus vertimą peržiūrėdavo redakciniu aspektu, gražindavo Daugirdaitei, kad ji atsižvelgtų į pastabas. Tada pataisytas vertimas siųstas Krėvei.

Daugirdaitė tuomet dar nebuvo įgudusi vertėja, prancūzų kalbą mokėjo pusėtinai, apie graikų literatūrą gilesnių žinių taip pat neturėjo, išskyrus gautas gimnazijoje, todėl ir ji pagrįstai išgyveno, kad vertimas nėra toks geras, kokio reikalauta. Daugirdaitė vadovėlio vertimo ėmėsi todėl, kad norėjo studijuoti Berlyno universitete. Ji negaudavo stipendijos, kurią atstodavo mokamas atlyginimas už vertimą. Pinigus už pristatytus vertimo lankus Sruoga prašė iškart siųsti Daugirdaitei į Berlyną⁷⁹. Jis stengėsi, kad Daugirdaitė galėtų studijuoti ir išgyventi Berlyne.

Vadovėlio vertimas, nepaisant jo rengėjų pastangų, buvo atmestas – jį leisti atsisakyta. Sruoga turėjo sugražinti jam išmokėtas lėšas⁸⁰. Lemiamą neigiamą recenziją parašė Jonas Jablonskis. Jis nurodė 25 klaidingus pasakymus, toliau veikalo neberedagavo⁸¹. Sruoga, remdamasis sutartimi, nesu-

⁷⁸ Balio Sruogos pareiškimas Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijai, Kaunas, 1921-10-08, rankraštis, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 391, ap. 4, b. 1276, l. 98, 1r.

⁷⁹ Balio Sruogos laiškas [Vincui Krėvei-Mickevičiui], Miunchenas, [1921-11-19 ar 20], in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1276, l. 25, 1r–v.

⁸⁰ Švietimo ministerijos Knygų leidybos komisijos raštas [Nr. 8349] Baliui Sruogai, Kaunas, 1925-08-14, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 985.

⁸¹ Balio Sruogos laiškas Vincui Krėvei-Mickevičiui, Miunchenas, 1921-10-21, in: *Literatūra ir kalba*, t. XVII: *Vincas Krėvė-Mickevičius*, vyr. redaktorius Kostas Korsakas, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1981, p. 154.

tiko atiduoti pinigų. Sutartyje buvo nurodyta, kad jam honoraras mokėtas už visus pristatytus vertimo lankus. Juos Knygų leidimo komisija buvo priėmusi, jų kokybė patvirtinta Kazimiero Būgos atsiliepimu. Sruoga pagrįstai reikalavo gražinti jam likusią neišmokėto honoraro dalį⁸². Švietimo ministerija vertimo atžvilgiu nuomonės nepakeitė. Sruoga, kreipdamasis į kitus knygų leidėjus, teigė, kad ankstesnė sutartis įvykdyta, tačiau juntamas ir nusivylimas dėl darbo įvertinimo: „su Švietimo ministerijos „piemenų, atsiprašau, Knygų leidimo komisija, baigiau visus inter[esu]s [...]“⁸³.

Daugiau įdomių detalių apie vadovėlio vertimą galima rasti Sruogos laiškuose Daugirdaitei, kur rašyta ir apie kitą tuo pačiu metu Sruogos su įkvėpimu, o ne iš reikalo vykdytą projektą – Aleksandro Puškino eiliuoto romano *Eugenijus Oneginas* vertimą iš rusų kalbos. Kūrinys, planuotas išversti 1923 m. pabaigoje ir išleisti 3–5 000 egzempliorių tiražu, neišverstas – sutartis, 1922-04-29 sudaryta su Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, nerealiizuota. Sruoga vėliau, baigęs studijas Miunchene, prie šio darbo negrįžo.

Patirtų nesėkmių dėl neįgyvendintų projektų Sruoga nesureikšmino, neišgyveno – drąsiai, pasitikėdamas savimi imdavosi kitų naujų darbų ir sumanymų. Pavyzdžiui, knygų leidimo akcinei bendrovei *Švyturys* Sruoga siūlė leisti prancūzų rašytojo Romaino Rollando raštus, vokiečių rašytojo Voldemaro Bonselso kūrinius, kaip vertėją iš prancūzų kalbos reklamavo Daugirdaitę. Sruoga, patyręs nesėkmę Švietimo ministerijoje, ieškojo naujų sandėrių ir finansavimo šaltinių (lėšos buvo ypač reikalingos tolesniems Daugirdaitės mokslams Berlyne): „Manau, ir „Švyturiui“ būt neblogai, ir duotumėt žmonėms baigt mokslus“⁸⁴.

Sruogos laiškuose Ignui Šeiniui yra užuominų ir apie kitas jam svarbias, kultūrinį gyvenimą aktualiomis iniciatyvomis modernizavusias, daug populiarumo ir diskusijų sulaukusias sritis – Lietuvių meno kūrėjų draugiją ir „Vilkolakio“ teatrą:

Mūsų gyvenime yra du faktoriu.

Vienas – Lietuvių men. kūr. draugija. Darome rimtus dalykus. Surengėme milžinišką dailės parodą (daugiau 600 paveikslų, iš viso eksponatų – apie 2000). Surengėm milžinišką Meno dieną 1 gegužės. Dabar steigiam visokias studijas, dirbyklas, konkursus ir t. t.

⁸² Balio Sruogos laiškas [Vincui Krėvei-Mickevičiui], Kaunas, 1925-11-04, [pasirašytas mašinarštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 4011, l. 1r.

⁸³ Balio Sruogos laiškas Jonui Rinkevičiui, [Miunchenas], [1923 m. antra pusė], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 695, l. 1r.

⁸⁴ *Ibid.*, l. 1v.

O antras faktoris – Vilkolakis. Žinai, tu būdamas Kaune nusistatymu delei Vilkolakio žiauriai klydai. Tuomet aš nemokėjau apginti jo, bet jaučiau, kad tu neteisingai manai. Sulaužėm visuomenės nusistatymą, savo darbais privertėm nusilenkti ir bijoti.

Vilkolaky dabar žmonės nebegeria, nebešoka, o eina vien tik programos žiūrėti. Ir eina tiek, kiek nėra jokių kitų lietuvių teatrą neina. Mūsų salėj susikimšti daugiau trijų šimtų žmonių – dalykas neprastas. Prisikemša kiekiau negu silkės bosc. Keikias žmonės, stovi ilgiausioj eilėj, kol bilieta gauna, lipa ant sienų ir jaučiasi laimingi visi tie, kurie gauna nors girdėti, nors ir nieko nemato. Jeigu abelnai Lietuvoj kalbama apie teatrą – tai tik apie Vilkolakį. Susirenka ir labai aukštos publikos, ir mes drožiam stačiai visa į akis – ir nieko nėra mums negalima.⁸⁵

Kituose Sruogos laiškuose šios mintys nebeplėtojamos.

Laiškuose Unei Babickaitei Sruoga matomas ir kaip Teatro muziejaus Humanitarinių mokslų fakultete kūrėjas. Jis rūpinosi, kad muziejaus fondai turėtų autentiškų eksponatų – ir rašytinių dokumentų (aktorės atsiųsta medžiaga apie save), ir materialių daiktų (afišų, programų, vaidmenų nuotraukų). Sruoga teigė, kad Babickaite, pasisiūliusi megzti ryšius su Vakarų Europos menininkais, pažintimis ir siuntiniais (iš rusų baleto artistų Anos Pavlovos, Tamaros Karsavinos asmeninio garderobo) paremia ne tik Teatro muziejų, bet ir pasitarnauja būsimiesiems teatro istorikams⁸⁶.

Kūrybos atspindžiai. Sruogos laiškuose įvairiems asmenims yra plačiau užsiminta apie dramos *Milžino paunksmė* rengimo publikuoti aplinkybes:

Šiuo tarpu skubiai spausdinu naują veikalą „Milžino paunksmė“, trilogišką istorijos kroniką, kurią Vytauto Didžiojo Komiteto Literatūros konkurso Jury komisija (p. p. pulk. Braziulevičius ir F. Kirša) pripažino nespausdintinu šlamštu. Nors ir šlamštas, bet aš vis tik baigiu spausdinti. Todėl tat mane tūdviejų ponų agentai ir dergia, kam demonstratyviškai spausdinu. Vadinas, einu į dar didesnį skandalą.⁸⁷

Sruoga dramą *Milžino paunksmė* parašė geriausio literatūros kūrinio (prozos, poemos, dramos) konkursui, paskelbtam 1930 m. lapkričio mėnesį ir skirtam Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto 500-osioms mirties metinėms. Sruogos kūrinys konkurso nelaimėjo, o autorius negavo 10 000 litų

⁸⁵ Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, Kaunas, [iki 1921-05-02], in: LCVA, f. 675, ap. 1, b. 58, l. 10, 2r, l. 11, 3r.

⁸⁶ Balio Sruogos laiškas Unei Babickaitei, [Kaunas], 1930-04-03, in: LNMMB RKRS, f. 12, b. 542, l. 2, 1r.

⁸⁷ Balio Sruogos laiškas Unei Babickaitei, [Kaunas], [1932]-04-24, in: *Ibid.*, l. 5, 1r.

premijos, kurios tikėjosi. Iš konkursui pateiktų dramos kūrinii tik vienas žiuri narys režisierius Andrius Oleka-Žilinskas įvertino Sruogos dramos meninius privalumus ir novatoriškumą (dramoje Vytautas nebuvo tiesiogiai matomas kaip didingas herojus, jo paveikslas formavosi netiesiogiai, tik klausant kitų dramos veikėjų kalbų, stebint jų reakcijas, poelgius). Kiti Sruogos paminėti vertinimo komisijos nariai prioritetą teikė Vytauto Bičiūno pjesei *Žalgiris*, kurią dėl įprastos konstrukcijos ir tradicinio personažų vaizdavimo būdo ir nuspręsta išleisti. Toks neadekvatus komisijos sprendimas Sruogą suerzino, o dramą, padedamas brolio Adolfo Sruogos, demonstratyviai išspausdino savilaidos būdu. Sruogienė šį faktą paliudijo, pakomentavo ir šio įvykio pasekmes, nepalankias Sruogai dėl per mažo visuomenės išprusimo literatūrinio raštingumo klausimais:

Adolfas Sruoga tikrai kurį laiką turėjo knygų leidyklą „Tulpė“. Ji ir išleido 1932 m. „Milžino paunksmę“. Kai premijų komisija taip neigiamai šį veikalą įvertino, Sruoga labai karščiovosi ir pagal savo studijų metu patirtus Vokietijos spaudoje protestus jais pasekė: prie knygos viršelio buvo pridėta popieriaus juostelė su parašu: „Ši drama literatūros komisijos pripažinta netinkama“ (ne šiais žodžiais, bet ta prasme). Jis tikėjosi sukelti susidomėjimą, paraginti knygą paskaityti ir visuomenei įvertinti komisijos sprendimą. Daug kas iš artimųjų atkalbinėjo griebtis to Lietuvoje neįprasto žygio, bet mano vyras buvo taip tikras, kad jo darbas vertingas, vertingesnis už jo konkurentų pateiktus rašinius, taip įsižeidęs neteisingumu, kad nesidavė atkalbinėjamas. Tas priedas turėjo tik neigiamų rezultatų. Mūsų visuomenėje buvo nedaug rimtų skaitytojų, dažniausiai turėjo primityvų priėjimą prie literatūros...⁸⁸

Sovietmečiu Sruoga Lietuvių meno dekadai Maskvoje sutiko parašyti istorinę dramą *Apyaušrio dalia*. Sruoga su švietimo liaudies komisaru Antanu Venclova tarėsi dėl dramos siužeto (Sruoga pasirinko 1769 m. Šiaulių srities valstiečių sukilimo temą), teigiamų ir neigiamų personažų vaizdavimo būdo (griežtų kategorijų „geri – blogi“ atmetimo, atsisakymo idealizuoti), kovojančio herojinio charakterio sukūrimo (stiprus herojus – stipresnis priešas), kūrybos metodo (ne socrealizmo, o romantiško heroizmo). Sruoga rinko kūrinii medžiagą, komponavo charakterius, galvojo apie kompoziciją: „Šiaip medžiaga mane žavi, – dirbsiu su entuziazmu“⁸⁹. Sruoga tikėjo, kad su valdžia pavyks susitarti dėl užsakyto veikalų, kad įmanomas politinis

⁸⁸ Vandos Sruogienės laiškas Vladui Žukui, Čikaga, 1980-08-08, [pasirašytas mašinarštis], in: *VUB RS*, f. 141, b. 319, l. 1r.

⁸⁹ Balio Sruogos laiškas Antanui Venclovai, Vilnius, 1940-12-13, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5132, l. 3r.

ir poetinis kompromisas: „Atrodo, pagaliau susiprasime. Visas skirtumas: Tamsta žiūri politiko akimis, aš – poeto. Ilgainiui man teks atsižiūrėti politinės esmės, o Tamstai – poetinės. Šiaip ar taip, – mūsų tikslai neprasilenkia“⁹⁰. Knygų leidėjui Antanui Kniūkštai Sruoga siūlė išleisti jau parašytą veikalą⁹¹.

Sruoga Valstybinei grožinės literatūros leidyklai siūlė ir kitą baigtą rašyti eiliuotą pjesę *Kazimieras Sapiega*. Kniūkštai jis trumpai pristatė veikalo temą, idėją, personažus. Jis teigė, kad šiai istorinei kronikai „medžiaga semta iš XVII–XVIII amžių sanvartos, paties bajorijos pasiutimo meto. Motyvas „Bajorų mirė Lietuva, ne mūsų!“ – tai yra pagrindinė veikalo idėja; „Mūsų Lietuva“ – „širdis po stora miline“⁹². Kniūkštą abu Sruogos kūriniai sudomino, jis prašė atsiųsti jų rankraščius, tačiau dėl prasidėjusios nacių okupacijos jie tuo metu nebuvo išspausdinti.

Laiškuose palikta užuominų apie Štuthofio koncentracijos stovykloje rašytus kūrinius, gelbėjusius nuo absurdo, išryškėja kūrybos aplinka, impulsai, rašymo būdas:

Mano poetinis darbas einasi ne taip, kaip turėtų. Neturiu jokio ramaus užkampio, kur galėčiau visas susitelkti kūrybai, – aplink tiek daug žmonių, tiek daug kvailių kalbų... Šiuo metu dirbu prie savo lyrinės tragedijos (3 scenos, 6 veikėjai). Deja, ir ši tragedija (kaip ir mano jau parašyta puiki komedija) nebus Krėvės skonio, – ir šįkart liksiu jo nepripažintas. Tačiau kitaip rašyti aš nenoriu. Tragedija irgi bus puiki: apie jaunystę, meilę, – velnias žino, ko dar ten bus! Aš visas paniręs į šią poemą, – tai man vienintelis išsigelbėjimas nuo beprotiško tėvynės ilgesio.⁹³

Ši vasara darbui buvo ypač palanki. Mano lyrinė tragedija „Pavasario giesmė“ jau baigta (žinoma, dar tik pirmoji redakcija, – pabaigsiu – tik po ketvirtos redakcijos, – tad kiek vėliau). Pradėjau naują trijų veiksmų komediją „Dobilėlis penkialapis“, – apie penkių keturiasdešimtmečių provincijos viengungių išgyvenimus, – vėl bus puikus dalykas. Po ilgos pertraukos mane ištiko nepaprasta rašymo karštinė. Pasaulis man tapo toks atgrasus, kad aš nuolat išgalvoju naujus personažus, bendrauju su jais, sapnuoju juos, – o daugiau nieko nenoriu žinoti. Išmokau minioje būti visiškai vienišas, – visai pagal Stanislavskio sistemą.⁹⁴

⁹⁰ *Ibid.*, l. 1r.

⁹¹ Balio Sruogos laiškas Antanui Kniūkštai, Vilnius, [1941]-09-10, in: *MLLM GEK 10909, MLLM ER₁ 1656*, l. 1r. Knygą *Apyaušrio dalia* išleido Valstybinė grožinės literatūros leidykla 1945 m.

⁹² *Ibid.*

⁹³ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-09-17, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r.

⁹⁴ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-10-15, in: *Ibid.*, l. 1r.

Sruoga laišką, adresuotą Petruui Cvirikai po jo apsilankymo Birštone 1946-07-28, pabaigė pasidžiaugdama, kad jau turi pirmąją istorinės dramos *Barbora Radvilaitė* veiksmą⁹⁵. Marijai Nemeikšaitei kūrybos procesą, vykusį nejaukioje Birštono sanatorijos aplinkoje (šaltis, lietus, girtuoklių muštynės, siautėję kurorto banditai, grasinę ligoniams), apibūdino plačiau:

O antra, pradėjau šią tokį darbą, šiaip taip eina. Pradžioje buvo labai sunku, bet dabar jau įsitraukiau. Vyksta labai skaudus „gimdymo procesas“, – bet ką gi – kam tai įdomu?! Man tai – bent šioks toks ryšys su gyvenimu, susidariau savo fiktyvią kompaniją (ji jau gyva!), paverkiu su ja, pasikalbu, pastaugiu – žiūrėk – ir apgauta dienele – ir praslinko.⁹⁶

Sruoga Birštone tikėjosi pabaigti dramos juodraščių.

Sruogos okupacijų metais rašytuose laiškuose nėra užuominų, refleksijų apie kai kurių kūrinių, pavyzdžiui, Vilniaus valstybinio dramos teatro atidarymui 1940-10-06 skirtos kantatos „Lietuvos keliu“, rašymo ypatumus. Visai nėra žinių apie aštrią satyrą „Našlaitėlis“, parašytą pogrindžio sąlygomis, užgriuvus bolševikams, ėjusią per rankas, – jos autografas iki šiol nerastas.

Vis dėlto, nepaisant plačiau aprašytų atskirų kūrinių tekstų istorijos fragmentų, skirtingai nei laiškuose Čiurlionytei, plačiau kūrybinės dirbtuvės durys nebuvo atvertos, o kūrybinio darbo refleksijos, asmeninis santykis su rašomų ar verčiamų kūrinių tekstais labiau atsispindi laiškuose Daugirdaitei.

Rūpestis dėl Herbačiausko, lietuvių kalbos dėstytojo Jogailos universitete Lenkijoje, aprašytas daugelyje 1921–1923 m. Sruogos laiškų. Iš čia likusių užuominų matyti, kad jis su Herbačiausku nuolat susirašinėjo⁹⁷. Herbačiauskas, vargiai gyvenęs Lenkijoje, Sruogai išsakė mintį, kad grįžtu į Lietuvą, todėl ieškojo pagalbos – norėjo pasiskolinti kelionei trūkstamų pinigų (60 dolerių). Sruoga tikėjosi tą sumą surinkti, todėl rašė laiškus Lietuvoje aukštas pareigas užėmusiems, švietimo, leidybos, valdžios srityse dirbusiems kolegoms – Vytautui Steponaičiui, Antanui Vireliūnui, Vincui Krėvei, Kaziuui Puidai, Liudui Girai, Stasiui Šilingui. Sruoga, studijuodamas

⁹⁵ Balio Sruogos laiškas Petruui Cvirikai, Birštonas, [po 1946-07-28], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5781, l. 8v.

⁹⁶ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitai, Birštonas, 1946-08-08, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 233, l. 1v.

⁹⁷ Išliko penki Juozapo Albino Herbačiausko laišškai, rašyti 1923–1933 m. ir adresuoti Baliui Sruogai, o pastarojo persiųsti Vytautui Steponaičiui, kuris juos ir išsaugojo savo archyve; žr. *LNMMB RKRS*, f. 25, b. 364.

Miunchene, pats bandė Herbačiauskui padėti. Kad jis jaustųsi reikalingas, gautų papildomo uždarbio, kvietė parašyti lenkų, vokiečių istorinių žurnalų apžvalgą, už eilutę mokant po dešimt lietuviškų centų. Sruoga suprato, kad dėl konfliktiško Herbačiausko būdo, skandalingo temperamento ir Kaune kilus problemų, nepaisant to, bičiulius stengėsi įtikinti, kad „vis tik žmogų gelbėti reikia“⁹⁸. Sruoga jautė, kad į šį reikalą jam geriau nesikišti, tačiau negalėjo nereaguoti į Herbačiausko bėdas, likti nuošalėje. Į Sruogos laiškus prašant pagalbos, kolegos Lietuvoje neatsakė (jautriai reagavo tik keli Sruogos draugai – Steponaitis, Berlyne Herbačiauską priėmęs Urbšys⁹⁹). Todėl Sruoga kreipėsi į autoritetingiausią asmenį – Lietuvos universiteto rektorių, profesorių Joną Šimkų, kurį ragino greičiau kviešti į Kauną skurstantį, badaujantį ir lenkų persekiojamą Herbačiauską, surasti jam darbo universitete¹⁰⁰. Sruoga teigė, kad Herbačiauskui būtinas oficialus Humanitarinio fakulteto pakvietimas ir lėšos kelionei¹⁰¹. Jis abejojo Herbačiausko nauda mokslui, bet buvo įsitikinęs, kad jis reikalingas Lietuvai originaliomis meno, literatūros idėjomis ir „kaipo sąmonės kristalizatorius“¹⁰². Sruoga manė, kad „jisai savo pašėlusiu temperamentu, savo apsvaigimu išjudins iš smagenų sukempėjimo Lietuvos visuomenę“¹⁰³. Pavykus išrūpinti Herbačiausko kelionei į Lietuvą reikalingus pinigus, Sruoga inicijavo tolesnę pagalbą – gyvenimo vietą Kaune, papildomą darbą (iš lektoriaus darbo universitete pragyventi nebuvo galima)¹⁰⁴.

Sruogos nuomonė apie Herbačiauską vėliau pasikeitė. Jis fakulteto dekanui Krėvei skundėsi, kad Herbačiauskas jo atžvilgiu elgėsi neetiškai ir netaktiškai – „bjauriai mane šmeižia ir diskredituodamas mano vardą kenkia mano darbą Universitete [...]“¹⁰⁵. Sruoga taip reagavo po to, kai Her-

⁹⁸ Balio Sruogos laiškas Vytautui Steponaičiui, [Miunchenas], [po 1921-01-21], in: *LNMMB RKRS*, f. 25, b. 135, l. 6, 1r.

⁹⁹ Balio Sruogos laiškas Juozui Urbšiui, [Miunchenas], [iki 1923-08-22], in: *LNMMB RKRS*, f. 15, b. 330, l. 6, 1. 1r–v.

¹⁰⁰ Balio Sruogos laiškas [Jonui Šimkui], Miunchenas, [apie 1923-02-17], in: *Vilniaus universiteto archyvas* (toliau – *VUA*), R 856, b. K-1399, l. 29, 1r.

¹⁰¹ Balio Sruogos laiškas Jonui Šimkui, Miunchenas, 1923-02-17, in: *Ibid.*, l. 28, 1r–v.

¹⁰² Balio Sruogos laiškas Juozui Urbšiui, [Miunchenas], [iki 1923-08-22], l. 1v.

¹⁰³ Balio Sruogos laiškas Vincui Krėvei-Mickevičiui, [Miunchenas], [iki 1923-08-23], in: *LLTI BR*, f. 51, b. 176, l. 1v.

¹⁰⁴ Balio Sruogos laiškas Vytautui Steponaičiui, [Miunchenas], [iki 1924], in: *LNMMB RKRS*, f. 25, b. 135, l. 7, 1r.

¹⁰⁵ Balio Sruogos laiškas Vincui Krėvei-Mickevičiui, Kaunas, 1932-04-19, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5787, l. 1r.

bačiauskas paskelbė straipsnį apie to meto teatro situaciją. Įvardydamas teatro problemas Herbačiauskas straipsnyje pavartojo ir terminą „sruogizmas“, kurį paaiškino kaip „maniją *anonimiškai* „apsidirbti“ su priešu, pirmiau gerokai jį apšmeižus!“¹⁰⁶ Sruoga per Krėvę reikalavo, kad Herbačiauskas atsiprašytų – „kad mano garbės įžeidimas būtų atitaisytas ir kad tokie nesuderinami su Universiteto personalo nario vardu reiškiniai ateity nebepasikartotų“¹⁰⁷. Kad Sruoga buvo įskaudintas ir užgautas, rodo ir po kelių dienų parašytas laiškas Babickaitei, kuriai jis guodėsi dėl to, kad „[d]abar man čia žmonės daro šunybes po šunybės, spjaudo ir dergia, ir šiuo metu – „старый друг“ etc.“¹⁰⁸ Herbačiauskas, ignoravęs fakulteto tarybos įspėjimą elgtis tinkamai, pasitraukė iš universiteto ir iš Lietuvos – sugrįžo atgal į Lenkiją; Sruoga, brangindamas vietą universitete, priešingai, įspėjimą priėmė ramiai – sutiko su jam pareikštais kaltinimais dėl profesoriui nederamo elgesio – polemizavimo spaudoje slapyvardžiais¹⁰⁹, o ne tikru asmenvardžiu.

Istoriniai įvykiai Miunchene ir Lietuvoje. Sruogos studijų metu Rusijoje įvyko Vasario revoliucija (1917-02-23), kurios metu buvo nuversta caro valdžia ir paskelbta respublika. Sruoga laiškuose Čiurlionytei apie Rusijos revoliuciją nerašė, bet matydavo, kaip jo draugai išeina kariauti, pats nuolat gaudavo šaukimų į kariuomenę, buvo emociškai prislėgtas, psichologiškai palaužtas, sirgo neurastenija. Miunchene jis studijavo taip pat istoriškai reikšmingu laiku – buvo bandymo pakeisti politinę santvarką liudininkas. Miunchene Sruoga sąmoningai užfiksavo to laiko detalių, vizualiai parodžiusių, kaip dėl istorinės sumaišties (Adolfo Hitlerio „revoliucijos“) pasikeitė iki tol ramus studentiškas gyvenimas (tarp studentų vyko audringos diskusijos politikos klausimais, riaušės, susirėmimai su kariuomene, buvo uždarytas universitetas):

Mat aš tą dieną baisiai draskiaus – reikėjo „revoliucija“ padėt kelt. O vakar universitete studentai posėdžiavo, – kur kas gražiau ir smarkiau negu Maskvoj per revoliuciją, išeidami susimušė, įsimaišė karuomenė, ir rezultate geriausiam Vokietijos chirurgui prof. Sauerbruchui tapo šautuvo buože žandas nubalnotas.

¹⁰⁶ Juozapas Albinas Herbačiauskas, „Mūsų Teatro opiausiu klausimu“, in: *Naujoji Romuva*, Kaunas, 1932-04-17, nr. 16, p. 361.

¹⁰⁷ Balio Sruogos laiškas Vincui Krėvei-Mickevičiui, Kaunas, 1932-04-19.

¹⁰⁸ Balio Sruogos laiškas Unei Babickaitei, [Kaunas], [1932-04-24].

¹⁰⁹ [Juozo Keliuočio prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 254–255, 257.

Ir, be to, universitetas uždaryta neaprėžtam laikui. O mes lakstom po miestą – studiozai – ir pletkuojam – vis apie politiką. Paškudnios dienos. O oras toks gražus vis, taip šilta, ir taip daug saulės – kad ūpas dar labiau kaista – visai kaip Heidelbergo romantikos metu.

Ir iš viso košė išeina.¹¹⁰

Sruoga Urbšiui į Berlyną rašė apie perversmo situaciją Miunchene (1923-11-08–09), kai nacionalsocialistinės darbininkų partijos atstovas Hitleris su savo bendrininkais Miuncheno aludėje bandė nuversti esamą valdžią. Perversmas nepavyko. Bavarijos vyriausybė išvaikė pučistus, susirėmimų metu būta aukų. Sruoga nenukentėjo, bet žinojo, kokios represijos laukė priešingu atveju:

Aš esu gyvas ir sveikas – visa „revoliucija“ padarė tik tai, kad porį dienų sugaišau bežiopsodamas ir po minių minias beslankiodamas. Žinoma, jeigu ji būtų nusisekusi, būt buvęs visai durnas daiktas. Būtų kilęs didžiausias karas tarp Berlyno ir Miuncheno, ir paties Miuncheno gatvėse tiek pat. Tuomet būtų tekę rūpintis ne apie universitetą, bet tik kaip laimingam pabėgt. Hitlerininkai buvo pradėję kartu su žydais ir socialistais ir auslenderius areštuoti – ir žadėjo karti. Bet dabar ta visa istorija galutinai baigta. Hitleris, sužeistas į ranką, pabėgo. Jo partija („fašistai“) ir kitos jo karinės organizacijos – nuginkluotos, išardytos, uždraustos. Dabar Miunchenas nusiramino, bent iki pavasario jokia revoliucija čionai nebegresia.¹¹¹

Kolegai Viktorui Jocaičiui Sruoga teigė, kad *Lietuvos* redakcijai buvo parašęs laišką apie įvykius Miunchene, tačiau jis dėl saugumo nepublikuotas¹¹². Sruoga Jocaičio prašė jo siunčiamą medžiagą perduoti Juozui Prons-kui, kad jis išspausdintų dienraštyje *Lietuvos žinios*¹¹³. Straipsnyje Sruoga rašė apie Bavarijos politinę krizę, tautinių socialistų vado Hitlerio galią ir gatvės terorą, chuliganiškus išpuolius (hitlerininkai, ginkluoti guminėmis nagaikomis ir šaunamaisiais ginklais, užpuolė posėdžiaujančius socialdemokratams), Hitlerio ir jo kompanijos nebaudžiamumą, palaikymą tarp valdžios atstovų. Sruoga rašė, kad, sprendžiant iš pateiktų faktų, formuojasi judėjimas, vėliau pavadintas fašizmu.

¹¹⁰ Balio Sruogos laiškas Juozui Urbšiui, [Miunchenas], [po 1923-10-27], in: *LNMMB RKRS*, f. 15, b. 330, l. 7, 1r–v.

¹¹¹ Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei, [Miunchenas], 1923-11-11, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 491, l. 1r.

¹¹² Balio Sruogos laiškas Viktorui Jocaičiui, [Miunchenas], 1922-12-14, in: *MLLM GEK* 16305, *MLLM ER*₁ 1661, l. 1v.

¹¹³ [Balys Sruoga] Padegėlis Kasmatė, „Laiškas iš Miuncheno“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1922-12-17, nr. 237, p. 2–3.

1923-01-15 Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos, Vokietijos valdžia, kuri anksčiau valdė šią teritoriją, dėl tikslios informacijos stokos iš Vokietijos universitetų pradėjo šalinti kitataučius – prancūzus, belgus ir lietuvius, kurie buvo baigę mažiau nei keturis semestrus (iš Berlyno universiteto, išklaušę po tris semestrus, turėjo pasitraukti Daugirdaitė ir Sruogos brolis Kazimieras). Miuncheno lietuvių studentų draugijos atstovai, reaguodami į šiuos įvykius, nusprendė užsienyje skleisti nuo kitų šaltinių nepriklausomą, nešališką informaciją apie Lietuvą: leisti biuletenius, teikti juos redakcijoms, atsakingiems asmenims, Europos konsulatams. Išrinkta Informacijų biuro komisija, į kurią įėjo Vincas Mykolaitis-Putinas, Antanas Gylys. Jų tikslas – objektyviai informuojant, taikiai gyventi su vokiečių visuomene. Sruoga ir Mykolaitis-Putinas, siekdami gauti pritarimą dėl Lietuvos propagandos užsienyje, kreipėsi į užsienio reikalų ministrą Ernestą Galvanauską¹¹⁴. Vokiečių visuomenės reagavimas ir lietuvių studentų šalinimas iš Vokietijos universitetų atsispindi Sruogos straipsniuose, kuriuos jis siuntė Amerikos dienraščiui *Naujienos*.

Spaudos darbas Klaipėdoje. Išliko nedaug žinių apie tai, kaip Sruoga nuo 1924 m. pavasario iki rudens dirbo laikraščio *Klaipėdos žinios* redakcijoje. Kad jis buvo kviečiamas iškart po studijų Miunchene įsitraukti į redakcijos kolektyvą, liudija jo atvirlaiškis, rašytas prieš pat studijų pabaigą Miunchene ir adresuotas *Klaipėdos žinių* bendradarbiui Pronskaui. Laikraštis tuo metu buvo merdintis, jam trūko ne tik medžiagos, bet ir korespondentų, todėl sąmoningai ieškota pajėgų, galinčių jį atgaivinti. Sruoga ne iš karto, bet nuolat kalbinamas anksčiau Spaudos biure ir *Lietuvos* redakcijoje dirbusio Pronskaus, sutiko prisijungti prie *Klaipėdos žinių* redakcijos kolektyvo¹¹⁵. Išliko ir Sruogos laiškas Šauliui, oficialiajam *Klaipėdos žinių* redaktoriui, kad iš Miuncheno atvažiavo į Kauną ir kad vyksta į Klaipėdą¹¹⁶.

Pradėjęs dirbti dienraščio *Klaipėdos žinios* redakcijoje, Sruoga iškart ėmėsi iniciatyvos – įvedė naują skyrių „Dienos darbai“, kvietė kultūros, kritikos klausimais bendradarbiauti pažįstamus – Bičiūną, Girą, Urbšį, Vaižgantą, Dambrauską (Jakštą), Jablonskį, Peliką Bugailiškį. Bet pats, kviečiamas rašyti straipsnių kitiems žurnalams, pavyzdžiui, Bičiūno *Gairėms*, iškart atsakydavo dėl per didelio darbo krūvio redakcijoje.

¹¹⁴ Balio Sruogos laiškas užsienio reikalų ministrui, [Miunchenas], [apie 1923-12-03], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 3692, l. 1–6r.

¹¹⁵ Balio Sruogos atvirlaiškis Juozui Pronskaui, [Miunchenas], [iki 1924-02-08], in: *VUB RS*, f. 91, f. 281, l. 1v.

¹¹⁶ Balio Sruogos atvirlaiškis Jurgiui Šauliui, [Kaunas], [1924-05-19], l. 1v.

Sruoga žurnalistinio amato, gero laikraštinio tono mokė panašios patirties kaip jis turėjusius redaktorius – Bičiūną, Girą. Jis straipsnių autoriams, kritiškai atsiliepdavusiems apie valstybės valdžią, patardavo pirmiausia pagalvoti apie nuosaikesnį toną: „turime [...] atsižvelgti į tai, iš ko mes duoną valgom. Todėl už per smarkų „valstybinių“ įstaigų ar „vyrų“ barimą mes patys gausim gerokai barti. Galima visa pasakyti, tiktai tektų paieškoti atitinkamo tono“¹¹⁷. Kiti pabrėžti straipsnio privalumai – beasmeniškumas, lakoniškumas, vaizdingumas, bet kartu ir tikslumas – „trumpi, gyvi dienos reikalais straipsneliukai“¹¹⁸, kuriuos rašant reikia „[k]onstatuoti faktus ir jų ryškiausias savybes pabrėžti“¹¹⁹. Sruoga mokė „duoti iš karto bendr[ą] vaizd[ą], paskui pagrindinę mintį ir kai kurias charakteringas smulkmenas“¹²⁰. Ilgesnį tekstą reikalavo suskirstyti į trumpesnius skirsnelius, kad skaitytojo dėmesys nedingtų, o kas kartą būtų iš naujo sužadinamas.

Asmeniniuose laiškuose Bičiūnui, Vaclovui Biržiškai, Vaižgantui jis ne kartą neigiamai apibūdino atmosferą *Klaipėdos žinių* redakcijoje, negatyviai charakterizavo ir oficialųjį dienraščio redaktorių Šaulį: „Su „dėde“ – mano šefu – sugyvenu ne kaip labai: yra žmonių, kurie sugeba būti ir didžiausi ponai, ir dar didesnės kiaulės. Norėčiau bėgti“¹²¹.

Įprasta manyti, kad Sruoga faktiškai ėjo *Klaipėdos žinių* redaktoriaus pareigas, Šauliui nesikišant į redakcinį darbą, tačiau jo laišakai liudija, kad Šaulio sprendimai buvo vienašališki ir neginčytini. Sruoga dėl straipsnių publikavimo negalėjo spręsti laisvai, savo nuožiūra, remdamasis vien straipsnio kokybės argumentu. Jis ne kartą pabrėžė, kad dėl straipsnių publikavimo nepriima jokių sprendimų: „Aš čia apskritai jokios valios neturiu [...]“¹²², „Jei tavo rašinėliai „užkliūva“ – ne iš mano priežasties“¹²³, „kai kurie dalykai man buvo pavesta parašyti iš aukščiau“¹²⁴. Sruoga laisviau medžia-

¹¹⁷ Balio Sruogos laiškas Vytautui Bičiūnui, Klaipėda, 1924-03-29, in: *VUB RS*, f. 1, b. 262, l. 1r.

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ Balio Sruogos laiškas Liudui Girai, Klaipėda, 1924-03-29, in: *LNMMB RKRS*, f. 7, b. 794, l. 1, 1r.

¹²⁰ Balio Sruogos laiškas Vytautui Bičiūnui, Klaipėda, 1924-04-04, in: *VUB RS*, f. 1, b. 262, l. 1r.

¹²¹ Balio Sruogos laiškas Vaclovui Biržiškai, Klaipėda, [iki 1924-05-01], in: *LMAVB RS*, f. 163, b. 548, l. 1, 1r.

¹²² Balio Sruogos laiškas Vytautui Bičiūnui, Klaipėda, 1924-04-28, l. 1r.

¹²³ *Ibid.*

¹²⁴ Balio Sruogos laiškas Vytautui Bičiūnui, Klaipėda, 1924-04-04, l. 1r.

gą tvarkyti galėjo tik savo rengtame skyriuje „Dienos darbai“ – „Ten ir tonas galėtų būti smarkesnis“¹²⁵. Sruoga, kaip redaktorius, kitaip nei Šaulys, buvo tolerantiškas, diplomatiškas, linko tartis, ieškoti kompromisų: „Aš manau, kad mes vis tik rasim modus vivendi ir nesipešim“¹²⁶.

Sruogos įtempto žurnalistinio darbo Klaipėdoje rezultatas – sušlubavusi sveikata: dėl nuovargio buvo atsiradęs psichologinis išsekimas, todėl jis svajoto ištrūkti iš Klaipėdos.

Sruogos laišakai Bičiūnui, Girai atskleidžia ne Sruogos gyvenimo Klaipėdoje detales, o labiau darbinę aplinką (darbo krūvį, santykius redakcijoje), redagavimo mokyklos (straipsnių laikraščiams rengimo) pagrindus.

Lietuvos universitete. 1924-03-22 Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultete apsvarsčius Sruogos prašymą skaityti paskaitas aukštojoje mokykloje, nutarta leisti jam įgyti privatdocento teise¹²⁷. Kad galėtų pradėti dėstyti, Sruoga privalėjo parengti viešą paskaitą universiteto vadovybės nurodyta tema „Mokslo hipotezės apie rusų bylinių kilmę“. Sruoga prašė leisti jam skaityti paskaitą ir savo pasiūlyta tema „Literatūros mokslo uždaviniai ir metodai“¹²⁸. Šias temas jis rengė Klaipėdoje, kur trūko ne tik laiko dėl darbo *Klaipėdos žinių* redakcijoje, bet ir knygų. Dėl dalykinės literatūros oficialiai paskirtai temai Sruoga nuolat susirašinėjo su bibliografu Vaclovu Biržiška prašydamas ir ragindamas skubiau jam surasti ir atsiųsti reikalingų veikalų (Biržiška užsakymų vykdyti neskubėjo). Spėtina, kad pasirinktos paskaitos juodraščių Sruoga, norėdamas jį pataisyti ir perrašyti, buvo nusiuntęs Vaižgantui, kad gautų patarimų ir pastabų iš literatūros srities¹²⁹. Vaižgantui prisipažino, kad jam paskirtų darbų dėl anksčiau paminėtų priežasčių negalėjo tinkamai atlikti, bet prašė jį suprasti ir kolegiskai palaikyti akademinuose svarstymuose:

Nuo rudens gyvensiu Kaune. Norėčiau įsitaisyti prie Universiteto. Parašiau dvi įžengiamąji paskaiti, kurias turi priimti fakultetas. Rašiau baisiai skubėdamas, nes vienam dirbant prie laikraščio (kartais yra dar Pronskus), neturint reikalin-

¹²⁵ *Ibid.*, 1v.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto posėdžio Nr. 68 protokololas, 1924-03-21, in: *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 787, l. 49v.

¹²⁸ Balio Sruogos laiškas-pareiškimas Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetui, Klaipėda, 1924-03-09, in: *VU A*, R 856, b. K-1399, l. 1r.

¹²⁹ Balio Sruogos laiškas [Juozui Tumui], [Klaipėda], 1924-05-10, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1096, l. 1r.

gos literatūros (kur jos Klaipėdoj gausi!) paskaitos išėjo ne per daug mandrios. Jei turėsi progos – užtark už mane gerą žodelį.¹³⁰

Vaižgantas suprato Sruogą, jo rašymo būdą, todėl, vėliau recenzuodamas jo mokslo darbą apie Kiprą Petrauską, kolegą taikliai pavadino „mokslininku-poetu“¹³¹, kuris operuoja „ne tomis vienomis sausomis išvadomis, bet drauge ir savo invencijos vaizdais“¹³². Vaižgantas puikiai vertino Sruogos gebėjimą rašyti mokslinį darbą kaip „beletristinį veikalą, pilną netikėtų reveliacijų“¹³³.

Neišliko Sruogai paskirtų akademinų paskaitų svarstymų protokolų, tik priimtas sprendimas – apgintas habilitacijos darbas. Humanitarinių mokslų fakultetas, išklauses Sruogos paskaitos, po diskusijos pripažino ją patenkinamą, todėl suteikė jam privatdocento teises Slavų literatūros ir istorijos katedroje, pavedė skaityti senąją rusų literatūros istoriją¹³⁴. Sruogos laiškuose neatsispindi jo dėstymo praktika universitete, juo labiau paskaitoms taikyta metodika, tačiau matomas nuoseklus karjeros kelias: dėstytojas, laikinai einantis docento pareigas (1924-09-21), docentas (1926-04-01), ekstraordinarinis profesorius (1932-04-07).

Sruoga studentus universiteto auditorijoje mokė ne tik senosios rusų literatūros. Vienas iš paveikiausių jo mokymo metodų – euristika, sietina su ekskursijomis į užsienį, kuriomis universitete suteiktos žinios buvo gyvai sustiprinamos¹³⁵. Šių išvykų planai svarstyti Sruogos ir Šveicarijos diplomatų susirašinėjime¹³⁶, išsamiai aptarti ir laiškuose broliui Juozapui, kuris dirbo Lietuvos atstovybėje Berlyne ir tarpininkavo tarp Lietuvos ir Vokietijos diplomatų dėl studentams palankesnių kelionės sąlygų, o kelionių įspūdziai, nuotyčiai ir nesėkmės aprašyti laiškuose Daugirdaitei.

¹³⁰ Balio Sruogos laiškas Juozui Tumui, [Klaipėda], [po 1924-06-08], in: *VUB RS*, f. 1, b. 25, l. 2, 1v.

¹³¹ Juozas Tumas, „Balys Sruoga (Viktoras Žadeika). „Kipras Petrauskas““, in: *Vairas*, Kaunas, 1929, nr. 2, p. 185.

¹³² *Ibid.*

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto posėdžio protokolas Nr. 91, 1924-09-19, in: *LCVA*, f. 631, ap. 3, b. 673, l. 11, 3r.

¹³⁵ [Domas Pinigis], „Ką mes matėm Vokietijoj! Miestuose“, in: *Naujas žodis*, Kaunas, 1928-09, nr. 15, p. 7.

¹³⁶ „Susirašinėjimas Dr. Balio Sruogos ekskursijos reikalu, 1930“, in: *LCVA*, f. 650, ap. 1, b. 140, l. 2-37; „Lietuvos konsulas Šveicarijoje“, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 648, l. 1-4.

Apibendrinimas. Tarpukariu vykęs intensyviausias ir ekstensyviausias Sruogos susirašinėjimas atspindi jo ryšius su įvairaus statuso ir interesų asmenimis. Sruoga, po studijų Rusijoje grįžęs į Lietuvą, dirbdamas dienraščio *Lietuva* redakcijoje, dalykiniais reikalais susirašinėjo su valstybės pareigūnais – ministrais (Mykolu Sleževičiumi, Ernestu Galvanausku, Kaziu Griniumi, Juozu Purickiu, Kaziu Bizausku), dienraščio bendradarbiais (Jonu Jablonskiu, Augustinu Janulaičiu), užsienyje rezidavusiais kolegomis (Ignu Šeiniumi, Jurgiu Savickiu); studijuodamas Miuncheno universitete daugiausia susirašinėjo su tuo metu Vokietijoje gyvenusiais bičiuliais – Frankfurte prie Maino studijavusiu Albinu Rimka, Lietuvos pasiuntinybėje Berlyne dirbusiu Juozu Urbšiu, Berlyne kartu su Vanda Daugirdaite studijavusiais jos pussesere Sofija Laucevičiūte ir Faustu Kirša, dalykinį ir asmeninį ryšį palaikė su kolegomis Lietuvoje (Lietuvos universiteto rektoriumi Jonu Šimkumi, bibliotekos direktoriumi Vaclovu Biržiška, Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos atstovu Vincu Krėve, žurnalistais, spaudos darbuotojais (Matu Šalčiumi, Viktoru Jocaičiu, Juozu Pronskumi, Vytautu Bičiūnu, Liudu Gira, Peliksu Bugailiškiu), bibliografu Vytautu Steponaičiu, aktore Ona Rymaite, teatralu Antanu Sutkumi, Daugirdaitės tėvu Kazimieru Daugirdu, laikraščių *Lietuvos žinios*, *Gairės*, žurnalo *Skaitymai* redakcijomis, su kuriomis bendradarbiavo. Korespondentai tarpusavyje daugiausia bendravo anksčiau aprašyta tematika. Vis dėlto įdomiausi Sruogos studijų ir gyvenimo epizodai (adaptacijos prie Miuncheno aplinkos, universiteto gyvenimo realijų, ypač studijų ir disertacijos rašymo, išvykų į kalnus) ryškiausiai ir atviriausiai atskleisti laiškuose Daugirdaitei.

Lieka ir plačiau neatvertų, išsamiau iki šiol nepaaiškintų, blankesnių Sruogos biografijos realijų (Sruogos, grįžusio iš Rusijos, darbo Vilniuje, Onos Mašiotienės mergaičių gimnazijoje, Švietimo komisariate, gyvenimo garsiojoje Vilniaus „komunoje“, pasitraukimo iš Vilniaus į Kauną prieš pat lenkams užėinant, pamokų Kauno meno mokykloje, darbo Spaudos biure, jo pertvarkymo į „Eltą“ reformos, žurnalisto ir redakcijos vedėjo pareigų oficioze *Lietuva*, reikalų karo aviacijos mokykloje, kur Sruoga buvo pradėjęs mokytis ir dėstyti lietuvių literatūrą, kandidatavimo į Lietuvos Steigiamąjį Seimą, ryšių su lietuvių liberalų politine partija „Santara“, svarstymų išvykti baigti studijų į Vokietiją, vedybų, šeimyninio gyvenimo niuansų, darbo Klaipėdoje (teatro draugijos valdyboje, teatro studijoje-mokykloje, įsikūrimo Kaune, dėstymo Lietuvos universitete, veiklos Lietuvių meno kūrėjų draugijoje, „Vilkolakio“ teatre). Apie šiuos Sruogos gyvenimo įvykius nemažai rašoma privačiuose Sruogienės laiškuose Algiiui Samulioniui

ir bibliografui Vladui Žukui, kurie XX a. septintame aštuntame dešimtme-tyje užduodami klausimus rašytojo žmonai bandė užpildyti minėtas Sruo-gos biografijos spragas.

Antrojo pasaulinio karo metu, Štuthofe (1939–1945), pokario Lietu-voje (1946–1947) rašyti laišškai. Išliko 95 katastrofų laikotarpiu, įsigalėjus fašizmo ir stalinizmo režimams, rašyti Sruogos laišškai. Juose, kitaip negu Vandos Sruogienės laiškuose įvairiems adresatams, o vėliau Vladui Žukui ir Algiiui Samulioniui, Dalios Sruogaitės atsiminimuose¹³⁷, išsamiai neapra-šyti 1939–1944 m. istorinių pasikeitimų įvykiai (Vilniaus krašto atgavimas, karo pradžia, sovietinė ir toliau sekusi vokiečių okupacija, sovietinė reoku-pacija, masiniai trėmimai, partizaninis pasipriešinimas), išryški tik tam tik-ros įvykių detalės ir karo pasekmės.

Okupacinių režimų pasekmės. Sruoga atvirlaiškyje Jurgiui Baltrušai-čiui, pasveikinęs jį išėjęs eilėraščių rinkiniui *Ašarų vainikas*, įvardijo, kas, įsitvirtinus okupacinei sovietų valdžiai, nutiko jo šeimai, kaimynams, bi-čiuliams ir bendriems pažįstamiems:

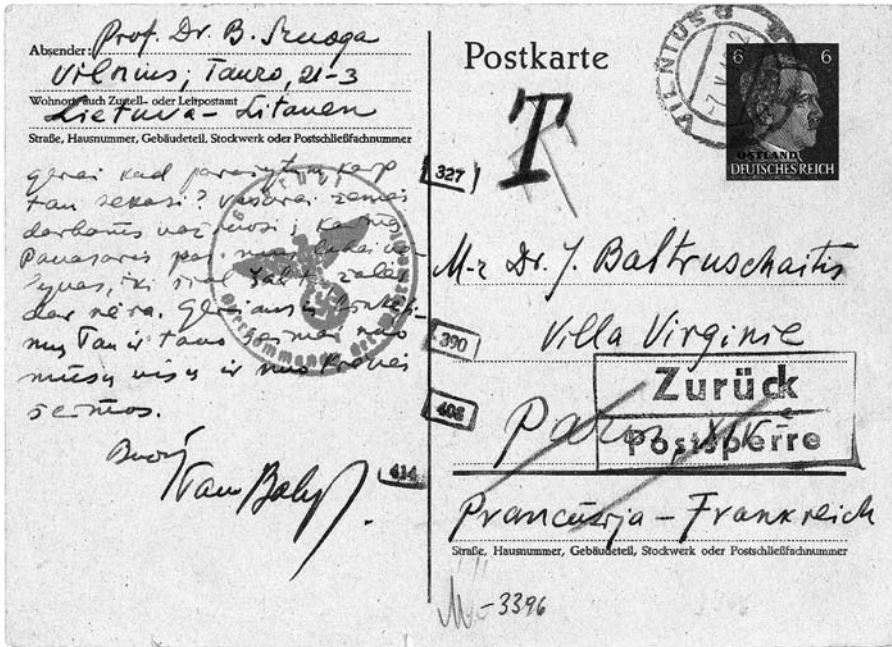
Mes per karą išlikome visi gyvi ir sveiki. Gyvename Vilniuje (universitetas dar veikia). Krėvė ir jo šeima – taip pat gyvi ir sveiki, gyvename tuose pačiuose na-muose [...]. Stasį Šilingą su žmona ir viena dukra išvežė rusai į Aziją – apie jį ži-nių neturime. Taip pat išvežė ir Stasį Putvinskį su šeima. Kun. Mironas – gyvas ir sveikas Kaune. Skipitis, Galvanauskas (Ern.), Vailokaičiai – Berlyne. Vacl. Si-dzikas gyvena taip pat kažkur Vokietijoje.

Literatūros laikraščio ar žurnalo jokio neleidžiame. Taip pat neturime Vil-niuje rašytojų organizacijos. Knygų leidimą tvarko Valstybinė leidykla Kaune monopolinėmis teisėmis, turinti vokiečių komisarą ir 3 direktorius (Kniūkš-ta, Pryšmantas ir koks ten Petreikis). Knygų kol kas mažai tepasirodo. [...] Iš mūsų artimesnių draugų, išskiriant minėtus du, karo metu mažai kas dar tenukentėjo. Taip pat ir Lietuva nuo karo veiksmų mažai tenukentėjo (žinoma, palyginti).¹³⁸

Nepasiekęs adresato, šis atvirlaiškis grįžo Sruogai. Iš jo matyti ne tik to-talitarinio sovietinio režimo padariniai (tremtys, emigracija), bet ir vokiečių okupacijos rezultatai (literatūrinio gyvenimo suvaržymai – spaudos, rašy-tojus vienijančios draugijos trūkumas, leidybos kontrolė).

¹³⁷ Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 21–114.

¹³⁸ Balio Sruogos atvirlaiškis Jurgiui Baltrušaičiui, Vilnius, 1942-05-06, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 693, l. 1v.

Vilnius, 1942. V. 6

Mielas Jurgi,
 Ar jau gausi iš Kauno žinią, kad Paus knyga „Mūsų Vainikis“
 kaune išėjo ir jau beveik išparduota? Gražus leidinys ir šaun-
 tojų prisidėjimas - visuotinai. Tavo lytinis nes dar neturėjome
 mes per kora iš kome visi gyvi ir sveiki. Gyvename Vilniuje
 (Universitetas dar veikia). Kreivė ir jo šeima - taip pat gyvi ir
 sveiki, gyvename tuose patalpose namuose (10 adreks:
 Vilnius, Taurų 9, 21-1). Stasė Biling, an Emone ir viena
 dukra išveič rusai; kiti - apie jį žinis neturime. Tappat
 išveič ir Stasi Patulskas an. Šeima. Kun. Ilvonas - papas
 ir sveikas kaune. Skypitis, Galuonaukas (Ema), Valčiukaitis -
 Baflyne. Vacl. Sidrixas gyvena taip pat coi kur vorėti) oje.
 literatūros laukėsiros ar žurnalų - joje neta, vėlyvė.
 Tappat neturime Vilniuje pasytojs organizacijos. Knygos
 leidimas, tuos vaizyūre la. dygla, kaune, monopoline misio.
 žemis, tuos neti vorėti komisora 4 3 direktorius (Kruvėta,
 Poyntmentas ir kora ten patvarkis). Knygos kalbos metai tapo
 rode. Ai turin parasyti dvi naujos leidėlis, draugas, bet por
 kal por dar tuos pagaleti. To mūsų atimėmis draugis,
 iškyprant monetis du, kora netu metai kas dar tam-
 kerlejo. Tappat ir Lietuva nes kora veisimū misian-
 kermentis (zinoma, palyg, vti). Būties

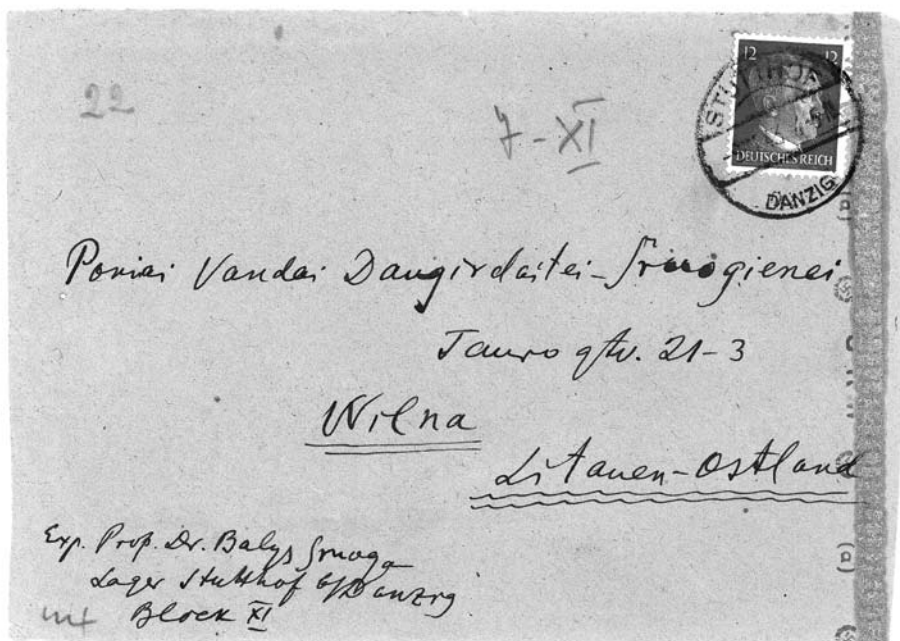
Balio Sruogos atvirlaiškis Jurgiui Baltrušaičiui, Vilnius, 1942-05-06, in: LLI BR, f. 53, b. 693, l. 1r, 1v

Adreše
 prof. Dr. Balys Sruoga
 dangis Štuthofas, 1943
 Block 4, Zimmer 119

Stuthof, den 7 November 1943

B36

Vandak, miela, mylima! 3 Bibles, Buch u.s.m. über Fran-
 zösisch habe ich bekommen - das war eine Freude
 für mich! Aber - mein Gott, Wandak, wie traurig sieht da aus! Heute
 kamen 2 Briefe von dir u. eins - von Bruder Josef. So lange, so gute Briefe!
 In voriger Woche kamen 2 Pakete von dir, 1 - von Martinas und 1 von
 Vater! Vorige Woche war besonders glücklich! Ich weiß nicht, wie konnte
 ich meine Dankbarkeit Euch allen aussprechen! pullover ist
 wunderbar! Ich wollte dir diese 2 paar Handschuhe zurückschicken,
 aber könnte ich nicht das machen. Jetzt mit warmen Sachen bin
 ich vollständig besorgt, - mehr brauche ich nicht. Alle Sendun-
 gen kommen in voller Ordnung. Auch das Geld (Koober) ist wieder
 gekommen. Mit Lebensmitteln bin ich auch reichlich versorgt.
 Diese Mittelern verbrauche ich gewöhnlich zum Frühstück, da ich mit
 dem Geschmack unseres Koches bin nicht einverstanden. Die
 offiziellen Dokumenten sind noch nicht zu mir gekommen, un-
 tersuche, was sie geklaut hat. In Zeitschrift "Kuryki" gebe keine
 Zeile aus meiner Dichtung: biswani bin ich ein Häftling zu Stuth-
 of, kann ich nicht Mitarbeiter solcher Zeitschriften sein.
 Auch mein Werk "Apocrypho delia" wollte ich dem Verlag nur
 in dem Fall geben: wenn du kein Geld hättest und keinen
 anderen Ausweg findest... Als Häftling zu Stuthof kann ich
 nicht die Korrekturen lesen und verbessern: wenn ich
 kann nicht die Arbeit abfertigen, mein künstlerisches Gewissen
 gestattet mir nicht die Werke zu publizieren. Ich bin ein
 Dichter, will und werde Dichter bleiben bis letzten meinen
 Lebensstunden, über Karne Platz will ich hören. Die ol. Tre-
 dovyneri gegen Erkältung kamen rechtzeitig: ich habe schon
 längere Zeit Bronchitis, - das half mir. In dieser Umstände
 die Erkältung wird mich oft besuchen - diese Wienerer Grände
 ich. Danke alle Kollegen, besonders Kasys, für den Tabak. Aufhelfen
 Mischung. Ich lebe von dem Briefen und Sendungen wie
 in dem Traum. Ich bin hilflos meine Gefühle für Euch aus-
 zusprechen, meine guten, meine denkwürdigen geliebten Leute.
 Kusse Euch Beide. Euer Balys

Štuthofe rašyti laiškai. Sruoga, 1943-03-16 nacių ištremtas į Štuthofo koncentracijos stovyklą, be laiškų šeimai, keletą jų adresavo ir draugams – filosofui Vladimirui Šilkarskiui ir istorikei Marijai Krasauskaitei. Sruoga jiems rašė iš XI bloko, lietuvių kaliniams įgijus „garbės kalinių“ statusą. Jis pats tuo metu dirbo lagerio raštinėje.

Sruogos laiškų Šilkarskiui ir Krasauskaitei tematika panaši į plėtotą laiškuose šeimai¹³⁹. Sruoga dėkojo bičiuliams, kad parašydami jo nepamiršo. Svarbūs laiškų kreipiniai, išreiškiantys šiltą ir nuoširdų Sruogos santykį: „Mielas drauge!“, „Mano brangus drauge!“, „Mano mielas drauge!“, „Mano mielas, geras drauge!“, „Miela Marija!“, „Mano miela drauge!“ Sruoga brangino gautus laiškus, kurie, parašyti iš širdies, suteikdavo jam „nepaprastą džiaugsmą“, „paguodą beprasmėje kalinio egzistencijoje“¹⁴⁰, „buvo tarsi šiltas saulės spindulys“¹⁴¹.

Laiškuose pastebimi leitmotyvai – tremties nenusikaltus, įkalinimo be priežasties, tėvynės ilgesio, laisvos ir stiprios dvasios, drąsos ir išdidumo,

¹³⁹ Žr. 9 išnašą.

¹⁴⁰ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-09-17, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r; iš vokiečių kalbos vertė Kostas Ostrauskas.

¹⁴¹ Balio Sruogos laiškas Marijai Krasauskaitei, Štuthofas, 1944-09-10, in: *Ibid.*, l. 1r.

1. v. Balio Sruogų
laiško šiuo laikotarpiu
Borca II (50)

Laige Štuthof. 9. 17. E. 44

Man labai geras Freund! Du raidei mir ungeschworene Freunde mit
Deinem guten geistuellen Briefe! Das ist unendlich eine Trost z. meinem sonstigen Dasein, eines Hoff-
lings! Ich habe alle eure Briefe, u. Zigaretten! (Kur. man soll mir keine eingekaufte
braune Briefe oder Sendungen schicken - ich bin doch ein Kämpfer!) - danke, danke! In meine heutige
Entlassung aus dem Lager glaube ich nicht mehr. Wahrscheinlich deswegen, weil in der Natur der
sachen liegt: alle verümpfte Sache zu spät zu machen. Übrigens die Entlassungsfrage ist für mich
nicht mehr aktuell. Wegen der Kriegssituation kann ich nicht jetzt nach Hause fahren, das
haben eines Emigranten nicht mehr nicht mehr, - ich habe genug von Zerknirschung! Im Lager
sind wir wenigstens nicht bombardiert. Das Leben jenseits der Eislinie in dieser Zeit
hat eigene gute Seite. Die Kriegssituation fühlen wir nicht viel, - was kann ein Kämpfer
sich kümmern über die Ereignisse der lebendigen Welt!! Wir haben wir den Dach über dem
kopf, haben wir tägliches Brot. Erwarte ich, was hat d. Herzen in berührten Beine
"In anderen Leben" geschrieben? Fast verstehe ich eure elegische Lyrik u. Schätze
noch höher sens werst hat. Lieber Freund, du brauchst nicht über meine Wahnsinn
Wirkeln zu kümmern, was hast du, behalte für Dich - warte der Taufel, was für ein
Nervenzustand erweist sich selbst. Im Lager werde ich nicht mehr ungesunden.
Mit meiner dichterischen Arbeit geht es nicht, so wie gehen sollte. Ich habe keine
ruhige Erde, wo konnte ich meine Kräfte für die Dichtung konzentrieren, überall
gibt es so viel Leute, so viel dummen Gespräche. Jetzt arbeite ich über eine lyrische
Tragedie (3 Akte, 6 Personen), darüber, u. diese Tragedie (wie meine schon geschriebene tolle
Komödien) wird nicht im Kreis Zerknirschung, - und dasmal wird er nicht nicht
kennen. Doch anders schreiben habe ich keine Lust. Die Tragedie wird auch toll.
über die Jugend, über die Liebe, - was der Teufel, was wird noch da gehen! Ich bin glücklich
in dieser Dichtung eingetaucht, das ist mir die einzige Rettung von dem Leben -
währendem Kämpferweird. Ich weiß nicht, wie lange werde ich der schreiben können.
Vieleicht das Nervenstadium wird uns wieder trennen. Wenn hat man schon Nachrichten,
man lebt mit Gerüchten, - das liegt doch in der Natur der Menschen. Aus unserem
Vaterlande kommen nicht so schlechte Nachrichten, wie man erwarten konnte.
Von Vanda die letzte Nachricht war u. 17. 11. - da (u. 12. der Familie Frau Sofka),
ist alles in Ordnung, - so sind alle da besten Leute. Wenn erst du noch können,
würde es gut noch ein bisschen Vitamin C von dir zu bekommen. Für den Herbst
habe ich alles, - warme Kleider, u. s. w. Bisher habe ich noch guten Tee (Vanda u. andere
gute Leute haben mich versorgt)! Der Nervenstadium, ich jede zweite Woche, - eine Woche leben
be ich anderen - ich habe schon eine Reihe Personen, wozu ich noch schreiben mag.
Wenn dir werde ich nicht mehr schreiben könnte, dann werden in der Welt kommen
Kreuz u. Vachlows. Oft bin ich sehr traurig, ich fühle, dass zu Hause man denkt
an mich, man kümmert sich nicht. Das fühle ich immer, - ich habe, so zu sagen, ein
reiviertes Gefühl erworben. Man lebt in Lora ich etc. der ewigen Wonne
ein religiöse Fache kümmern sich nicht immer weniger, habe nur im Geiste und
bin immer optimistisch gestimmt.

Usome ich dich, lieber Freund, u. bis 19. SEPT 1944

dein Ball

filosofinės ramybės, kūrybos per audrą, teikiančios tvirtumo ir optimizmo:

Lig šiol nenutuokiu, už kokius nusikaltimus esu pats įkalintas lageryje!¹⁴²

Šiame nuožmiame rudenyje jaučiu jau amžiną pavasarį.¹⁴³

Pasakykite visiems, kad privalo būti drąsūs. Apskritai: sursum corda!¹⁴⁴

Laiškuose slypi ironiškų situacijos vertinimų, kontrastingų sugretimų, simbolinių užuominų, potekscių, ezopinės kalbos detalių, frazių lotynų kalba.

Sruoga buvo įsitikinęs, kad kiekviename blogyje galima rasti ir bent kiek gėrio. Jis drąsos ir optimizmo įgavo per kalinio patirtį, kuri gyvenimą mylintį, veržlų ir nepriklausomą poetą išmokė į pasaulį žvelgti filosofiskai ramiai. Sruoga pasakojo, koku laiku (istorinių audrų) ir aplinkybėmis (dramatiškai gyvendamas) kūrė lageryje (filosofuoti nepakako, reikėjo konkrečiai veikti), kokių vertybių kalinio – įkaito už Lietuvos laisvę – patirtis suteikė (sutvirtino kovos ryžtą, tikėjimą kovos prasme ir jos rezultatais ateityje):

Geriausia kurti per audrą – dramatiškai gyvenant. Kūrybinis įkvėpimas man teikia tvirtybės, optimistiškiausią požiūrį. Daug ko išmokau. Jau niekas gyvenime nebegali išgąsdinti. Į pasaulį žvelgiu su filosofine ramybe kaip Leonardo da Vinči Florencijoje – Merežkovskio romane apie Leonardo...¹⁴⁵

Neatsitiktinai Sruoga Šilkarskiui paminėjo rusų rašytojo simbolisto Dmitrijaus Merežkovskio, bėglio iš bolševikinės Rusijos, kūrėjo-maištininko, figūrą, jo romaną *Prisikėlę dievai. Leonardo da Vinči* apie laisvą ir drąsų Renesanso genijų, kuris Florencijoje nutapė paveikslą „Mona Liza“, iš kurio žvelgia ramiai ir paslaptingai besišypsanti moteris. Panašiai nusiteikęs, Sruoga intensyviai kūrė. Tačiau knygų skaityti daugiau nebegalėjo, tik kartojosi Baltrušaičio eilėraščius. Prašė nebesiūsti jam knygų, nes mokėsi ne iš jų („nepakenčiu bet kokios lektūros!“¹⁴⁶), o iš gyvenimo. Jis tikėjo, kad laisvas kūrybinis darbas gali atlyginti visas tėvynės kančias. Vylėsi, kad po karo „savo laisvoje tėvynėje kursime naują gyvenimą“¹⁴⁷. Ilgėjosi tėvynės, svajotojo apie ją, kankinosi prisimindamas, sapnuodamas: „Vėl kankinuosi iš bepro-

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-08-13, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁴⁴ Balio Sruogos laiškas Marijai Krasauskaitei, Štuthofas, 1944-08-07, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁴⁵ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-07-30.

¹⁴⁶ Balio Sruogos laiškas Marijai Krasauskaitei, Štuthofas, 1944-08-07.

¹⁴⁷ *Ibid.*

tiškos nostalgijos. Tėvynės ilgesio priepuoliai atima iš manęs daug jėgų¹⁴⁸. Kitų tėvynainių lageryje buvo laikomas fantazuotoju, Don Kichotu.

Laiškuose įrašytų frazių lotynų kalba negalėjo suprasti vokiečių cenzoriai, jomis reikštos ir bendros tiesos apie konkrečią lagerio situaciją (*silent enim leges inter arma* – karo laikais įstatymai tyli), liturginę išstartą atspindintys, padrašinantys refrenai (*sursum corda!* – aukštytin širdis!).

Gyvenimas lageryje laiškuose vaizduotas teigiamai – kurta uždara, izoliuota, nuo karo grėsmės (bombardavimo) apsaugotos erdvės, kurioje netrūko nei maisto, nei šiltų drabužių, nei vaistų, vizija. Jai ypač būdinga gyvojo ir negyvojo pasaulių priešprieša:

Lageryje mūsų bent jau nebombarduoja! Gyvenimas anoje įstatymo pusėje šiais laikais turi ir savo gerąją pusę. Karo įvykius jaučiame mažai, – kuriam kaliniui gali rūpėti gyvybingo pasaulio įvykiai?! Čia mes turime stogą virš galvos, duonos kasdieninės.¹⁴⁹

Ši teiginį, palankų Štuthofio valdžiai, paneigė ne tik vaizdo opozicija, bet ir toliau paminėtas rusų mąstytojas-maištininkas Aleksandras Gercenas, kovojęs su caro tironija, parašęs knygą *Nuo kito kranto*. Šioje knygoje Gercenas mąstė apie pasirengimą, bet negalėjimą pereiti į kitą krantą. Simboliais kalbėta apie nuo tėvynės atribotą, atskirtą pasaulį „anoje fronto pusėje“, „anapus įstatymų“, kur „būtis beprasmybė stovi kaip tvirtovė“¹⁵⁰ – apatišką pasaulį be tikslo, tvarkos ir laisvės.

Remdamasis paskutiniu Sruogienės laišku, rašytu iš Lietuvos dar prieš pasitraukiant (1944-10-02), Sruoga Šilkarskiui pasakojo apie beveik normalų gyvenimą Būgiuose, kur, be namiškių (žmonos, dukters, uošvio), viešėjo ir svečių (ištikimas Sruogos mokinys, jaunas režisierius Jurgis Blekaitis, grafas Vladimiras Zubovas su šeima, Sruogienės pusseserė Sofija Gedvilienė). Sruoga pabrėžė, kad, prie Būgių artinantis rusams, jis didžiuojasi žmonos draša ir sprendimu pasilikti Lietuvoje¹⁵¹. Kita vertus, reaguodamas į Šilkarskio suteiktas žinias apie kolegas (Mariją Krasauskaitę, Mykolą Biržišką, Juozą Liūdžių), kurie tapo emigrantais, teigė suprantantis jų situaciją ir žinantis, ką tai reiškia.

Sruoga tikėjosi, kad šeima Būgiuose liko saugi. Nerimavo dėl artimųjų ateities. Išgyveno dėl namų Kaune, Vilniuje. Manė, kad greit sugrįš ir vėl

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-09-17.

¹⁵⁰ Balio Sruogos laiškas Marijai Krasauskaitei, Štuthofas, 1944-08-07.

¹⁵¹ *Ibid.*

susitikti su brangiaisiais žmonėmis. Ištrūkęs iš lagerio, planavo Bonoje susisiekti su Šilkarskiu, apsisototi pas jį. Šilkarskis rašė: „savaiame suprantama, esu pasirengęs su Tavimi dalintis savo kambarėliu“¹⁵². Sruoga per Šilkarskį galvojo pasiekti Lietuvą. Jis nujautė, kad namie apie jį galvoja, rūpinasi: „Jaučiu tai nuolat. Užgyvenau šeštąjį jausmą [...]“¹⁵³.

Sruoga prašė parašyti, pasveikinti, pastiprinti kitus liūdinčius, nusi-vylusius, iš Lietuvos į kitas šalis dėl istorinių pasikeitimų pasitraukusius bičiulius – Krėvę, brolius Mykolą, Vaclovą ir Viktorą Biržišką, Liūdžių ir kitus. Šilkarskis jam adresuotus Sruogos laiškus duodavo paskaityti ir į Vieną persikėlusiam Krėvei, taip jį pradžiugindamas.

Sruoga dėkojo Šilkarskiui už gautus siuntinius – paketėlius su 4, 7, 12 cigarečių, vitaminais, vaisiais, Reino vynu, popieriumi, pinigais (mėnesiui užteko 15–20 reichsmarkių). Ne visi Sruogai skirti siuntiniai ir laiškai jį pasiekdavo, nes į lagerį kaliniams buvo uždrausta siųsti registruotus paketus. Pasitaikydavo išimčių, kai juos perduodavo geresni valdininkai. Dauge-lis siuntinių, ypač su maisto produktais, kuriuos Sruogai siuntė žmona, pradingdavo. Nepaisant Sruogos laiškuose parodyto pertekliaus lageryje, mintys apie prapuolusius siuntinius Šilkarskį neramino: jis klausinėjo, ar artimiausiu metu Sruogai neteks badauti. Prašė atvirai parašyti, žadėjo jam atsiųsti dalį savo atsargų.

Jautrūs ir laiškų atsisveikinimai, skatinantys neprarasti vilties: „Sakau tik: sursum corda! Dėkoju Tau, apkabinu Tave, mano gerasis drauge!“¹⁵⁴

Pokariu rašyti laiškai. Praėjus mėnesiui po Štuthofa lagerio evakuacijos (1945-03-11), Sruoga Lietuvoje likusiems draugams parašė laišką pranešdamas, kad išliko gyvas. Jis ilgiau nei dvi savaites praleido Torūnės laikinojoje perfiltravimo stovykloje, kur kaliniai, prieš juos išleidžiant namo, privalėjo praeiti patikrinimą (ar nėra nusikaltėliai, hitlerininkų sąjungininkai). Jis nerimavo, kad procedūra gali užtrukti, todėl klausė draugų, ar jie negalėtų jam padėti greičiau sugrįžti į Lietuvą. Sruoga rašė, kad jo sveikatos būklė sunki (širdies išsiplėtimas, kojų reumatizmas, dėl to sunkiai galėjo vaikščioti, reziūmavo, kad jis yra „visiškas ligonis“¹⁵⁵), apgailestavo, kad neturi

¹⁵² Vladimiro Šilkarskio laiškas Baliui Sruogai, Bona, 1944-09-07, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r.

¹⁵³ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-09-17.

¹⁵⁴ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-07-30.

¹⁵⁵ Balio Sruogos laiškas draugams, [Torūnė], 1945-04-10, [rankraščio fotokopija], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1469, l. 1r.

asmens dokumento ir pinigų. Sruoga teigė, kad pasigydęs galėtų būti nau- dingas Lietuvai – turėjo literatūrinių sumanymų, žadėjo parsivežti Štuthofe parašytų draminių veikalų. Tikėjosi, kad draugai praneš jam apie situaciją Lietuvoje, apie butą Tauro gatvėje. Sruoga prašė draugų informuoti apie jį Švietimo komisariata, universitetą, Rašytojų sąjungą. Jadvyga Čiurlionytė, gavusi šį laišką, jį perdavė vyrui Kaziui Borutai. Toks laiškas buvo atėjęs per rankas ir Juozui Bulavui. Sruogos laišakai Borutos ir Bulavo dėka pasiekė Liaudies komisarų tarybos pirmininką Mečislovą Gedvilą, kuris ir suorganizavo Sruogos sugrįžimą lėktuvu iš Torūnės į Lietuvą (1945-05-13). Kaip liudija Elena Rimkaitė, tokio turinio laiškų būta ir daugiau¹⁵⁶, tačiau išliko vienas.

Praėjus kelioms dienoms po sugrįžimo į Lietuvą, Sruoga pats kreipėsi į Gedvilą prašydamas surasti ir pargabenti į Lietuvą šeimą – žmoną ir dukrą, vokiečių prievarta išgabentas į Vokietiją:

Labai prašau padėti man surasti ir pargabenti į Lietuvą mano šeimą: žmoną Vandą Daugirdaitę-Sruogienę ir Dalią Sruogaitę (g. 1925 m.).

1944 m. rudenį jos abi buvo prievarta išgabentos iš Viekšnių v. Būgių km. pro Liepoją į Vokietiją. Paskutinės žinias nuo jų turėjau 1945 m. sausio m. 5 d. Tuomet jos gyveno Greifswald'e (Vakarų Pomeranija) Weissgerberstr. 8 b/Spierring. Duktė dirbo R. Kryžiaus moterų klinikoje. Vėlesnių žinių iš jų neturėjau. Atrodo, jos turėtų būti Greifswalde arba kur netoliese „sborno peresylnyj punkt sovestskich graždan“ arba kur nors apylinkėje pasiūstos į darbus.¹⁵⁷

Šis raštas liudija Sruogos pastangas pradėti šeimos, pasitraukusios į Vakarų, paieškas. Kartu rodo ir Sruogos pasitikėjimą aukščiausiomis valdžios instancijomis – rašytojas dar gerai nesuprato, kad grįžo į tarybų Lietuvą ir kad šis prašymas niekada nebus patenkintas. Valdžia jį apgaudinėjo, suteikdama nepagrįstų vilčių: „Pažadėjo man padėti Vandą su Dalia surasti ir padėti jom sugrįžti į Lietuvą. Tikiuos, po 2–3 savaitių ir jas čia sulaukti“¹⁵⁸. Dėl šeimos susigrąžinimo Sruoga dar kreipėsi į valstybės saugumo liaudies komisarą Aleksandrą Gudaitį-Guzevičių – jis taip pat žadėjo pagelbėti¹⁵⁹. Rašytojų sąjungos pirmininkas Petras Cvirka, paklaustas dėl šeimos saugumo

¹⁵⁶ [Elenos Rimkaitės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 350.

¹⁵⁷ Balio Sruogos laiškas-prašymas LTSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkui Mečislovui Gedvilui, Vilnius, 1945-05-15, [pasirašytas mašinarštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 972, l. 1r.

¹⁵⁸ Balio Sruogos laiškas Juozapui Sruogai, Vilnius, 1945-05-18, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1300, l. 1r.

¹⁵⁹ Balio Sruogos laiškas Juozapui Sruogai, Vilnius, [1945-05-27], in: *Ibid.*, l. 1r.

Lietuvoje, negarantavo, kad Sruogos žmona ir dukra nebus išstremtos į Sibirą. „Po tokio atsakymo Sruoga nesiėmė jokių žygių šeimos gražinimui.“¹⁶⁰

Praėjus vienuolikai dienų, iš Štuthofa grįžęs Sruoga parašė pareiškimą ir LKP(b) Centro komiteto sekretoriui Antanui Sniečkui. Jam Sruoga pranešė, kad Torūnėje pasiliko „labai sunkios būklės“ profesorius Vladas Jurgutis, kuriam reikalinga skubi pagalba ir kuris nedelsiant turi būti gražintas į Lietuvą:

Torne, man tenai tebėsant, buvo apie 8 000–9 000 tremtinių (jų tarpe lietuvių apie 500–700), laukiančių eilės grįžti į tėvynę. Daugumoje tai buvo šeimos, turinčios įvairių maisto atsargų. Prof. Jurgutis, kaip buvęs koncentracijos lagerio kalnys, neturi jokių maisto atsargų, – oficialusiai maisto davinys jam yra visiškai nepakankamas. Jis neturi jokių patalynių ir beveik neturi skalbinių.

Jo sveikata yra sunykusi. Kažkaip fatališkai susidėjo, kad koncentracijos lageryje jis gavo ypatingai daug mušti: pav., nuo tų mušimų jis yra gerokai apkurtęs.

Dėl šių aplinkybių jis Torno persiuntimo punkte vargsta rūstų vargą.¹⁶¹

Toliau Sruoga argumentavo, kodėl svarbu Lietuvai jį susigrąžinti:

Prof. Jurgutis, grįžęs į tėviškę ir kiek pasigydęs, būtų labai naudingas mūsų kraštui ne tik kaip žymus finansų-bankų mokslininkas ir praktikas, puikus lektorius, bet ir kaip neišsemiamas medžiagos šaltinis vokiečių užmačiom ir veiklai demaskuoti, – užmačiom, liečiančiom ne tik mūsų kraštą.

[...] Dėl minėtųjų aplinkybių labai prašau padėti prof. Jurgučiai grįžti į tėvynę ir stoti į darbą mūsų krašto gerovei.¹⁶²

Šiame Sruogos laiške atsispindėjo Štuthofa realijos, gyvenimo Torūnėje detalės (bendras tremtinių ir lietuvių kalinių skaičius, vargana buitį, skurdas, badas), vokiečių okupacinio režimo sabotažo būdai (Jurgutis, be jo žinios, paskirtas ūkio tarėju, kenkė vokiečiams: gelbėjo lietuvius, įtartus antinacine veikla, trukdė vokiečiams plėšikauti – sandėliuose slėpė ekonomines vertybes, girtuokliaudamas ir kitus skatindamas taip elgtis, sąmoningai vengė normaliai dirbti).

Pokariniai Sruogos laišakai poetiškiausi: Sruoga, pasitelkęs savo ir mėgstamus rusų poetų eilėraščius, netiesiogiai rašė apie savijautą, būseną. Birštone, kur gydėsi Štuthofa sužalotą sveikatą, Sruoga jautėsi ypač vienišas, atskirtas nuo draugų, žinių. Laiškuose vaizduota nyki, niūri vieta, lietingas

¹⁶⁰ [Zigmo Toliušio prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 400.

¹⁶¹ Balio Sruogos laiškas-pareiškimas Antanui Sniečkui, Vilnius, 1945-05-26.

¹⁶² *Ibid.*

oras – Birštonas pavadintas „šalta skytle“ „su barškančiais klevų lapais“. Atsiminimuose paliudyta, kad „Birštone tuo metu buvo tuščia. Nedaug gyventojų ir ligonių. Ir laikas buvo sunkus. Miestelyje gulėdavo miškiniai“¹⁶³. Tokioje numirėliškoje aplinkoje Sruoga, prisiminęs dukters Dalios gimimo dieną (rugpjūčio 15 d. jai suėjo 20 metų), galvojo apie šeimos netektį:

Rugpjūčio 15 dieną – Daliuko gimimo diena. Kur ji? Kur aš? Et! Už kurio baslio užsikabinti tą vakarą? Birštone nė padorios virvės negalima gauti.

„Praslinks-praslinks gyvenimas
Paveikslu Čiurlionies...“¹⁶⁴

Stiprus vienatvės išgyvenimas („visiškai vienas kaip pirštas“¹⁶⁵), liūdesio priepuoliai („Aš neturiu žodžių pasakyti, kaip man liūdna pasaulyje...“¹⁶⁶), mintys apie savižudybę (virvės, kelionės pas Abraomą leitmotyvai: „Kad būtų galima išverti nepasikorus...“¹⁶⁷; „Būna taip, kad norisi kuo greičiausiai pas Abraomą“¹⁶⁸), slopinti darbu („Dirbu po 8–10–12 valandų“¹⁶⁹). Tokia savijauta ir būsena atsispindi ir kituose iš Birštono rašytuose laiškuose, kur Sruoga gydymasis praleido pirmąją pokario vasarą. Tuomet pradėtas ir baigtas rašyti visas kūrinių *Dievų miškas* rankraštis.

Sruogos nuotaika pragiedrėjo, kai jis susipažino su studente medike Aldona Daugėlaite, kuri, atlikusi Birštone praktiką, slaugė Sruogą. Jos vardą Sruoga žaismingai pirmą kartą paminėjo laiške Antanui Venclovai, kur rašė apie kurorto ir gydymo kurso naudą sveikatai ir kūrybai. Sruoga, linkėdamas geriausios sveikatos Cvirikai, kartu prašė perduoti jam žinią apie Kaune gyvenusią kaimynę: „Pasakykite jam, kad aš susiprietelavau su ta Aldona, į kurios kojas jis nuolat per tvorą žiūri. Jei jis čia atvažiuotų, aš jį supažindinčiau“¹⁷⁰. Sruoga, dėkodamas už rūpestį jo sveikata, Venclovą, Cvirką ir Borutą kvietė į Birštoną išbandyti sveikatinančių vonių, pasimėgau-

¹⁶³ [Aldonos Daugėlaitės-Mikailienės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 357.

¹⁶⁴ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Birštonas, [iki 1945-08-25], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 226, l. 1r.

¹⁶⁵ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Birštonas, 1945-08-13, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 225, l. 1r.

¹⁶⁶ *Ibid.*

¹⁶⁷ *Ibid.*

¹⁶⁸ Balio Sruogos laiškas Vincui Mykolaičiui-Putinui, Emilijai Mykolaitienei, Birštonas, 1945-09-04, in: *LLTI BR*, f. 59, b. 484, l. 1r.

¹⁶⁹ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Birštonas, 1945-08-13.

¹⁷⁰ Balio Sruogos laiškas Antanui Venclovai, Birštonas, 1945-08-30, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5132, l. 1v.

ti gražiu oru ir puikiomis mėnesienomis. 1946 m. Žiemą jis, įkvėptas Daugėlaitės, sukūrė eilėraščių ciklą „Giesmės Viešnei Žydriajai“: „Pernai rudeniop ir žiemą buvau atgijęs. Buvo atsiradę kūrybinių jėgų, kokių seniai nebeturėjau, – pats gerai žinai dėl ko: atėjo žydrumas, atėjo Žydrioji į mano dvasią“¹⁷¹.

1946-03-16 Daugėlaitė buvo suimta, apkaltinta dėl vaistų ir medicininės pagalbos teikimo partizanams. Sruoga išgyveno dėl šio įvykio, todėl kreipėsi į įtakingus valdžios asmenis (Kazį Sideravičių, Cvirką, Paleckį) dėl galimybės užtarti Daugėlaitę, kad ji išvengtų tremties. Jis savo prašymą grindė tuo, kad Daugėlaitė jam įkvėpė viltį gyventi ir kurti¹⁷².

Sruogos laiškas Cvirkai, parašytas iškart po jo apsilankymo Birštone 1946-07-28, atspindi pagrindines rašytojų pokalbio temas – aktualius įvykius (neseniai išspausdintus Cvirkos ir Kazio Preikšo straipsnius¹⁷³ apie literatūros ideologizavimą ir propagandą). Cvirkos vizito tikslas – ideologiškai paorientuoti Sruogą dėl redaguojamo *Dievų miško*. Cvirkos ir Venclovos apsilankymas Sruogos „nuotaiką dar labiau prislėgė“¹⁷⁴.

Šio laiško paskutinėje dalyje (asmeninių klausimų grupėje) Sruoga Cvirkai rašė „visai intymiškai“ (laiškas adresuotas „Mielam Petru! – artimam draugui, su kuriuo galima atvirai kalbėtis ir tikėtis supratimo). Jis kalbėjo apie prieš ketverius metus prarastą šeimą, nežinią dėl jos ateities, vienintelio artimo draugo Borutos netektį, saugumiečiams jį suėmus: „Likau pasaulyje vieni vienas kaip pirštas, nuo rankos atpjautas“¹⁷⁵. Vienatvės pojūtį lydėjo ir kiti išgyvenimai – niekam nereikalingo, atsiskyrėlio jausmas, „juoda melancholija“, isterika, „pijokystės priepuoliai“. Sruoga dvasinį atgijimą patyrė 1945 m. rudeniop ir žiemą, kai į jo gyvenimą atėjo Daugėlaitė, suteikusi rašytojui „viduje šilumą“, „dvasios malonę“, kūrybinių jėgų: „Ji – mano dabar vienintelis saitas su gyvenimu. Jos – niekas kitas man neatstos!“¹⁷⁶ Sruoga toliau informavo apie jai iškeltą baudžiamąją bylą,

¹⁷¹ Balio Sruogos laiškas Petru! Cvirkai, Birštonas, [po 1946-07-28], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5781, l. 7v.

¹⁷² Balio Sruogos laiškas Kaziu! Sideravičiui, [Vilnius], [po 1946-03-16], in: *VUB RS*, f. 191, b. 303, l. 1v.

¹⁷³ Petras Cvirka, „Ilgiau tylėti negalime!“, in: *Literatūra ir menas*, Vilnius, 1946-07-21, nr. 1, p. 2; Kazys Preikšas, „Garbingi Lietuvos inteligentijos uždaviniai“, in: *Tiesa*, Vilnius, 1946-05-28, nr. 122, p. 4.

¹⁷⁴ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, Birštonas, 1946-08-05, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 233, l. 1r.

¹⁷⁵ Balio Sruogos laiškas Petru! Cvirkai, Birštonas, [po 1946-07-28], l. 7v.

¹⁷⁶ *Ibid.*, l. 8r.

kaltinimą „už sanitarinės medžiagos pasiuntimą į mišką“, teismą, kalėjimą. Sruoga Cvirkos klausė, gal jis per pažįstamus galėtų padėti Daugėlaitę išvaduoti¹⁷⁷. Cvirka tarėsi su vidaus reikalų liaudies komisaru Juozu Bartašiūnu, vaikščiojo į saugumą¹⁷⁸.

Sruogai tarpininkaujant, viena panaši byla pasibaigė teigiamai. Daugėlaitė prisiminė, kad kartą su Sruoga ėjo pas Paleckį dėl vieno jos pažįstamo studento mediko, teikusio pagalbą partizanams, ir jis Paleckio dėka išvengė teismo¹⁷⁹. Dabar Sruoga vėl ieškojo Paleckio pagalbos – prašė teigiamos Daugėlaitės charakteristikos (po teismo ji laikyta Pravieniškių pataisos namuose, vėliau perkelta į darbo koloniją „Žiemos uostas“ Kaune – „organizavo tenai ligoninę, ėjo sanitarijos skyriaus vedėjo pareigas, dabar eina gydytojo pareigas“¹⁸⁰).

Sruoga prašė Nemeikšaitės tarpininkauti Kaune, persiunčiant laiškus Daugėlaitei, kuriai rašė patarimų, kaip ji, atsidūrusi tokioje situacijoje, turėtų elgtis¹⁸¹. Nepaisant to, Daugėlaitė 1945-05-10 buvo pripažinta tėvynės išdavike ir aštuoneriems metams išvežta į Vorkutą (1955-09-07 pareiškime generaliniam prokurorui dėl bylos peržiūrėjimo Daugėlaitė rašė, kad anksčiau apkaltinta nepagrįstai, o kalta prisipažino ir reikiamus dokumentus pasirašė dėl patyčių ir prievartos¹⁸²). Nepaisant Sruogos pastangų, Daugėlaitės paduoto „malonės prašymo“ su teigiama lagerio viršininko charakteristika apie gerą elgesį lageryje¹⁸³, jos išlaisvinti nepavyko. Atlikus bausmę jai dar buvo keletą metų atimtos pilietinės teisės. Iš Vorkutos į Lietuvą ji grįžo tik 1957 m.¹⁸⁴

Atsiminimuose pateikta scenų, iš kurių matyti, kaip Sruoga, solidus universiteto dėstytojas, neadekvačiai elgdavosi: vaidindavo valkatą, pamišėlį (pasigėręs ir parkritęs Katedros aikštėje giedojo ubagų mėgtas giesmes,

¹⁷⁷ *Ibid.*, l. 8r–v.

¹⁷⁸ [Antano Venclovos prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 355.

¹⁷⁹ [Aldonos Daugėlaitės-Mikailienės prisiminimai apie Balį Sruogą], p. 361.

¹⁸⁰ Balio Sruogos laiškas-prašymas Justui Paleckiui, Vilnius, [po 1947-01-15], in: *LLTI BR*, f. 37, b. 152, l. 1r, 2r.

¹⁸¹ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, Vilnius, 1946-04-27, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 234, l. 1r.

¹⁸² Aldonos Daugėlaitės pareiškimas generaliniam SSRS prokurorui Romanui Rudenkai, Vorkuta, 1955-09-07, in: Aldonos Daugėlaitės baudžiamoji byla, in: *LYA*, K-1, Nr. 58, P-16537, l. 283.

¹⁸³ Balio Sruogos laiškas Justui Paleckiui, [Vilnius], [po 1946-11-22], in: *LLTI BR*, f. 37, b. 152, p. 3, 4.

¹⁸⁴ [Zigmo Toliušio prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 403–405.

kėlė triukšmą, kartą valgykloje į sriubą sumerkė visus turėtus pinigus). Nemeikšaitė taip pasiaiškino: „Noriu parodyti, kad esu durnas, kad jie nuo manęs atsikabintų ir nieko nereikalautų“¹⁸⁵. Sruogos laiškuose atsispindintys individualaus pasipriešinimo sovietiniam režimui būdai (alkoholizmas, ekscentriškas elgesys, skandalų provokacijos, pamišimo scenos) paaiškinami netiesiogiai: „aš esu suinteresuotas sąmoningai palaikyti savo „balamuto markę“, – tai yra daug rimtesnis reikalas, negu atrodo. Pabandyk balansuoti ant britvos ašmenų – žinosi, ką tai reiškia“¹⁸⁶. Sruoga norėjo, kad valdžia laikytų jį ne tik fiziškai, bet ir protiškai neįgaliu – nepagydomu ir nepakaltinamu ligoniu, iš kokio nieko nebegalima išreikalauti.

Grįžęs iš Štuthofio koncentracijos stovyklos, Sruoga labiausiai norėjo iš Vilniaus persikelti apsigyventi į Kauną. Tačiau turėjo grįžti į ankstesnį darbą: jis nuo 1945-09-01 iki 1946-09-28 ėjo Rusų literatūros katedros vedėjo pareigas Vilniaus universitete. Studentams lituanistams skaitė rusų literatūros kursą, rusų literatūros specialistams – senąją rusų literatūrą, rusų tautosaką, rusų eiliuotąjį epą¹⁸⁷.

1946-08-20 Sruoga, ką tik grįžęs po vasaros atostogų iš Birštono, universiteto Istorijos filologijos fakulteto dekanui Vladimirui Kostelnickiui pateikė oficialų prašymą atleisti jį iš Rusų literatūros katedros vedėjo pareigų dėl blogos sveikatos (lėtinio miokardito, hipertonijos, progresuojančios neurasitenijos, sunkių galvos skausmų), neleidusios dalyvauti ilgesniuose posėdžiuose, o ypač jiems vadovauti. Sruoga prašė paskirti jį Visuotinės (Vakarų Europos) literatūros katedros profesoriumi¹⁸⁸. Asmeniniame laiške, rašytame iškart kitą dieną, Nemeikšaitė jis paaiškino tikrąją priežastį (katedros vedėjo pareigų atsisakė priverstas):

Gerai, kad Vilniun važiavau nedelsdamas. Pasirodo, apie mano išvaymo kalbom buvo pagrindo. Prikibo prie mano seno „Rusų literatūros istorijos“ vadovėlio. Eina visa velniava. Turiu skelbti „Tiesoj“ atvirą laišką, tą vadovėlį iškeikdamas. Turiu atsakyti katedros vedėjo pareigų, turiu keltis visai į kitą katedrą. Šį kartą šitokiu būdu, atrodo, dar pavyks išvengti didesnės velniavos, likviduoti pavojų.

¹⁸⁵ *Ibid.*, p. 402.

¹⁸⁶ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, Vilnius, 1946-06-30, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 235, l. 2r.

¹⁸⁷ Balio Sruogos laiškas Alfonsui Gučui, Birštonas, 1946-08-05, in: *VUB RS*, f. 142, b. 848, l. 1r-v.

¹⁸⁸ Balio Sruogos laiškas-pareiškimas Vladimirui Kostelnickiui, Vilnius, 1946-08-20, in: *VU A*, R 856, b. K-1399, l. 1r.

Jaučiuosi kaip sunkvežimio pervaziuotas.
 O kas dedasi dūšioje – ir kalbėti neverta.
 Liūdna neišpasakytai.¹⁸⁹

Dėstytojas Julius Būtėnas liudijo, kad universitete buvo svarstyti du Sruogos parašyti *Rusų literatūros istorijos* tomai, kad svarstyme dalyvavo ir *Tiesos* redaktorius Genrikas Zimanas, ironizavęs: knygų vertė – tikslios datos¹⁹⁰. Sruoga iš Rusų literatūros katedros pareigų atsistatydino likus mėnesiui iki visuotinio tarybinių rašytojų susirinkimo 1946-10-01-02, kur Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto sekretorius Preikšas pasmerkė ne tik *Dievų mišką* kaip tarybinę tikrovę klaidinusi, nereikalingą kūrinį, bet ir pabrėžė faktą, kad Sruoga dėl *Rusų literatūros istorijos* vadovėlio per svarstymą universitete neatgailavo: „Žinoma, galima būtų apie šią „istoriją“ visai nekalbėti, jei pats Balys Sruoga būtų tą savo kūrinį kaip reikiant iškritikavęs. Bet jis nerado reikalo tai padaryti, o bevelijo išsisukinėti formaliais pareiškimais“¹⁹¹.

Sruoga pasakė atgailos kalbą dėl santvarkai netinkamų kūrinų antrąją susirinkimo dieną¹⁹². Iškart po visuotinio rašytojų susirinkimo reflektuodamas įvykį, jis išsiuntė keletą laiškų sovietinės valdžios atstovams (Cvirkai, Paleckiui) ir savo bičiuliams (Nemeikšaitei, Šeiniui). Sruogos laiškas Cvirkai rašytas nebe „Mielam Petruui“, o oficialiam aukštų pareigų asmeniui, valdžios žmogui – „Tarybinių Rašytojų Sąjungos pirmininkui“. Šiame laiške Sruoga kėlė klausimą, kaip jam per metus reikės ištesėti susirinkime duotą pasižadėjimą parašyti naują kūrinį, atitinkantį iškeltus reikalavimus – ideologiškumą ir tarnavimą tarybų Lietuvos liaudžiai. Jis prašė Cvirkos patarimo dėl naujos kūrybos formos ir darbo metodo. Aiškino, kad dėl patirties trūkumo negalėtų greitai parašyti apie „kaimo ar miesto tarybines statybas“: medžiagos rinkimas, stebėjimas, planavimas, išraiškos būdo ieškojimas užimtų daug laiko. Išsakė konkretų norą parašyti dramą iš lagerio gyvenimo, pagrįstą žinoma medžiaga ir asmenine patirtimi. Prašė Cvirkos nurodyti, ar galėtų imtis tokios temos, ar toks sumanymas būtų priimtinas.

¹⁸⁹ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1946-08-21, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 240, l. 1r.

¹⁹⁰ [Juliaus Būtėno atsiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 418–419.

¹⁹¹ Kazys Preikšas, „Tarybinės lietuvių literatūros uždaviniai“, in: *Rašytojas pokario metais*, sudarė Laima Arnatkevičiūtė, Jolanta Barkauskaitė, Rūta Brūzgienė, Rimantas Glinskis, Vytautas Kubilius, Algis Samulionis, Dalia Satkauskytė, Gytis Vaškelis, Vilnius: Vaga, 1991, p. 55.

¹⁹² [Balio Sruogos kalba], in: *Ibid.*, p. 72–75.

Pabrėžė, kad be Cvirkos pritarimo bijo pradėti kurti tokį kūrinį, kad darbas vėl nebūtų niekam nereikalingas. Jis rašė, kad jei ši mintis būtų nepriimtina, jis paklustų ir rašytų kūrinį iš „dar labiau gyvenimiškos medžiagos“. Bet abejojo tokio darbo rezultatais ir dėl turinio, ir dėl žanro. Todėl „labai praš[ė] patarti, ką daryti“, „koku būdu“ ištesėti pažadus. Informavo Cvirką apie savo darbo krūvį (universitete skaitytas paskaitas, naujus kursus, kuriems medžiagą turėjo pats parašyti; keturias valandas per savaitę lankytą Marksizmo-leninizmo universitetą, kur rašė seminaro darbus, kad gautų įskaitas; mokslinius ir administracinius įsipareigojimus universitetui) ir pasiūlydama fizinę ir psichinę sveikatą („fiziškai ir psichiškai visiškai palūžęs“, išgyveno tarybiniam piliečiui netinkamus „psichinio nuovargio“, „juodosios melancholijos“ laikotarpius)¹⁹³.

Sruogos laiškas Paleckiui, kitaip negu Cvirkai, į literatūrinį lauką dar neįtrauktas, bet ne mažiau svarbus dėl atviro ir tiesaus Sruogos požiūrio į literatūros ideologizavimą, oficialiai politiškai pasmerktos *Dievų miško* originalumą, unikalumą ir vertę. Į Paleckį, komunistą liberalą, Sruoga kreipėsi be tarpaiškai – „Gerasai Drauge“. Matyti, kad po visuotinio rašytojų susirinkimo jis buvo ideologiškai auklėtas – iš kokių sovietinės klasikos autoritetų veikalų konkrečiai siūlyta mokytis rašyti. Per Paleckį Sruogą pasiekdavo medžiaga, su kuria rašytojas privalėjo susipažinti – ją atidžiai perskaityti ir išstudijuoti. Paskui Paleckiui jis reiškė kritines pastabas apie jam atsiųstus veikalus (čekų publicisto Juliaus Fučiko dienoraštį *Reportažas su kilpa ant kaklo*, rusų rašytojo Aleksandro Fadejevo romaną *Jaunoji gvardija*, rusų rašytojo Iljos Erenbergo feljetonus karo tematika). Juos Sruoga vertino kaip literatūros kritikas, ieškojo kūrinijų stipriųjų ir silpnųjų pusių, lygino su savo patirtimi Štuthofe ir vėlesniais kūriniais, rašė apie veikalų stilių, mąstė apie jų recepciją.

Fučiko kūrinį Sruoga įvertino kaip rimčiausią iš jam pasiūlytos lektūros. Nepaisant to, čekų autorius, jo įsitikinimu, aprašinėdamas nacių kalėjimus juos blogai vaizdavo: neparodė skirtumo nuo vokiečių koncentracijos lagerių, kitų kalėjimų pasaulyje. Pamokslininko tonas ir tiesioginis vaizdavimo būdas nupigino rimtą ir svarbų turinį. Sruoga Paleckio klausė: „Ko gi iš jo galima būtų pasimokyti? Šablonų? Štampų? Kaip skaitytojo negerbti?“¹⁹⁴ Sruoga pastebėjo ir vieną teigiamą Fučiko kūrinio ypatybę, kuri būdinga ir *Dievų miškui*, tačiau kritikų ideologų neįvertinta:

¹⁹³ Balio Sruogos laiškas Petrui Cvirkai, Vilnius, 1946-10-03, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5781, l. 1–5r.

¹⁹⁴ Balio Sruogos laiškas Justui Paleckiui, [Vilnius], [po 1946-10-02], in: *MLLM GEK* 67098, *MLLM ER*₁ 23437, l. 2r.

Jūsų laiško fragmentas
 pasirodė visų medžiagų. Pasirodė iš jo, kad
 nelaukia. Esme: ar, ir mama, yra faktai. Gal jis
 yra tikrai reporteris ir uisčiau negu su manimi
 ju. Apovėja mačius kalėjimus. Kalėjimai, kadai kada
 prieš konvencijas laisvi, yra trūkūs. "Egmontas"
 vėles "normalus" ir daugis jo vėgari. Sūrus, edulis, ir
 todėl manimi vėgari, netiki. Be to, faktai ir ka-
 lėjimus klaga: Uai, edonja. Keo mačius kalėjimus
 knygas nuo kitų kalėjimų pasaulio, jis nepasiro-
 -negi vėgi racia: pr. tardymų kalėjimus
 auobė ir vėgari - kalėjimus. Čia dar vėgari
 arnys racian mēra. Tū, vėgari, kad jis
 esdaus s; kramas ryfaktivei gūmavėgari.
 Pakandytis jis lagery pasigūmavėgari! Kori,
 cap auobė: jis ramus ar koys ir vėgari!
 Joris lūdingų fajistikiu kalėjimo vėgari jis
 nepasirodė. Uv tat ant "i" tū, vėgari, pri vėgari
 kad "i" uisčiau nebematyti. Pavyzdžiū, vėgari
 jisai: "vėgari - vėgari vėgari" ir tt. Ki-
 tarp sarant. Boula vėgari s; kramavėgari
 vėgari: Kai tū, vėgari vėgari vėgari
 line be vėgari vėgari vėgari, man
 apvėgari vėgari, kad auobė vėgari vėgari
 uisčiau vėgari. Atvėgari, kartą vėgari
 vėgari vėgari. Joris vėgari, vėgari vėgari
 str. 7. Palyg. Pavyzdžiū, vėgari: C vėgari vėgari

Beje, pas Fučeką yra vienas geras daiktas: esesninkų tarpe (vokiečių ir čekų) pas juos buvę ir gerų žmonių, kurie kaliniam padėję. Pas mane irgi buvo vienas toksai lietuvis, kalvis nuo Virbaliaus. Jį karo metu SS pagavo, išvežė į Vokietiją, į darbus. Iš darbų jis pabėgo. Bet pakeliui jį sučiupo ir pasodino į kalėjimą. Ištupėjo 6 mėnesius. O iš kalėjimo atvarė jį stačiai į SS kareivines, apvilko uniforma ir liepė eit į sargybą. Jis kaliniam labai daug gera padarė. Kai aš jį savo užrašuose aprašiau, toks mano darbas buvo palaikytas „smertelnu grieku“, o Fučekui tai – ne griekas!¹⁹⁵

Skaitydamas Fučiko kūrinį ir jį lygindamas su *Dievų mišku* Sruoga suprato ne tik sovietinės valdžios negebėjimą objektyviai vertinti, bet ir tai, koks jo parašytas kūrinys yra ypatingas pasauliniame kontekste. Viešai paniekintas kūrinio autorius nesusžlugo ir nenusižemino: toliau privačiai įrodinėjo savo tiesą pabrėždamas, ką valdžia iš jo atėmė ir ką pati prarado:

Pasiskaičius Fučeko iš viso man baisiai markatna pasidarė. Mano užrašai parašyti daug geriau negu jo, fašizmas atvaizduotas iš tos pusės, iš kurios jis nebuvo ir nebuvo, nes neliko nieko, kas būtų tai išgyvenęs ir mokėtų vaizduoti. Jei mano užrašai būtų buvę išleisti, jie jau seniai būtų buvę išversti į daugelį kalbų, – mano senatvė būtų buvusi aprūpinta, duonos būčiau turėjęs pakankamai, galėčiau nesirūpinti rytojumi. Bet aš ir šandie dar negaliu suprasti, kodėl jie buvo konfiskuoti, o aš pats ir fiziškai, ir morališkai likau sužalotas, likau ubagas! Juk bent 1/2 knygos buvo skaityta per radio Vilniuje, – ten gi žalingi dalykai neskaitomi! Dabar gi tiek sveikata suardyta, kad, matai, kokia mano rašysena keb[li] pasidarė, – kaip „mažaraščio“.¹⁹⁶

Sruoga Paleckiui aiškino, kodėl galėjo būti nesuprastas (tik dėl žmogiškų, o ne politinių motyvų). Užrašai apie Štuthofą negalėjo parodyti tokio gyvenimo, koks ten vyko: „normalus žmogus jo negali įsivaizduoti, ir todėl manim niekas netiki“¹⁹⁷.

Sruoga kritikavo Fadejevą dėl negebėjimo formuoti romano fabulos ir charakterių, skurdžių, trafaretišku, bespalviu, nelogišku aprašymu, didaktikos, kūrybinių idėjų, emocinio gyvenimo stokos. Fadejevo kūrinio ištęstumą ir paviršutiniškumą palygino su jam pačiam keltais reikalavimais: „Iš manęs gi reikalaujama, kad aš pjesėje, vadinas, nedideliame veikale (2 valandos matyti), duočiau ne tik charakterius, bet ir jų persilaužimą [...]“¹⁹⁸. Erenburgą jis kritikavo kaip paviršutinišką, nesąžiningą, lengvabūdį feljetonistą.

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ *Ibid.*, l. 2r, 3r.

¹⁹⁷ *Ibid.*, l. 1r.

¹⁹⁸ *Ibid.*, l. 3r.

Sovietinės valdžios pasiūlytus „kokybiško“ rašymo pavyzdžius ir rašytojus „autoritetus“ Sruoga, pateikęs argumentų (palyginęs su savo kūriniių rašymu), kategoriškai ir tiesmukai atmetė – nematė, ko iš tokių veikalų ir jų autorių būtų galima pasimokyti: „Ne, šitokio rašeivos negalima gerbti. O mokytis iš jo! / Ne, atleisk!“¹⁹⁹

Po rašytojų susirinkimo Sruoga išpūdžiais dalijosi ir su artimais draugais. Nemeikšaitėi jis netiesiogiai, neįvardydamas nei įvykio, nei priežasties, aprašė, kaip jautėsi: „O aš čia pekloj braidau ir minu molį. [...] Iš kūno – pusė beliko, o iš dūšios – gal 1/10. Bet šandie jau paaiškėjo, kad šį kartą audra jau praėjo ties mano galva, – bent pusę metų galėsiu atsikvėpti“²⁰⁰. Sruoga buvo ne tik sunerimęs, bet ir smarkiai sutrikęs, nes, be rašytojų susirinkimo rūpesčių, dar gavo pranešimą, kad į Mažeikių ligoninę paguldytas uošvis galavosi mirtimi. Sruoga patyrė moralinę kančią: norėjo paskutinį kartą aplankyti žmonos tėvą, tačiau negalėjo išvykti iš Vilniaus, atsiprašyti nuo paskaitų, nes galėjo iškart prarasti darbą universitete, o kartu – ir pragyvenimo šaltinį („šiuo metu toks išvykimas būtų tolygus mano pašalinimui iš Universiteto. O jei iš čia išvys – kurgi aš dingsiu? Ką gi darysiu?“²⁰¹).

Sruoga Šeiniui rašė, kad norėtų būti visų pamirštas, paliktas ramybėje: „[b]ent metams norėtusi išnykti iš horizonto. Fiziškai, deja, aš to padaryti negaliu. Bent morališkai norėčiau jaustis, tarytum manęs nebūtų“²⁰². Švedijoje gyvenęs Šeinius jam pasiūlė aprašyti su juo susijusius įvykius rašytojų susirinkime (*Dievų miško* ir jo autoriaus pasmerkimo kampaniją) ir publikuoti užsienyje. Šeinius buvo numatęs ir straipsnio korespondentą – Stepą Povilavičių-Vykintą, kuris Sruogą laikė savo mokytoju, lankė jo vestą teatro seminarą, o 1944 m. pasitraukęs iš Lietuvos Vokietijoje leido ir redagavo laikraštį *Laisvoji Lietuva*. Sruoga Šeiniaus pasiūlymą, kuris, matyt, ne kartą buvo minėtas, atmetė, metaforiškai argumentavo, nujautęs, kad rezultatas išeis priešingas, negu tikėtasi (kartojami vienišumo, liūdesio, atliekamo žmogaus motyvai, papildyti niekingumo, moralinės mirties simboliais):

Aš vis dėlto dar kartą labai labai prašyčiau, kad gerasai p. Vykintas nieko apie mane nerašytų!

¹⁹⁹ *Ibid.*, l. 5r.

²⁰⁰ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, Vilnius, 1946-10-02, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 247, l. 1r.

²⁰¹ *Ibid.*, l. 2r.

²⁰² Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, [Vilnius], [po 1946-10-02], in: *LCVA*, f. 675, ap. 1, b. 63, l. 162, l. 1r.

162

Klaudas Jurgas,
 Ar vis dėlto kas kada lauk lauk pranygim,
 kad geras p. Vyntas manas yra mano vertybės!
 Beut netams mureto: išrypti iš koronto. Fir iskor, daly,
 ir to galybte rygti. Beut moralisti norie, an parsto,
 taryptis, manas nebute. Neman is manas blaga nebute,
 galybte manas negypti, kadil bet netams nebute galy-
 ma palyt manas vertybė?

Tria daly bidevimo detyroje palyt manas, kad or nek vertybte
 detyro, kaly ar visa palyptim. Vyktate vertybte is manas
 vitybte ant manas. Tria, galy kaly vitybte, is manas bitybte
 ataka ar nebitybte. Is paly galy vitybte, kad or manas
 daly negaly detyro is negaly palypti, is manas
 vertybte, kad or detyro manas vertybte, is palypti
 lta manas vertybte.

Ja detyro manas, vertybte manas palypti manas
 paly triumfo manas, vertybte, tegu tix galy manas
 palypti manas, vertybte manas vertybte manas vertybte
 manas vertybte.

Tegu ar tix is detyro detyro manas vertybte
 kai manas, tix manas man tix manas is vertybte manas
 palypti, is manas, kad or tix manas galy
 detyro or manas, vertybte. Tegu manas.

Tegu geras p. Vyntas nebute manas galy!
 Neman! Is palypti manas!

Galy

[...]

Tiek daug liūdnumo dūšioje prisirinko, kad aš net neįsivaizduoju, kaip aš visa pergyvensiu. Vykinto rašinys iš naujo užpliudys ant manęs šunų, ypač kalių, rujų, ir naujo lojimo ataką aš nebepakelsiu. Aš pats gerai suprantu, kad aš nieko dabar negaliu daryti ir negaliu padaryti, ir nenoriu vaizduotis, kad aš būčiau kam nors reikalingas, jei faktinai esu niekam nereikalingas.

Su didžiausia, nuoširdžiausia pagarba nusilenksiu prieš triumfuojančią Menkystą, tegu tik Jinai savo pragariškoj kelionėj palieka neužkliudžiusi mano vienumos siaubą.

Tegu aš būsiu ir liksiu dabartinėj Lietuvoj morališkai miręs, – tokia mirtis man tiktai vienintelė išsigelbėjimo priemonė, – ir nenoriu, kad kas ties mano grabu duobkasio ar aukso ieškotojo lopeta stuksentų.

Tegu gerasai p. Vykintas neliečia mano grabo!

Nenoriu! Ir prašau Tavęs!²⁰³

Laiškuose nuo 1946 m. gruodžio mėnesio Sruoga vis dažniau reiškė norą keltis į Kauną, rašė, kad nutarė visai mesti universitetą, nebeskaityti paskaitų (profesoriumi nepasitikėta, jo paskaitos kontroliuotos, cenzūruotos, nors studentai gerai parengtas Sruogos paskaitas vertino ir gausiai lankė²⁰⁴). Jo padėtis buvo geresnė, nei rudenį, po rašytojų susirinkimo. Apie savo situaciją ir nesugebėjimą nusilenkti jis rašė metaforiškai:

Dabar vaikštau jau nebe ant peilio ašmenų, bet jau ant storoko kanato kaip cirke. Kiek kitokioje formoje, bet presija prieš mane tebeina. Žinoma, visa galėtų būti kitaip, jei aš galėčiau nusilenkti. Bet aš lūžtu, tik nelinkstu, – ir iš čia visos negerovės.²⁰⁵

Sruoga laiškuose minėjo, kad, nepaisant jo noro, grįžti į Kauną nepavyks: buvo „aukštoje apveizdoje“, apsuptas „angelų sargų“, todėl gyveno „labai susikūprinęs“²⁰⁶. Apie blogėjančią sveikatą kalbėjo ir rimtai, ir save ironizuodamas: „Dėl sveikatos: kraujo spaudimas 265–270, sklerozas, nervai, inkstai ir kt. velniava. Turiu ordiną „Invalidas II laipsnio“, bet su juo dar kvailiau, – su juo veja iš tarnybos, varo į pensiją, kurios aš nelabai pageidauju: geriau jau sėmėčkom gatvėj turgavosiu...“²⁰⁷ Pripažinusi rašytojo invalidumą valdžia sąmoningai nenorėjo jo išleisti į Kauną – galvojo išnaudoti parodomiesiems tikslams:

²⁰³ *Ibid.*

²⁰⁴ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1946-12-19, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 249, l. 1r.

²⁰⁵ Balio Sruogos laiškas Bronei Sruogienei, Vilnius, 1947-03-02, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 316, l. 1r.

²⁰⁶ *Ibid.*

²⁰⁷ *Ibid.*

Aš vis dar po truputį dirbinėju. Baigiu pirmą redakciją naujos dramos „Pajūrio kurortas“, – tai ir yra toji, viešai žadėtoji. Nežinau, kaip išeina ir išeis. Nors ji man jau dabar labai daug nervų suėda.

Šiaip mano paties „tarptautinė padėtis“ žymiai gerėja. Nežinau, kas, kur ir kaip už mano nugaros kažką suka ir mala, – buvo paduoti kažkokie pareiškimai su kažkokiais man tikrai nežinomais parašais, ir nuo manęs kol kas „опала“ nuimta. Net iki kurjozo. Yra iš Maskvos atvažiavę filmininkai – ruošia filmą „Tarybinę Lietuvą“ – pagal padėtį – aukšta kompanija. Pav. režisieriaus padėjėjas yra garsusai Šafonovas – „čeliuskinitis“ – ledynuose šiaurėje praleidęs metus ir visa ten filmavęs. Jie atsivežė iš Maskvos visą „bylą“ apie mane ir įsakymą nufilmuoti, kaip aš gyvenu ir dirbu. Tad mane ir filmavo. Žinoma, – tikslai aiškūs ir tušti. Šį kartą būdinga, kad iš visų rašytojų šitaip filmavo tik mane vieną kaip būdingą tarybinį rašytoją. (Net Venclovos – ne!).

Iš to seka: 1) Slėgimo laikotarpis mano atžvilgiu šį kartą jau praėjo; 2) Jei iki šiol nepalūžau, net į grabą varomas, toliau nebepalūšiu. Vis dėlto gerai, kad gyslos ir kaulai sukalkėjo – nebelinksta...²⁰⁸

Pasakojimas apie vykusį filmavimą patvirtintas ir žurnalisto Augustino Griciaus dienoraštyje:

Vakar Rašyt. S-goj filmavo mus dokumentiniam filmui „Tarybų Lietuva“²⁰⁹. Laukiant to filmavimo Sruoga pasakojo apie savo naują pjesę vokiečių koncstovykloje tema. Nepriimtina parašytas Sruogos reportažas iš koncstovyklos virsta teatro veikalu. Iš pasakojimo atrodo, kad pjesė bus įdomi ir, jei neklystu, tarybinėje šių dienų dramaturgijoje pirmiena. Taip norisi, kad Sruogai veikalas pavyktų, kad jis, vis dėlto garbėtroška, dėl sėkmės atgytų, nusikratytų to sustingimo, depresijos ir „juodosios melancholijos“, – ir šituo sergant jį kai kurie mato.²¹⁰

Vėliau Sruoga, nors pristatytas kaip „būdingas tarybinis rašytojas“, ir toliau buvo nuožmiai cenzūruotas – jo *Lietuvių liaudies dainų rinktinė*, pjesė *Pajūrio kurortas* subraukyti tais pačiais rašikliais, kokiais taisytas ir anksčiau pasmerktas *Dievų miškas*: „Dainų „Rinktinė“ su savo „įvadais“ kliūva ir užkliūva. O dėl pjesės – irgi bus velniava. Žinoma, aš ir čia ant kanato, teisingiau, ant vielos beždžionių cirke vaikštau [...]“²¹¹. Jis tikėjosi, kad jei iš

²⁰⁸ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1947-03-19, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 252, l. 1r.

²⁰⁹ Dokumentinis filmas (kino kronika) „Tarybų Lietuva“, Nr. 3, 1946, režisierius Ilja Kravčiunovskis, Lietuvos kino studija, in: *LCVA*, 0005.

²¹⁰ [Augustinas Gricius], „Iš Augustino Griciaus dienoraščio“, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 405 (1947-03-15).

²¹¹ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1947-03-30, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 229, l. 1r.

esmės perrašyta „netinkama“ pjesė bus priimtina, tai jis įgis teisę rašyti istorine tematika – užbaigs *Barborą Radvilaitę*²¹².

Apie grįžimą į universitetą Sruoga pradėjo kalbėti 1947 m. rudenį, kai iš universiteto valdžios buvo atleisti prieš jį nusiteikę ir anksčiau jam kenkę asmenys – „ėdikai-neprieteliai“²¹³, kai po Cvirkos mirties valdžia susirūpino, kad dėl blogėjančios sveikatos gali prarasti ir Sruogą²¹⁴.

Pokariniai Sruogos laišakai, kaip ir Štuthofe rašyti laišakai, nepaisant asmeninės kančios ir skaudžių išgyvenimų, sklidini vilties ir optimizmo (juos sieja bendras motyvas: skatinimas aukštyn pakelti širdis, sustiprinti dvasią – niekada neprarasti tikėjimo). Laiškuose simboliškai reikštas ir išsivadavimas iš priespaudos (Štuthofe laiškuose kalbėta kontrastingu sugretinimu: nuožmiame rudenyje juntamu amžinu pavasariu; pokariniuose laiškuose sąmoningai pasitelkta Maironio citata iš poemos *Jaunoji Lietuva* – „Pavasaris eina Karpatų kalnais“):

Eina pavasaris, po velnių! Ir dar koks pavasaris! Žinoma, žiema buvo ilga ir sunki. Prasidedas potvynis dar ne vieną tvorą išvers, lūšnelę nugriaus, dar bus neišbrendamo purvo ir velniavos, vienas kitas potvynio srovėj gal dar ir nuskęs, bet „Pavasaris eina Karpatų kalnais“!..²¹⁵

Apibendrinimas. Antrojo pasaulinio karo metu rašytuose laiškuose nefiksuotas 1939 m. įvykęs Kauno universiteto humanitarinių mokslų perkėlimo ir Sruogos su šeima persikėlimo į Vilnių etapas, neatsispindi 1941 m. birželio sukilimas, žydų gelbėjimas, nacių kaltinimas dėl 1940–1941 m. palankumo sovietinei valdžiai (Sruoga dėl to galėjo būti sušaudytas), su tuo susiję neramumai universitete, bandymas atleisti Sruogą iš dėstytojo pareigų, bendradarbiavimas pagrindinėje spaudoje, susitikimai su jaunimu (studentų ir vyresnių klasių gimnazistų sulaikymas nuo stojimo į vokiečių organizacijas, pasisakymai prieš paskelbtą mobilizaciją), Tilžės kalėjimas, Lemborko karo lauko ligoninė, kur buvo nugabentas po Štuthofe lagerio evakuacijos, Torūnės perfiltravimo lageris, sugrįžimas į universitetą pokariu, Teatro seminaro aplinka, dėstymas. Nepaisant šių neišryškėjusių ar labai blankių epizodų, laiškuose aprašytos Sruogos vidinės traumos (šeimos

²¹² Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1947-04-29, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 255, l. 1r.

²¹³ *Ibid.*, l. 1v.

²¹⁴ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1947-05-07, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 256, l. 1r.

²¹⁵ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1947-03-19, l. 1v.

praradimas, draugų netektys), psichinės būsenos (nerimas, baimė, stresas, depresija, empatija, užuojauta), išgyvenimai (vienatvė, liūdesys, meilė), priklausomybė (alkoholizmas), tvirta moralinė laikysena (lūžtančio, bet nelinkstančio). Štuthofo ir pokario laišakai išsiskiria ezopine, metaforine, simboline kalba, kurios apraiškų kitu metu rašytuose laišukuose nebuvo arba ji pasitelkta visai kitokiais tikslais (ne informacijos užslaptinimo, o jos žaidybiško perteikimo, intrigos, efekto).

Tekstologinės problemos. Daugelis Sruogos laiškų yra be datų, vietų, kartais ir be adresato. Šias nuorodas dažniausiai atkuria laiškų tyrėjas, remdamasis pašto spaudais, laiško turiniu, kitais, panašiu metu rašytais laiškais. Yra pažeistų, defektuotų laiškų. Juos skaitantis specialistas turi rekonstruoti nuplėštą, stipriai apgadintą, sulietą, išblukusią laiško dalį, kad išaiškėtų visas laiško turinys (laiškai Kazimierui Daugirdui²¹⁶, Liudui Girai²¹⁷, Onai Rymaitei²¹⁸, Matui Šalčiui²¹⁹).

Didžioji dalis Sruogos laiškų rašyta ranka, spausdinimo mašinėlė asmeniniams laiškam beveik nenaudota, ji dažniausiai pasitelkta oficialiems raštams. Žurnalistas Juozas Pronskus taikliai pastebėjo ir įvardijo rašymo, taip pat ir bendravimo būdo skirtį: ranka – nuoširdžiai, iš širdies, mašinėlė – dalykiškai, iš reikalo: „Kai pradeda „typewriteris“ brazdėti, visas įkvėpimas kažkur nulekia. Atsimenu, kaip tu pats nemėgdavai rašyti mašinėlė dalykų, kuriems reikia sielos“²²⁰. Autografus skaityti neretai būna sunku dėl specifinės Sruogos rašysenos (jis dažnai atsiprašinėjo dėl „kreivo“ rašto – „kaip mažaraščio“). Rašysenos subtilumai publikuojant laiškus lemia ir transkribavimo sunkumus – atsiranda netikėtų paradoksų.

Palyginus su autografais, paaiškėjo, kad netiksliai yra perrašyti Sruogos laišakai, adresuoti Marijai Nemeikšaitei ir Juozui Nemeikšai²²¹ (yra ne tik at-

²¹⁶ Balio Sruogos laiškas Kazimierui Daugirdui, Miunchenas, [1923]-02-03, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 702.

²¹⁷ Balio Sruogos atvirlaiškis Liudui Girai, [1913-11-25], l. 1r–v.

²¹⁸ Balio Sruogos laiškas Onai Rymaitei, [Miunchenas], [iki 1922-12-31], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 261, l. 1v.

²¹⁹ Balio Sruogos laiškas Matui Šalčiui, [Kaunas], [be datos], in: *LNMMB RKRS*, f. 189, b. 628, l. 1r–v, l. 2r–v.

²²⁰ Juozo Pronskaus laiškas Baliui Sruogai, Čikaga, 1930-08-28, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 781, l. 1, 1r.

²²¹ [Vanda Sruogienė], „Marijai ir Juozui Nemeikšams 1945–1947 m.“, in: *Balyš Sruoga mūsų atsiminimuose*, parengė Vanda Sruogienė, Čikaga: Mykolo Morkūno spaustuvė, 1974, p. 508–518; *Idem.*, in: *BSMA*, 1996, p. 401–409.

sitiktinių korektūros klaidų, bet ir žodžių, frazių praleidimų, autorinės skyrybos pakeitimų, laiško struktūrinių dalių išdėstymo pažeidimų). Vanda Sruogienė vyro laiškų perrašų ėmėsi būdama 75-erių, sirgdama (skundėsi nusilpusiu regėjimu, progresuojančia katarakta). Ji dirbo su prastos kokybės autografų nuorašais, Sruogos giminaičių jai atsiųstais į Čikagą iš Kauno. Dėl šių aplinkybių didžiausias Sruogienės nuopelnas – laiškų nuorašų, kuriuos ji turėjo, chronologinis išdėstymas ir autorinės pastabos. Sruogienė, kiek leido galimybės, konsultavosi su Sruogos gyvenimo ir kūrybos tyrinėtoju Algiu Samulioniu²²².

Literatūrologė Sigutė Radzevičienė, dirbusi Igno Šeiniaus archyve Stokholme, nustatė, kad ten saugoma „vos vienuolika“²²³ Sruogos laiškų Šeiniui (jų metaduomenys nepateikti). Kai Šeiniaus archyvo epistoliumo dalis 2011 m. iš Švedijos buvo perkelta į Vilnių, Lietuvos centrinį valstybės archyvą, su Sruogos laiškais Šeiniui susipažino ir Sruogos egodokumentų tyrėjai. Nustačius Sruogos laiškų Šeiniui rašymo laiką (juos konkrečiai datavus), vieta, laiškų vienetų struktūrinės ribas, prieita prie išvados, kad Sruoga Šeiniui parašė iš viso 5 laiškus²²⁴. Radzevičienės darbuose riktas dėl Sruogos laiškų Šeiniui vienetų skaičiaus atsirado dėl to, kad Sruogos laišakai buvo rašyti be datų, vietų, arba data ir vieta nurodytos nepilnai – laiškų metaduomenis reikia rekonstruoti. Be to, Sruoga mėgo asmeninius laiškus pratęsti ar prie laiškų pridėti priedus – vertimų ar originaliosios literatūros tekstų. Pavyzdžiui, Šeiniui 1919 m. iš Kauno į Stokholmą rašytame laiške pridėta rusų poetų Fiodoro Sologubo („[Sūnūs džiaugsmo ir pavilgo]“) ir Konstantino Balmonto („[Ant love-lės, ant tašytos]“) poezijos vertimų²²⁵, Sruogos eilėraščių iš ciklo *Dievų takais*²²⁶. Poetiniai laiško priedai, spėtina, Radzevičienės ir palaikyti atskirais vienetais. Sruoga šiame laiške Šeiniui rašė, kad „[s]eniau – buvau Maskvoj, buvau Kaukaze, keturius mėnesius valkiojau po kalnus ir dūkau. / Dabar esu Kaune“²²⁷.

²²² Vandos Sruogienės laišakai Algiui Samulioniu, Čikaga, 1968–1994, [pasirašyti mašinraščiai], in: *LLTI TS*.

²²³ Sigutė Radzevičienė, *Neatrastasis Ignas Šeinius: gyvenimas ir kūryba Švedijoje*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2011, p. 42.

²²⁴ Balio Sruogos laišakai Ignui Šeiniui, 1921-06-09; [1921-04-26]; [1919-04]; [iki 1921-05-02], in: *LCVA*, f. 675, ap. 1, b. 58, l. 18; l. 8; l. 14–17; l. 9–13; Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, [po 1946-10-12], in: *LCVA*, f. 675, ap. 1, b. 63, l. 162.

²²⁵ Sologubo eilėraščių Sruoga vertė 1919 m., Balmonto eilėraščių – 1918–1919 m. Abiejų vertimų publikaciją žr. *Lietuva*, Kaunas, 1919-04-20, nr. 83, p. 5.

²²⁶ Eilėraščius iš ciklo *Dievų takais* Sruoga rašė 1917–1919 m., kartu publikuodamas spaudoje.

²²⁷ Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, [1919-04], l. 14, 1r.

Toliau sekė praėjusio laiko Kaukaze refleksija, kuri perteikta netiksliai (Sruogos minimas Kaukazas laiško rengėjos paverstas Kaunu):

Visų geriausias mano gyvenimo metas – kai buvau Kaune. Gyvenau aukštumoje, virš debesų, kur saulė ir vėjas ir neapčiuopiamos erdvės. Milžiniški ledynai, milžiniškos uolos, vidudieny juodas dangus ir žvaigždės matyti. Pamylėjau aukštybes ir laisvę ir dabar negaliu niekur nurimti. Noris lėkti, skristi, dangintis. Jei būtų galima insitaisyti pas Tave Švedijoje, tai pranešk ir aš su vėjais atidumsiu. Tuomet daug daug papasakosiu apie Lietuvą, apie Maskvą, apie Kauną, apie kalnus ir mares. Reikia man kur nors insisprausti, insikabinti, nes aš čia visai nuskursiu.

Tai matai. Būtų gerai, kad parašytum.²²⁸

Visų geriausias mano gyvenimo metas – kai buvau Kaukaze. Gyvenau aukštumoje, virš debesų, kur saulė ir vėjas, ir neapčiuopiamos erdvės. Milžiniški ledynai, milžiniškos uolos, vidudieny juodas dangus ir žvaigždės matyti. Pamylėjau aukštybes ir laisvę ir dabar negaliu niekur nurimti. Noris lėkti, skristi, danginties. Jei būtų galima insitaisyti pas Tave Švedijoje, tai pranešk ir aš su vėjais atidumsiu. Tuomet daug daug papasakosiu apie Lietuvą, apie Maskvą, apie Kaukazą, apie kalnus ir mares. Reikia man kur nors insisprausti, insikabinti, nes aš čia visai nuskursiu.

Tai matai. Būtų gerai, kad man parašytum ką.²²⁹

Kaukazo ir Kauno erdvės laiške yra kontrastingos, šifruojant rankraščio tekstą, jas suliejus į vieną, pažeista semantika (Kaukazas laiške sietas su erdve, laisve, gyvybe, savęs realizacija, Kaunas, priešingai, – su uždarumu, ribomis, negyvumu, negalėjimu savęs realizuoti – blaškymusi, pilkuma, nuoboduliu). Galima palyginti anksčiau pateiktą Kaukazo apibūdinimą su Kauno realijomis: „Baisiai blogas ūpas čionai [Kaune]. Mėtais, mėtais, ieškai ieškai ir jokio velnio žmogus negali rasti“²³⁰. Sruogienė patvirtino, kad Sruogai Kaukazo patirtis įsiminė visam laikui: „Vis minėdavo Kaukazą, matytą 1917 m., – tų kalnų didybė jam buvo nepamirštama“²³¹; „Jis pats labai ilgėjosi kalnų, jam didžiausio įspūdžio paliko Kaukazas, Alpės, kad ir gražios, bet ne tokios didingos ir jau per daug jose žmogaus ranka jaučiama, o Kaukazas žavėjo ir savo grožiu, ir laukine, nepaliesta gamta“²³².

Ne tik šiame, bet ir kituose publikacijos rengėjos pateiktuose Sruogos laišku perrašuose yra palikta klaidų (dėl netikslaus perskaitymo atsiradu-

²²⁸ Sigutė Radzevičienė, *op. cit.*, p. 43.

²²⁹ Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, [1919-04], l. 14 ap, 1v.

²³⁰ *Ibid.*, l. 14, 1r.

²³¹ Vandos Sruogienės laiškas Vladui Žukui, [Čikaga], 1980-08-08, [pasirašytas mašinarštis], in: *VUB RS*, f. 141, b. 319, l. 4r.

²³² Vandos Sruogienės laiškas Algiui Samulioniui, Čikaga, 1978-10-26, [pasirašytas mašinarštis], in: *LLTI TS*, l. 1r.

sių autorinės leksikos, morfologijos, sintaksės pakeitimų), kurios iškreipia ir autentiškai išdėstytą rašytojo mintį. Perrašo klaidos atsiranda tuomet, kai didžiausias dėmesys skiriamas ne laišku – dokumentų pristatymui, o jų naratyvo apžvalgai. Pateikiant netiksliai perrašytus Sruogos laiškus, konkrečiai nenurodant redaguotų vietų ir taisymo motyvų, parengiamas tam tikras palimpsestas²³³: turint kuo geriausių kultūrinio paveldo viešinimo intencijų, greitai publikuojami originalūs, bet kartu ir redakcinės veiklos šešėliu užtemdyti, pusiau apvalyto pavidalo laišakai.

Šio Sruogos laiško datavimas komplikuoatas (neužrašyta jo data). Pateikiamos dvi skirtingos versijos. Radzevičienė nurodė, kad laiškas rašytas „apie 1924“ metus (Sruoga laiške išsakė troškimą ištrūkti iš Lietuvos į Švediją, kur nuo 1924 m. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje dirbo Šeinius). Samulionis, anksčiau neturėjęs prieigos prie Šeinius laišku Stokholme, šio laiško datą siejo su ankstesniu laiku – buvo linkęs datuoti pagal pirmąsias laiške pridėtų eilėraščių iš ciklo *Dievų takais* publikacijas („spėjama – 1921 m.“)²³⁴. Reikėtų manyti, kad laiškas galėjo būti rašytas 1919 m. pavasarį, kai Sruoga buvo neseniai grįžęs iš Rusijos, o Šeinius tuo metu buvo paskirtas Lietuvos atstovybės Stokholme spaudos biuro vedėju. Ši teiginį paremtų laiško turinys: minimas faktas, kad Sruoga norėjo išvykti į Švediją, ir dėstomų įvykių chronologija (Kaune prisimenama tai, kas įvyko labai neseniai):

Taigi nūn aš esu Kaune. Savaitė. Pirma buvau Vilniuj, bėgau. Norėjo areštuoti mane.

Seniau – buvau Maskvoj, buvau Kaukaze, keturius mėnesius valkiojaus po kalnus ir dūkau.

Dabar esu Kaune.²³⁵

Laiške juntamas ir Sruogos ketinimas pasidalyti gyvenimo užsienyje, kelionių patirtimi: „Tuomet daug daug papasakosiu apie Lietuvą, apie Maskvą, apie Kaukazą, apie kalnus ir mares“²³⁶.

Į Kaukazą Sruoga pasitraukė sąmoningai (Maskvoje grėsė trečias nebeatidedamas šaukimas į armiją), Kaukazas tapo savotiška pabėgimo, psichote-

²³³ Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences“, in: *Auto/Biography*, 2004, nr. 12, p. 222, in: https://www.dhi.ac.uk/san/oslo_publications/Epistolariumpdf.pdf.

²³⁴ Algis Samulionis, „Paaiškinimai“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 1: *Poezija*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 746, 751.

²³⁵ Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, [1919-04], l. 14, 1r.

²³⁶ *Ibid.*, l. 1v.

rapijos erdve. Šiame laiške Šeiniui Sruoga vėl aiškiai užsiminė apie poreikį trauktis (dėl apatijos, dvasinio sąstingio), tik šįkart iš Kauno: „Baisiai aš noriu kaip nors pakliūti užrubežin. [...] / Nes matai – čia gyvenimas eina, bet kažkoks, perkūnas jį žino, negyvas. Jokios kūrybos. Jokio dvasios skridimo. Pilka ir palša. Nuobodu“²³⁷. Be to, kalbama apie dar nestabilią padėtį, kai tik ieškoma tinkamos vietos ir slėgusį, mažai įkvėpusį žurnalisto amatą: „Reikia man kur nors insisprausti, insikabinti, nes aš čia visai nuskursiu“²³⁸.

Laiškas negalėjo būti rašytas „apie 1924“ m., nes Sruoga, baigęs Miuncheno universitetą, grįžęs į Lietuvą, Kaune, sprendžiant iš laiškų Daugirdaitei, pabuvo tik keletą dienų, paskui išvyko į Būgius, kur vedė Daugirdaitę. Jau studijuodamas Miunchene Sruoga buvo susitaręs po mokslų vykti į Klaipėdą ir dirbti laikraščio *Klaipėdos žinios* redakcijoje. Būtent tuo metu jis, grįžęs iš Vokietijos ir jau sukūręs šeimą, nebeplanavo vėl išvykti į užsienį.

Sruogos svajonė emigruoti tarpukaryje – naujas ir vienintelis faktas jo biografijoje. Unikali ir laiške esanti užuomina, dėl ko jis 1919 m. balandžio mėnesį pasitraukė iš Vilniaus į Kauną. Prieš pat užeinant lenkams jis pabėgo vengdamas suėmimo: „Taigi nūn aš esu Kaune. Savaitė. Pirma buvau Vilniuj, bėgau. Norėjo areštuoti mane“²³⁹. Šis laiškas patvirtina ir laiko atžvilgiu patikslina šaltiniuose fiksuotą liudijimą, kad jis „[u]ž aštrius straipsnius prieš lenkus 1919 m. vasarą [laiškas rodo, kad pavasarį] patenka į POW [lenkų karinė organizacija, bandžiusi okupuoti Lietuvą] sąmokslininkų sudarytus lietuvių sąrašus – numatytas kartu su F. Kirša būti suimtas ir sušaudytas“²⁴⁰.

Tekstologiniu atžvilgiu geriausiai parengti anksčiau paminėti Samulionio publikuotų Sruogos laiškų fragmentai (laiškų kalba netaisyta, paliekami ir juose esantys kalbiniai nevienodumai), tačiau ir juos dabar jau reikia peržiūrėti, patikslinant šifruotes, o ypač anksčiau priimtus sprendimus. Pavyzdžiui, po Sruogos mirties praėjus daugiau nei 70 metų, svarbus jo laiškas Cvirakai, parašytas iškart po jų susitikimo 1946 m. liepos 28 d. Birštone, iki šiol tebėra kupiūruotas – be itin svarbios išpažintinio pobūdžio pabaigos, kurioje atsispindi rašytojo būsena pokaryje, asmeniškai ir intymus santykis su jį globojusia kauniete studente medike Aldona Daugėlaite²⁴¹. Anksčiau,

²³⁷ *Ibid.*, l. 1r.

²³⁸ *Ibid.*, l. 1v.

²³⁹ *Ibid.*, l. 1r.

²⁴⁰ „Iš įvairių šaltinių. Veikla Vilniuje ir Kaune 1919–1921 m.“, in: *BSMA*, p. 62.

²⁴¹ Nekiūruotą publikaciją žr. Balio Sruogos laiškas Petru Cvirakai, [iš Birštono – į Vilnių], [po 1946-07-28], in: *BSA*, <http://www.sruoga.flf.vu.lt/laiskai/public/letter/5c657c8a0d61c>, (2020-07-25).

dar esant gyvai rašytojo žmonai, vengta viešai ir atvirai apie tai kalbėti. Nepaisant tabu tapusios neleistinos meilės temos, Sruogienė į šį Sruogos gyvenimo faktą reagavo diplomatiškai: „Žinau, kad prikurta legendų dėl tos viešnelės. Ten [eilėraščių cikle „Giesmės Viešnei Žydriajai“] yra ir abstrakcija, ir užuominos, iš kurių man aišku, kur kreiptasi į mane, į dukrą, į tą studentę Aldoną, kuri kiek praskaidrino jo klaidias dienas. Jokio šešėlio pavydo negaliu turėti, esu tik dėkinga tiems, kurie jo nedalioj galėjo jį suprasti ir kiek paguosti“²⁴². Samulionis, paprašytas rašytojo dukters²⁴³, minėtos laiško dalies nepublikavo, o Daugėlaitę apibūdino metafora – „pragiedru-liu Stutthofo nukamuotam, šeimos Lietuvoje neberadusiam poetui“²⁴⁴. Kitas Sruogos laiškas Cvirakai, rašytas iškart po 1946 m. spalio 1–2 d. Vilniuje įvykusio tarybinių rašytojų susirinkimo, paskelbtas taip pat nepilnas²⁴⁵ (be dalies, kur kalbama apie tarybiniam piliečiui netinkamą, nemotyvuojančią dirbti visiškai palūžusią fizinę ir psichinę sveikatą).

Dar ne visi Sruogos laiškų autografaifai patekę į atminties saugojimo institucijas – yra saugomų ir privačiose rankose. Tokiu atveju sudėtingiau patikrinti ir palyginti turimus laiškų nuorašus su jų pirminiais šaltiniais, gauti jų skenuotus atvaizdus. Pavyzdžiui, keli 1916 m. Petrograde rašyti Sruogos laišakai aktorei Onai Rymaitei saugomi jos sesers Veronikos Rymaitės-Juozapavičienės, tyrėjams dabar pasiekiami tik iš teatrologo Antano Vengrio nuorašų ir publikacijų spaudoje; Sruogos laiškas, 1918 m. gegužės mėn. rašytas Julijai Jablonskytei-Petkevičienei, dabar priklauso Petkevičių šeimos archyvu. Tokių atvejų yra kur kas daugiau.

Išliko Sruogos laiškų nuorašų, bet iki šiol dar aiškinamasi, kur ieškoti laiškų originalų. Pavyzdžiui, nerastas Sruogos laiško, 1941-09-04 adresuoto Danutei Čiurlionytei, rankraštis. Šiame laiške Sruoga kalbėjo apie jos pjesę *Čigoniukas*, svarstytą Sruogos teatro seminare (išliko tik Samulionio padarytas šio laiško nuorašas). Nerastas Sruogos laiško, 1945-04-10 siųsto iš To-

²⁴² Vandos Sruogienės laiškas Algiui Samulioniui, Čikaga, 1978-06-11, in: *LLTI TS*, I, 3r.

²⁴³ Sruogaitė Samulioniui apie medžiagą, susijusią su Daugėlaite, ir jos atsiminimų publikavimą rašė: „Buvau tikrai Tau dėkinga, kad ne viską įdėjai iš laiško Cvirakai. Tą dalį turiu, tik nežinau, kiek mama nujaučia. Jai nerodžiau, o atsivežiau iš Jūsų dar [19]67 metais. // Gal dar palikti archyve kokiai 20-čiai metų, kol visi priešai išmirs? Ypač šiais laikais visi nori sensacijų, smalsuoliai viską spausdina [...]“ (Dalius Sruogaitės laiškas Algiui Samulioniui, [Čikaga], 1991-10-23, in: *LLTI TS*, I, 3r).

²⁴⁴ Algis Samulionis, „Paaiškinimai“, p. 809.

²⁴⁵ Nekupiūruotą publikaciją žr. Balio Sruogos laiškas Petruai Cvirakai, [Vilnius], [po 1946-10-02], in: *BSA*, <http://www.sruoga.flf.vu.lt/laiskai/public/letter/5c657197e09a0>, (2020-07-25).

rūnės ir adresuoto draugams, autografas (Samulionio archyve saugoma jo fotokopija ir nuorašai). Ieškomi nuorašų pavidalu išlikusių Sruogos laiškų, rašytų žurnalistui Viktorui Jocaičiui, Vilniaus universiteto Istorijos ir filologijos fakulteto dekanui Eugenijui Meškauskui, jo žmonai, rankraščiai.

Išvados. Ištyrus Balio Sruogos laiškų įvairiems asmenims rinkinį (1911–1947), nustatyta, kad jis Sruogos epistoliume yra didžiausias (daugiau nei 400 išlikusių laiškų). Šis laiškų rinkinys temų spektru išsamiausias, problemiškausias dėl rinkinio visumos atkūrimo (pavienių laiškų yra įvairiose Lietuvos, Rusijos ir JAV atminties saugojimo institucijose), lyginant su kitais Sruogos laiškais.

Sruogos laiškai suteikia nemažai žinių apie įvairius rašytojo gyvenimo etapus: prieškarį (veiklą Panevėžio realinės mokyklos metais), Pirmąjį pasaulinį karą (sugrįžus į Lietuvą po studijų Rusijoje), tarpukarį (žurnalisto darbą Kaune, vėliau Klaipėdoje, studijas Miunchene, dėstymą Lietuvos universitete), Antrojo pasaulinio karo laikotarpį (okupacinius sovietų ir nacių režimus, tremtį į Štuthofio koncentracijos stovyklą, išsiskyrimą su šeima, Torūnės lagerį), pokarį (gyvenimą sovietų reokupuotame Vilniuje ir Kaune).

Iš laiškų sužinome keletą visai naujų Sruogos biografijos faktų (nelengvą jauno kūrėjo kelią į lietuvišką spaudą, siekį Petrograde tapti rusų poeto simbolisto Fiodoro Sologubo mokiniu, svajonę patekti į jo literatūrinį saloną, norą 1919 m. emigruoti iš Lietuvos – pasitraukti į Švediją, pokaryje – ryžtą susigražinti į Vakarų emigravusią šeimą, paradoksalų sovietinio ideologinio auklėjimo rezultata (priverstas Sruoga prisipažino suklydęs, kad parašė *Dievų mišką*, kuris neatitiko socrealizmo reikalavimų, tačiau ir toliau jį laikė pasaulinio masto šedevru), atmetą unikalią galimybę pranešti pasauliui apie politinio susidorojimo kampaniją 1946 m. visuotiniame rašytojų susirinkime, sovietinės valdžios pastangas parodyti Sruogą-opozicionierių kaip tipišką tarybinį rašytoją).

Laiškuose geriausiai atsispindi rašytojo santykis su įvairiais asmenimis: autoritetais (ypač Vaižgantu, Jurgiu Baltrušaičiu), bičiuliais (Ignu Šeiniumi, Jurgiu Savickiu, Juozu Urbšiu, Albinu Rimka, Vincu Krėve, Vladimiru Šilkarskiu, Juozu Nemeikša, Marija Nemeikšaitė), kolegomis (Juozapu Albinu Herbačiausku, Jurgiu Šauliu), sovietinės valdžios pareigūnais (Antanu Sniečkumi, Justu Paleckiu, Mečislavu Gedvilu, Antanu Venclova, Petru Cvirka), uošviu Kazimieru Daugirdu, pamilta medicinos studente Aldona Daugėlaite.

Laiškuose atsiskleidžia rašytojo vidinis pasaulis (kiekvienas istorinis laikotarpis atsiveria per individualius pojūčius, būsenas, išgyvenimus, refleksijas).

Laiškuose matyti Sruogos vertybinės nuostatos (rašytojo noras padėti žmonėms, gelbėti juos, patekusius į įvairių okupacinių režimų ideologinius spąstus, skatinimas oriai iškęsti visus sunkumus, turėti drąsos išlikti saviimi, nepalūžti, asmeniniu pavyzdžiu įkvėpti tikėjimo ir vilties, kad bet kokios negandos pasitrauks).

BALYS SRUOGA'S LETTERS TO VARIOUS INDIVIDUALS:
'*SURSUM CORDA!*'

Neringa Markevičienė

Summary

The article presents a corpus of classic formal letters written by the Lithuanian writer Balys Sruoga to various individuals between 1911 and 1947. In this article, (1) the corpus of the letters is discussed, (2) topics of the letters are described, (3) the links between Sruoga's letters and the addressees' recollections about him are highlighted providing newly-found details and yet unknown or insufficiently actualised facts about the writer's personality, his work, and his life, (4) the fragments of Sruoga's works of fiction that are relevant from the point of view of genesis and reception are accentuated, and (5) textological issues are pointed out. Up to now, Sruoga's letters to various people have not been collected and chronologically linked; as a result, their corpus has been neither subjected to analysis nor published yet.

Examining the corpus of Sruoga's letters to various individuals and institutions suggests that it is the largest epistolary collection (more than 400 extant letters). In terms of the range of subjects, the corpus of letters is the most comprehensive and at the same time the most problematic as regards the restoration of the whole corpus (single letters are stored at storage institutions in Lithuania, Russia, and the USA) if compared with other letters by Sruoga.

Sruoga's letters to various individuals provide valuable information on various periods of the writer's life: before the war (activities at the realgymnasium in Panevėžys), the First World War (after his studies in Russia), during the interwar period (journalistic work in Kaunas and later in Klaipėda, studies at the University of Munich, teaching at the University of Lithuania), during the Second World War (occupational Soviet and Nazi regimes, imprisonment in Stutthof concentration camp, separation from the family, the camp in Torun), and post-war years (life in Soviet-reoccupied Vilnius and Kaunas).

The letters reveal several completely new episodes of Sruoga's biography (the writer's difficult path to the Lithuanian press, his striving to become disciple of the Russian poet symbolist Fyodor Sologub, his dreams of gaining access to the poet's literary salon, his wish to leave Lithuania for Sweden in 1919; after the war, his determination to have his family, who had been migrated to the West, back; also, the paradoxical result of the Soviet ideological pressure (Sruoga was forced to admit that writing *Dievų miškas* (*Forest of the Gods*), which did not meet the requirements of socialist realism, was a mistake, although he still thought of it as a global masterpiece); the rejected unique opportunity to inform the world about political repression at general meeting of soviet lithuanian writers in 1946, the efforts of the Soviet authorities to show Sruoga, who opposed the system, as a typical Soviet writer).

These letters are the best reflection of Sruoga's relations with his correspondents: literary authorities (especially Juozas Tumas-Vaižgantas, Jurgis Baltrušaitis), friends (Ignas Šeinius, Juozas Urbšys, Albinas Rimka, Vincas Krėvė, Vladimiras Šilkarskis), Soviet Lithuanian officials (Antanas Sniečkus, Justas Paleckis, Mečislovas Gedvilas, Antanas Venclova, Petras Cvirka). The letters reveal his inner world (each historical period unfolds through his individual sensations, states, experiences, and reflections) and his values (Sruoga's implicit wish to help people, to save them when politically trapped by various occupation regimes, his invitation to endure all difficulties with dignity when confronted with occupation regimes, to have the courage to remain himself, not to break, and to be the example of faith and hope that all the hardships would retreat).